

CO-CREAT[ED]

Vol. 1

co-creat[ed] ir populārzinātnisks žurnāls, kas veidots kā platforma, kas apvieno pētniecību, praksi un inovatīvas pieejas. Tā mērķis un vīzija ir veicināt diskusijas par ilgtspējīgu pilsētvides attīstību, kopienu veidošanu un alternatīvām ekonomikas formām.

co-creat[ed]

FREE RIGA
Vidzemes Augstskola

Galvenā redaktore: Diāna Ritere
Redkolēģija: Paula Cukura,
Marija Katrīna Dambe, Diāna Ritere,
Linda Broka, Linda Murāne
Maketētāja: Lidiya Zaneripa

Autori: Ailenda Krivicka, Artūrs Dāvids Bieziņš,
Brunis Mārtiņš Ķibilds, Elizabete Dreimane,
Elīna Zandere, Elīza Brice, Lūcija Ceicāne,
Staņislavs Šeiko, Tīna Šipkēvica

Recenzenti: Anna Broka, Amanda Striģele

Izdevējs: Vidzemes Augstskola
co-creat[ed] kontaktinformācija:
E-pasts: co-created@freeriga.lv
Adrese: Viskaļu iela 36a, Rīga, LV-1006
Mājas lapa: www.freeriga.lv

2025. gada jūnijs
ISSN (drukāts): 3044-7305
ISSN (tiešsaistē): 3044-7291

 Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY 4.0)* starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Projekts tiek īstenots ar Eiropas Komisijas Erasmus+ programmas atbalstu. Alternatīvu prasmju veidošana radošuma un komūnu ieviešanai – BASICC” (angliski: Building Alternative Skills to Implement Creativities and Commons), Nr. 101111802. Projektā 15 partneri no 8 valstīm rada inovatīvus un alternatīvus risinājumus formālās izglītības ietvaram, kas atbild modernas sabiedrības vajadzībām.

[—]

SATURA RADĪTĀJS

- 4** **Brīdinājums: lipīgas idejas**
Paula Cukura
- 7** **Būvēt citādi: kopēji resursi, rūpes un arhitektūra,
kas jau ir**
Marija Katrīna Dambe
- 9** **No telpas uz vietu: alternatīvo kultūrvietu
attīstības priekšnosacījumi**
Brunis Mārtiņš Ķibilds
- 16** **Kartons kā ilgtspējīgs būvniecības materiāls,
tā potenciāls būvniecībā Latvijā**
Elizabete Dreimane
- 26** **Pārmaiņu sliekšnis: kad attīstība maina vietas nozīmi
tās sākotnējai kopienai**
Elīna Zandere
- 37** **Rīgas vēsturisko kapsētu iespējas integrācijai
mūsdienu pilsētā: Lielo kapu piemērs**
Tina Šipkēvica
- 44** **Audzēt & apsēsties: Līdzdalības veicināšanas
mehānismi urbānajos dārzos un Lucavsalas kopienas
dārza projektā “Kopienas dizains”**
Elīza Brice
- 49** **Mūsdienīgs apkaimes kopienas centrs: aktīva pilsētelpa,
kas veicina piederības sajūtu un iedvesmo.**
Ailenda Krivicka
- 57** **Arhitekts kā moderators: alternatīvi darbības modeļi
un komunikācijas formas**
Artūrs Dāvids Bieziņš
- 66** **Pilsēta ar asti: dzīvnieks kā pilsētas līdzradītājs**
Lūcija Ceicāne, Staņislavs Šeiko

BRĪDINĀJUMS: LIPĪGAS IDEJAS

**Paula Cukura,
Free Riga sleja**

“Ja Viskaļu koncepcija būtu ekonomiskais modelis, tad tas būtu virtulis” ir viens no maniem pēdējā laika biežākajiem citātiem, ar kuriem ievadīt sarunas. Šeit parādās trīs būtiskas komponentes: Viskaļi, virtuļa ekonomiskais modelis un *co-creat[ed]* redakcijas sleja. Mēģināšu, cik iespējams kodolīgi visus šos pavedienus savīt vienotā audeklā, taču lūgums ņemt vērā, ka to saka cilvēks zem “Dzīves kvalitātes dizaina institūta” jumta.

Tas bija joks. Esmu šo atvainošanos par nosaukumu aizguvusi no britu ekonomistes Keitas Ravortas, kura 2017. gadā laida pasaulē savu *magum opus* “Virtuļa ekonomika: septiņi veidi, kā domāt kā 21. gadsimta ekonomistam”. Virtulis principā ir domāšanas un darbības veids – kā morālais ilgtspējas kompass, kas tiecas uz pasauli, kurā ikvienam iedzīvotājam ir nodrošinātas viņa sociālās pamatvajadzības, cienot uz Zemeslodes pieejamos resursus. Virtuļa ekonomikas pieeja ir daļa no mūsdienīgās pēcizaugsmes (*postgrowth*) kustības. Pēcizaugsme var tikt skatīta kā *lietussarga* jēdziens, apkopojot dažādus konceptus, kas kopumā tiecas pēc vienota mērķa – samazināt rijīgu tieksmi pēc “ekonomiskās izaugsmes”, tā vietā izvirzot patiesu sociālo labbūtību un vides saglabāšanu (Engler, et al., 2024). Respektīvi, pēcizaugsmes naratīvs balstīts uz diviem pilāriem: neierobežota izaugsme uz planētas ar ierobežotiem resursiem nav iespējama; valstu izaugsmes mērīšana pēc šauriem ekonomiskajiem rādītājiem (tādiem kā iekšzemes kopprodukta pieaugums) pēc būtības neatpoguļo patieso valstu un to iedzīvotāju labklājības un labbūtības līmeni.

Konkrēti virtuļa modeļa iekšējā gredzenā ir sociālās vajadzības, kas izvēlētas atbilstoši Apvienoto Nāciju Organizācijas ilgtspējīgas attīstības mērķiem, ņemot vērā dažādas cilvēku fundamentālās dzīves vajadzības un cilvēktiesības. Virtuļa ārējais gredzens savukārt ir balstīts klimata zinātnē, balstoties uz deviņām planetārajām robežām jeb ekoloģiskajiem griestiem, kas nedrīkst tikt pārkāpti, lai nodrošinātu drošu, ilgtspējīgu cilvēces turpināšanos uz Zemes. Pa vidu šiem abiem – sociālajiem pamatiem un ekoloģiskajiem griestiem – ir pats virtulis jeb optimālā zona, kur sabiedrībai dzīvot un darboties drošā un taisnīgā vidē (Raworth, 2017). Analizējot 150 pasaules valstis, tiek secināts, ka neviena no tām nav spējīga nosegt savu iedzīvotāju pamata vajadzības globāli ilgtspējīgu resursu patēriņa apjomā (O'Neill et al., 2018). Analizējot 91 valsts tendences laika posmā 1995.–2015. gadam, tiek secināts, ka “biofizikālās robežas tiek pārkāptas ātrāk nekā sasniegti sociālie mērķi” (Schlesier, et al., 2024), kas nozīmē, ka mēs kā cilvēce eksponenciāli atpaliekam abos virtuļa virzienos.

Izglītības un pētniecības iestādes joprojām labākajā gadījumā vāji adresē klimata draudu nopietnību, vēl vairāk – aktīvi piedalās klimata krīzes veicināšanā, “klusējot” (Pigott et al., 2024) un turpinot 20. gadsimta pieeju domāšanā un rīcībā. Protams, ar akadēmiskās jomas zināšanām ir par maz, lai radītu dziļas sociālās pārmaiņas, kādas ir nepieciešamas ilgtspējīgai transformācijai – sistēmiskā domāšana ietver arī izturētspējas domāšanu un pārmaiņu vadību, ne tikai ilgtspējas pētniecību (Abson et al., 2017). Analizējot sīkāk metodes un politikas plānošanas rekomendācijas, kas vērstas uz pēcizaugsmes ideju praktisko intergāciju valstu, uzņēmējdarbības un organizāciju darbībā (Fitzpatrick et al., 2022), iezīmējas skaidra tendence – vairums priekšlikumu ir radušies, ir saistīti vai ir tiešā veidā piemērojami sociālās ekonomikas darbībā.

Eiropas Komisija Sociālās ekonomikas rīcības plānā (*Social Economy Action Plan, 2021*) sociālo ekonomiku definē, raksturojot to vienotos principus, kas ir: sociālās vai vides ietekmes prioritāte pār peļņu, demokrātiska un/vai līdzdalīga pārvaldība, kā arī lielākās daļas peļņas vai citu līdzekļu ieguldīšana atpakaļ organizācijā, lai sasniegtu kolektīvā vai sabiedriskā labuma mērķus, kam organizācija ir radīta (OECD, 2023). Sociālā ekonomika līdz ar to apvieno virkni formālu un arī neformālu organizāciju formu

un pieeju, kas īsteno plurālistiskās un daudzveidīgās ekonomikas prakses, tostarp bieži ciešās attiecībās ar vietējām kopienām un/vai kopīgajiem resursiem. Tās ir biedrības, nodibinājumi, sociālie uzņēmumi, kooperatīvi, dažādas kopienās balstītas iniciatīvas u.c. organizācijas. Tām ir raksturīgas ne tikai nozīmīgas sociālās un vides ietekmes, bet arī ekonomiskie rādītāji. Esiet vērīgi, turpinājumā datu interpretācija: bezpeļņas sektorā (*non-profit*) uz pilnu slodzi vai brīvprātīgajā darbā strādā tikpat, cik būvniecības nozarē (Archambault, 2023); aptuveni katrs 9. pasaules iedzīvotājs ir kooperatīva dalībnieks (Sifa & Hossein, 2023); pasaulē ir 10 miljoni sociālo uzņēmumu, kas katru gadu apgroza 2 triljonus ASV dolāru, nodrošinot 200 miljonus darba vietu (World Economic Forum, n.d.), un kopumā sociālās uzņēmējdarbības sektors ir divreiz lielāks par reklāmas nozari un lielāks arī par apģērba nozari (World Economic Forum, n.d.). Jā, tagad nolaižam uzacis.

OECD uzsver, ka sociālās ekonomikas organizācijas ir sevi pierādījušas kā pionierus spēcīgu kopienu un iekļaujošas sabiedrības veidošanā, kas tādējādi veicina ekonomisko izaugsmi, aprites ekonomikas attīstību, zaļo un digitālo pāreju (OECD, 2023). Vēl jo vairāk – OECD uzsver, ka tieši sociālās ekonomikas dalībnieki nereti ir sociālo inovāciju iniciatori un arī ieviesēji, izstrādājot vietējam kontekstam atbilstošus risinājumus un kļūstot par sociālo inovāciju virzītājspēku (OECD, 2023). Precizējumam:

“sociālā inovācija ir labāka, efektīvāka un racionālāka (salīdzinājumā ar esošajiem) aktuālo sociālo problēmu risinājumu izstrāde un ieviešana praksē, radot jaunu sadarbības kultūru un veicinot sociālo progresu sabiedrībā. Šie jaunie risinājumi varētu būt jauni produkti, pakalpojumi, modeļi, procesi, likumi, organizācija, metode, sociālo problēmu risinājumi, prakse utt., kas vienlaikus atbilst sociālajai vajadzībai un noved pie jaunām vai uzlabotām spējām un attiecībām, kā arī līdzekļu un resursu lietderīgāka pielietojuma.”
(Līcīte et al., 2019)

Sociālās ekonomikas kontekstā sociālās inovācijas lielākoties rodas caur rentablu eksperimentēšanu un kolektīvu lēmumu pieņemšanu, tostarp radot jaunas sadarbības formas starp dažādiem sektoriem (OECD, 2023). Sociālās ekonomikas organizācijām piemīt kompetences (kompetences: zināšanas, prasmes un **attieksmes** (European

Commission, n.d.); lūgums pārlasīt vēlreiz) mobilizēt sabiedrību un kopienas, balstoties uz vienotām vērtībām un attiecībām, kas veidotas uz savstarpējās uzticēšanās, taisnīguma un kolektīvā labuma veicināšanu (OECD, 2023). Tas ir spēcīgs sociālais kapitāls, kas rada būtisku konkurences priekšrocību salīdzinājumā ar valsti un privāto sektoru. Veicinot kolektīvo labbūtību un intereses, attīstot sociālās kustības un stiprinot attiecības ar indivīdiem, politiku veidotājiem un uzņēmumiem, sociālās ekonomikas organizācijas attīsta vietējās teritorijas un var veidoties kā laboratorijas, kas, veicot plašus eksperimentus, palīdz risināt sociālās un vides problēmas.

Kā viens no klimata un sociālās krīzes dzinējspēkiem tiek piedāvāta “pieredzes izmiršana” jeb cilvēku atsvešināšanās no dabas urbanizācijas ietekmē (Abson et al., 2017). Lai kā arī dažkārt gribētos, diemžēl mēs nevaram katru pilsētnieku aizsūtīt uz laukiem pasēdēt gurķu dobē un pārdomāt savas dzīves vērtības. Tas gan nemaina to, ka mums ir nepieciešama kolektīvā vienošanās, kas pārvērtē un no jauna rada izpratni par to, ko nozīmē kvalitatīva, labklājīga, laimīga dzīve (Büchs & Koch, 2017). Šo jauno kompetenču veidošanai un ilgtspējīgu pārmaiņu veicināšanai, būtiski ir trīs priekšnosacījumi (Abson et al., 2017). Tie būtu:

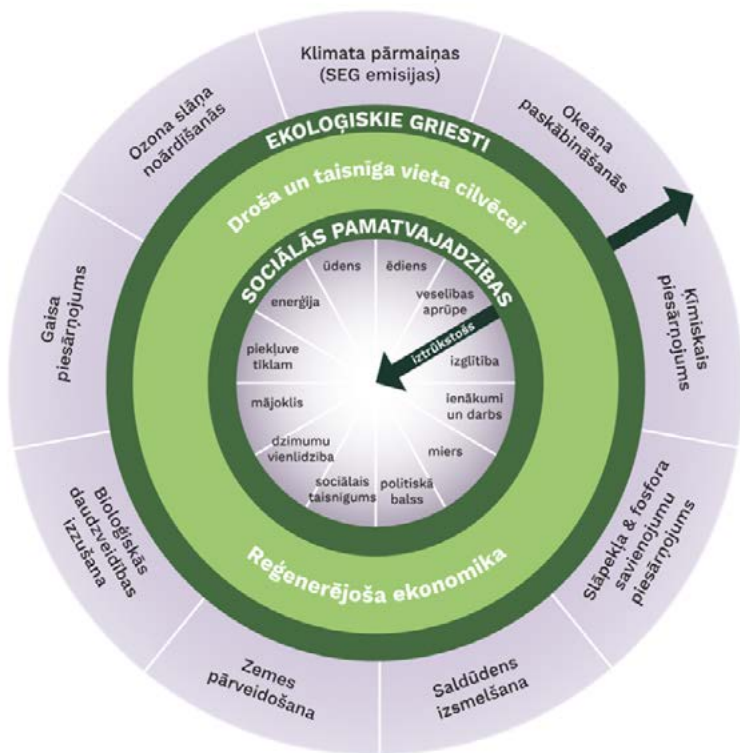
1. uz problēmām un risinājumiem vērsti pētījumi;
2. savstarpējās mācīšanās process starp sabiedrību un zinātnei, līdz ar to arī pārvērtējot zinātnes lomu sabiedrībā;
3. kā arī skaidru vērtību, uzvedības normu un konteksta iekļaušana pētniecībā, lai nodrošinātu “sociāli noturīgas” zināšanas, kas spētu mazināt plaisu starp zināšanām un rīcību (Abson et al., 2017).

Šeit talkā nāktu mūsdienīga pieeja pētniecībai: atvērtās zinātnes un atvērto sociālo inovāciju pieejas. Mans absolūti objektīvais viedoklis, uz kuru es ielikšu atsauci, protams, ir tāds, ka nepieciešams pārveidot zinātnes, izglītības un inovāciju sistēmas, demokratizējot intelektuālo īpašumu un veicinot atbalstu sabiedriskajām organizācijām, sociālai ekonomikai u.c. kopienās balstītajām praksēm, tādējādi decentralizējot dažāda veida resursus un veicinot daudzpusīgu attīstību dažādos sabiedrības līmeņos (Raworth, 2017).

Jaunās pilsētas žurnāls *co-creat[ed]* ir tieši par to. “Viskaļi – Dzīves kvalitātes dizaina institūts”¹ ir tikai par to. Viskaļu misija ir kopradīt risinājumus labākai dzīvei ar vīziju kļūt par lielāko sociālo inovāciju platformu Baltijā. Man, protams, bailīgi teikt šādus vārdus skaļi, bet apkārt spieto tik daudz traku, radošu, fenomenāli izdarīgu un rīcībspējīgu pārmaiņu vadītāju, ka laiks noticēt un laiks aicināt pievienoties arī citus!

Marija Katrīna, Tu šeit? Pastāstīsi vairāk par to, ko un kāpēc esam sastrādājušas pēdējā laikā?

Priekā, un lai top!

Attēls nr. 1. Sociālo un planetāro robežu virtulis.
Oriģināls: *The Doughnut of social and planetary boundaries*. Credit: Kate Raworth and Christian Guthier. CC-BY-SA 4.0. Latviskais tulkojums iegūts no: Rīgas Enerģētikas aģentūras.

¹ Biedrības “Free Riga” projekts “Viskaļi – Dzīves kvalitātes dizaina institūts” ir lielākā radošā kopienas māja Rīgā, kurā darbojas aptuveni 200 radošo profesiju pārstāvji, uzņēmumi, organizācijas un sociālās iniciatīvas. Vairāk: www.ej.uz/telpasv36

Abson, D.J., Fischer, J., Leventon, J. et al. (2017). Leverage Points For Sustainability Transformation. *Ambio*, Volume 46, 2017, pp. 30–39. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1007/s13280-016-0800-y

Archambault, E. (2023). Non-governmental organisations and foundations. In: *Encyclopedia of the social and Solidarity economy a collective work of the United Nations Inter-Agency Task Force on SSE (UNTFSSSE)*. pp. 155–163.

Büchs, M., Koch, M. (2017). *Post-growth and Wellbeing: Challenges to Sustainable Welfare*. Cham: Springer International Publishing. 144 pp.

Defining ‘Skill’ and ‘Competence’. (n.d.) [online] European Commission, Joint Research Centre. [accessed 12.05.2025]. Available at: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/projects-and-activities/skills-and-competences-0/defining-skill-and-competence_en

Engler, J.-O., Kretschmer, M.-F., Rathgens, J. (2024). 15 years of degrowth research: A systematic review. *Ecological Economics* 218(2). [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1016/j.ecolecon.2023.108101

Fitzpatrick, N., Parrique, T., Cosme, I. (2022). Exploring degrowth policy proposals: A systematic mapping with thematic synthesis. *Journal of Cleaner Production*, Volume 365, 2022. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1016/j.jclepro.2022.132764

Global data. *The State of Social Enterprise*. (n.d.) [online] World Economic Forum. [accessed 12.12.2024]. Available at: <https://initiatives.weforum.org/global-alliance-for-social-entrepreneurship/state-of-the-sector>

Licite, L., Surikova, S., Grinberga-Zālite, G. (2019). Sociālās inovācijas būtība un izaicinājumi sociālās inovācijas pētniecībā. No: K. Oganisjana (Red.), *Sociālā inovācija: izaicinājumi un risinājumi Latvijā*. Rīga: RTU Izdevniecība, 27. Lpp.

O'Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F., et al. (2018). A Good Life For All Within Planetary Boundaries. *Nature Sustainability*, 1(2), pp. 88–95. [accessed 30.12.2024]. Available at: doi: 10.1038/s41893-018-0021-4

OECD. (2023). *What is the social and solidarity economy? A review of concepts*. 67 pp. [accessed 02.01.2025]. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/what-is-the-social-and-solidarity-economy-a-review-of-concepts_dbc7878d-en.html

Pigott, A., Nuuttila, H., Thomas, M., et al. (2024). “No one talks about it”: Using Emotional Methodologies To Overcome Climate Silence And Inertia In Higher Education. *Frontiers in sociology*, Volume 9, 1456393. [accessed 30.01.2025]. Available at: doi: 10.3389/fsoc.2024.1456393

Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. London: Penguin Books. 376 pp.

Schlesier, H., et al. (2024). Measuring the Doughnut: A good life for all is possible within planetary boundaries. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 448. [accessed 13.03.2025]. Available at: doi: 10.1016/141447

Sifa, C. B., Hossein, C. S. (2023). Cooperatives and mutuals. In: *Encyclopedia of the social and Solidarity economy a collective work of the United Nations Inter-Agency Task Force on SSE (UNTFSSSE)*. pp. 131.

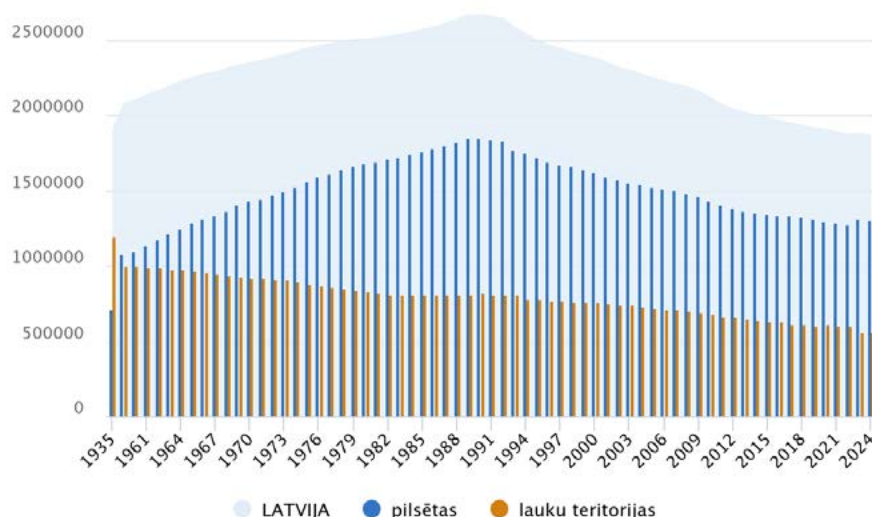
BŪVĒT CITĀDI: KOPĒJI RESURSI, RŪPES UN ARHITEKTŪRA, KAS JAU IR

Marija Katrīna Dambe
Vidzemes Augstskola

Mums visapkārt ir apbūvētā vide. Gan Latvijā, gan Eiropā – vai tās būtu sarūkošas vai augošas pilsētas – esošās apbūves apjoms pārsniedz mūsu spēju to pilnvērtīgi izmantot. Tukšas skolu un daudzdzīvokļu ēkas reģionos, rūpnīcas un kolhozi, kas iesaluši laikā – tie stāv ne tikai kā atgādinājumi par agrāku laiku kontroles un ražošanas sistēmām, bet arī kā materiālu resursi ar vēl neizmantotu potenciālu. Tajā pašā laikā sarunas par arhitektūru bieži vien sākas ar tukšu lapu – ideju radīšana no jauna, projektēšana, sākot ar formu, un būvniecība uz “tukšas vietas”. Bet pasaule nav tukša. Tā ir piesātināta – ar ēkām, atmiņām un uzkrātu vērtību. Tomēr tas bieži vien paliek neredzams – maketos, būvprojektos, stratēģijās. Šim paradoksam – pārpilnības un trūkuma līdzpastāvēšana – būtu jāatrodas mūsdienu arhitektūras diskusiju centrā. Latvijā vien ir tūkstošiem ēku, kas stāv tukšas, tiek klasificētas kā vidi degradējošas vai gaida savu atdzimšanu. Piemēram, Rīgā šobrīd ir 1256 vidi degradējoši objekti (Rīgas valstspilsētas pašvaldības Īpašuma departaments, 2025). Tajā pašā laikā turpinās aktīva jaunu dzīvojamo, biroju un publisko ēku būvniecība. Ko nozīmētu sākt arhitektūras procesus nevis no tukšuma, bet ar atbildību pret jau esošo?

Latvijas apbūvētā vide ir veidojusies ilgā periodā, mantota, izaicināta un pārveidota caur dažādiem politiskajiem režīmiem, likumu ietvara prasībām vai sabiedrības darbībām. Padomju okupācijas periods ir atstājis ļoti sarežģītu manojumu gan apbūves kvalitātē vai tās trūkumā, gan arī kopīpašuma jautājumos. Pēc neatkarības atgūšanas, īpašumu privatizācijas process, kurā īpašnieki ne tikai ieguva savas dzīvojamās platības kvadrātmetrus, bet arī daļas no ēkas kopējām telpām un konstrukcijām (Ukenābele, 2021). Sekas sajūtamas it īpaši šobrīd, īpašniekiem nespējot vienoties par daudzdzīvokļu ēku uzturēšanu un atjaunošanu, tā kavējot klimatneitralitātes prasību sasniegšanu valsts līmenī, kā arī veicinot ēku novecošanos.

Līdzīga aina paveras arī ārpus pilsētām – Latvijas mūsdienu lauku ainavas pārņem tukšums. Dažādu faktoru kopsalikums, gan dzimstības mazināšanās, gan pārvākšanās uz pilsētām, gan emigrēšana (attēls Nr.1), tas viss atstāj pēdas gan materiālajā, gan nemateriālajā vidē. Nesenā diskusijā pierobežas pilsētā Kārsavā, kad iedzīvotājiem tika uzdots jautājums par viņu drošības sajūtu, atbildēs izskanēja nevis bailes par agresora un kara tuvumu, bet gan par kopības trūkumu – par esošiem vai aizgājušiem kaimiņiem, par idejām radīt lietas un vietas kopīgi. It visur Latvijas laukos, bet it īpaši pierobežā redzamas ainas ar pamestām viensētām vai tukšām skolām.

Attēls Nr. 1 Iedzīvotāju skaits pilsētās un lauku teritorijās. Avots: Centrālā statistikas pārvalde.

Taču tieši šis “jau esošais” gan pilsētās, gan laukos visbiežāk paliek ārpus profesionāļu vides intereses. Būvniecības industrija – tās normatīvi, finansējuma mehānismi un darba plūsmas – pārsvarā ir orientēta uz jaunu ēku radīšanu. Arī arhitektu un inženieru izglītība lielākoties balstās pieņēmumā, ka projekts sākas ar tukšu lapu. Pārbūve, pielāgošana un darbs ar neparedzamo – gan telpiski, gan sociāli – tiek uztverts kā izņēmums, nevis kā pamata pieeja. Rezultātā tiek zaudēta iespēja attīstīt vidi, kas balstās uz jau ieguldīto materiālu, darbu, atmiņām un piederības sajūtu. Un sekas ir ne tikai sociāli raksturojamas, bet arī parādās būvniecības statistikā par ietekmi uz vidi. Nozare rada gandrīz 40% siltumnīcefekta gāzu (SEG) emisiju (Eiropas Parlaments, 2023), ir lielākā jauno resursu patērētāja, un tajā pat laikā lielākā atkritumu radītāja (Eiropas Komisija, n.d.). HouseEurope Eiropas pilsoņu iniciatīvas virzītāji apgalvo, ka līdz 2050. gadam būs visā Eiropā nojaukuši divus miljardus kvadrātmetru – vairāk nekā veselu Parīzi vai Berlīni (HouseEurope!, n.d.).

Ja gribam vērst situāciju uz labu, saglabāt vietu identitātes un tajā pat laikā mazināt būvniecības milzīgo negatīvo ietekmi uz vidi, nepieciešamas alternatīvas pieejas. Kaut kas, kur pielāgošana, pārbūve un vietu atdzīvināšana netiek uztverti kā vienas reizes eksperimenti, bet gan sistemātiska, rūpīga un kopīga darbība – vietas, kas veidotas kopā ar cilvēkiem, kas tur dzīvo un strādā. Lai nonāktu pie šādas pieejas maiņas, nepieciešama ne tikai attieksmes, bet arī politikas maiņa, kurā prioritāte tiek piešķirta tam, kas jau ir. Davosas deklarācijā par augstvērtīgu būv kultūru uzsvērts, ka “būvēta vide ir gan kultūras izpausme, gan kolektīvas identitātes veidotāja” (Europe’s Ministers of Culture, 2018). Caur šo var saprast, ka attieksme pret esošo apbūvi nav jautājums tikai par energoefektivitāti vai estētiku – tās ir rūpes par sabiedrības kopīgajiem resursiem. Uztverot esošo ēku pielāgošanu mūsdienu vajadzībām nevis kā fiksētu risinājumu, bet kā koprades procesu, daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta cilvēku vajadzībām un izmantotajiem resursiem, procesā iesaistītajiem veidojas atbilstības sajūta arī nākotnē, kas nozīmē vēlmi vietas uzturēt arī pēc to transformācijas procesa beigām. Atšķirībā no klasiskas projektēšanas, kurā uzmanība tiek vērsta uz formu, mūsdienu arhitektūrai jāklūst par rīku, par platformu, kas iespējo kopradi, veido vietas, kur cilvēki satiekas un vēlas uzturēties, veido atmiņas, mācās viens no otra un piedalās savas vides un visas sabiedrības veidošanā.

Uztvert tukšumu nopietni nenožīmē idealizēt pamestību. Tas prasa *atmācīties* kontroli pār rezultātu, steigu un tieksmi pret tīrību arhitektūrā, un mācīties no jauna – pieņemt sarežģītību, dzīvot ar neskaidrību un darboties ar rūpību. Šis žurnāls – *co-creat[ed]* – ir tapis no domāšanas maiņas, un tā ir atbilde uz iztrūkstošo diskusiju telpu mūsu reģionā. Šī nav vienkārši platforma, kur publicēt savu pētījumu rezultātus – tā ir kā kopīga telpa, kopresurss: vieta, kur pārbauzīt, dalīties praksēs un līdzradīt jomu, kas vēl tikai veidojas. Saskaroties ar klimata, sociālās nevienlīdzības un telpiskās netaisnības krīzēm, arhitektūrai un būvniecībai no jauna jāuzdod sev jautājums: kam tā kalpo?

Eiropas Parlaments. (2023). *Parlaments atbalsta plānu līdz 2050. gadam nodrošināt klimatneitrālas ēkas*. Eiropas Parlaments. <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/press-room/20230310IPR77228/parlaments-atbalsta-plānu-līdz-2050-gadam-panakt-ēku-klimatneitralitati>

European Commission. (n.d.). *Construction and demolition waste – European Commission*. European Commission – Environment. Retrieved May 29, 2025, from https://environment.ec.europa.eu/topics/waste-and-recycling/construction-and-demolition-waste_en

Europe’s Ministers of Culture. (2018). *Davos declaration: Towards a high-quality Baukultur for Europe*. Davos Declaration. <https://davosdeclaration2018.ch/en/>
HouseEurope! (n.d.). *Goals*. HouseEurope! – European Citizens’ Initiative. <https://www.houseeurope.eu/157-goal>

Rīgas valstspilsētas pašvaldības Īpašuma departaments. (2025). *Grausti*. Rīgas valstspilsētas pašvaldības Īpašuma departaments. Retrieved May 27, 2025, from <https://grausti.riga.lv/>

Ukenābele, I. (2021). *Skaitļi un fakti: Bez izmaiņām esošajā kārtībā «renovācijas vilni» Latvijas daudzdzīvokļu ēkas var nesagaidīt. LSM*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/skaitli-un-fakti-bez-izmainam-esosaja-kartiba-renovācijas-vilni-latvijas-daudzdzīvokļu-ēkas-var-nesagaidīt.a391358/>

NO TELPAS UZ VIETU: ALTERNATĪVO KULTŪRVIETU ATTĪSTĪBAS PRIEKŠNOSACĪJUMI

Brunis Mārtiņš Ķibilds

ALTERNATĪVĀ KULTŪRVIETA, FUNKCIONĀLĀ DAUDZVEIDĪBA, PĀRVALDĪBA

Alternatīvās kultūrvietas Rīgā laika gaitā sev ir piesaistījušas lielu uzmanību, kalpojot kā neformālas “trešās vietas”, kur cilvēkiem pulcēties un socializēties, veidojot kopienas sajūtu. Taču to attīstībā ir novērota nevienmērīgs izvietoējums, ierobežojot pieejamību, it īpaši ārpus Rīgas vēsturiskā centra. Pētījuma mērķis ir caur pilsētplānošanas teorijas analīzi un citu pilsētu pārvaldības piemēru apkopošanu apzināties alternatīvo kultūrvietu attīstības priekšnosacījumus, lai izvirzītu priekšlikumus, kā veicināt to plašāku ģeogrāfisko pieejamību. Starp priekšlikumiem ir izvirzīta nepieciešamība veidot blīvu gājēju savienojumu tīklu, vēsturiskās apbūves saglabāšana, blīvas daudzfunkcionālas apbūves attīstība tuvējā apkārtnē.

IEVADS

Alternatīvās kultūrvietas (kultūrkafejnīcas, kultūrbāri, klubi) Rīgā laika gaitā sev ir piesaistījušas lielu uzmanību, kalpojot kā neformālas “trešās vietas”, kur cilvēkiem pulcēties un socializēties, veidojot kopienas sajūtu. Tās bieži kalpo arī kā vieni no pirmajiem attīstības katalizatoriem degradētās teritorijās (piemēram, klubs “Piens”, krogs “Brūzis manufaktūra”, grāmatnīca/bārs “Bolderāja” u.c.), it īpaši pēdējā desmitgadē, kad tās aizvien vairāk ir izplatījušās ārpus savas tradicionālās apkaimes (Vecrīgas) uz citām pilsētas apkaimēm. Alternatīvo kultūrvietu attīstībā ir novērojami vairāki priekšnosacījumi, kas ir ietekmējuši to izvietoējumu. Tās parādās salīdzinoši vēsturiska rakstura apbūvē, galvenokārt atkārtoti izmantojot telpas kādreizējās industriālās teritorijās, kas ierobežo šādu kultūrvietu pieejamību dzīvojamajās apkaimēs ārpus Rīgas vēsturiskā centra, lai gan tur dzīvo lielākā daļa pilsētas iedzīvotāju. Vienlaikus jaunas teritoriju attīstības ieceres (“Sporta 2” kvartāls, “Rīga Waterfront” u.c.) rada potenciālu risku samazināt esošo kultūrvietu pieejamību, daudzveidību savā apkārtnē, aizstājot neformālas pulcēšanās vietas ar sterilu, ģentrificētu un monofunkcionālu vidi, kā tas jau ir novērots citās Eiropas pilsētās.

Laika gaitā aizvien vairāk pašvaldību, tostarp Rīga, ir pievērsušās jautājumiem par alternatīvām kultūrvietām, cenšoties risināt naktsmiera, apmeklētāju drošības un citus jautājumus vai simboliski atzīstot jau attīstījušās kultūrvietas (Enģelis, 2025). Tomēr maz pievērsta uzmanība alternatīvo kultūrvietu veicinošiem priekšnoteikumiem, kas stimulētu to daudzveidību un ģeogrāfisko pieejamību. Rīgas dome pašreiz īsteno Apkaimju centru attīstības programmas, kur kā viena no galvenajām prioritātēm ir noteikta “daudzveidīga un autentiska kultūrvide” (Rīgas valstspilsētas pašvaldības Pilsētas attīstības departaments, 2023).

Pētījuma mērķis ir identificēt alternatīvo kultūrvietu attīstības priekšnosacījumus, izvirzīt priekšlikumus, kā veicināt to plašāku ģeogrāfisko pieejamību. Lai izpildītu mērķi, tiek izvirzīti uzdevumi:

1. analizēt pilsētplānošanas teoriju par alternatīvo kultūrvietu veicinošiem un ierobežojošiem pilsētībūvnieciskiem aspektiem;

2. apkopot citu pilsētu pašvaldību alternatīvo kultūrvietu veicinošos pārvaldības piemērus;

3. sastādīt vairākus priekšlikumus, balstoties uz literatūras analīzi un citu pilsētu pārvaldības labās prakses labās prakses piemēriem.

Alternatīvās kultūrvietas rakstā ir definētas kā maza vai vidēja izmēra neatkarīgo attīstītāju veidotas socializēšanās vietas (kultūrkafejnīcas, kultūrbāri, klubi u.c.), kas pilda “trešās vietas” funkciju un regulāri vai neregulāri rīko kultūras pasākumus savās telpās.

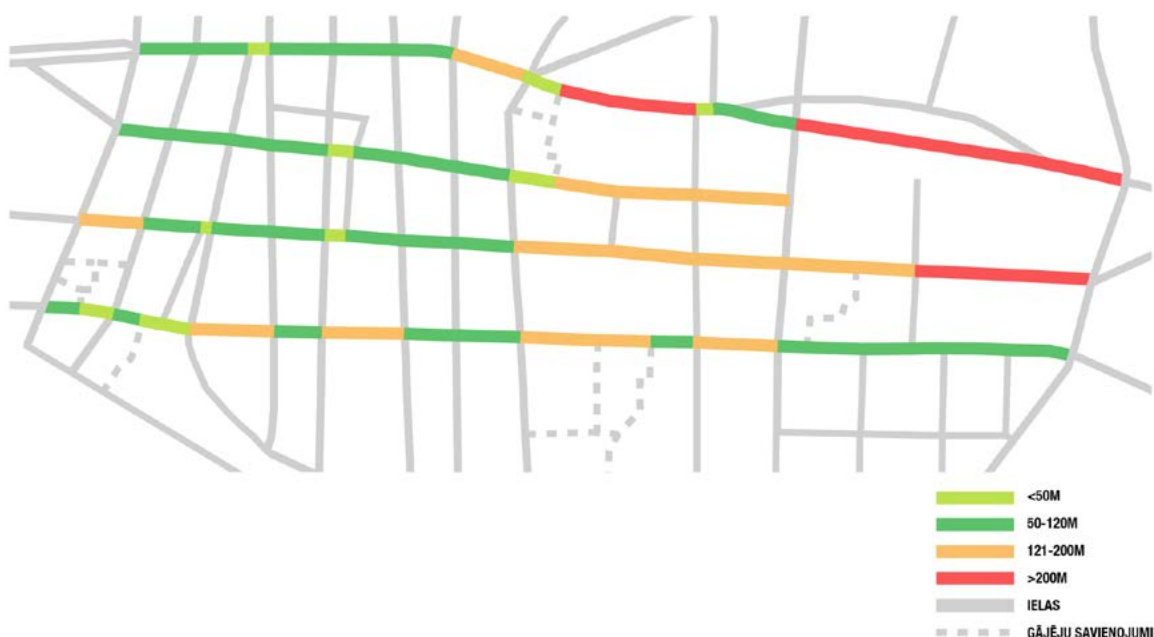
PRIEKŠNOSACĪJUMI ALTERNATĪVAJĀM KULTŪRVĪETĀM NO PILSĒTPLĀNOŠANAS TEORIJAS

Viena no pilsētplānošanas teorijas klasikēm ir Džeina Džeikobsa, kas savā grāmatā “Lielo Amerikas pilsētu nāve un dzīve” (1961) izceļ konkrētus principus, kas veicina dzīvīgu pilsētvidi un ir attiecināmi arī uz labvēlīgiem apstākļiem alternatīvajām kultūrvietām. Viņas idejas par *cilvēkcentrētu*, funkciju ziņā daudzveidīgu un gājējam pievilcīgu pilsētvidi ir ļoti aktuālas arī mūsdienā Rīgā, kas lielākoties plānota pēc modernisma principiem un joprojām piedzīvo šādas plānošanas sekas.

Viens no Džeikobsa pamatprincipiem pilsētvidē ir **īsi kvartāli ar blīvu ielu un gājēju savienojumu tīklu** (vēlams vismaz ik pēc 400 pēdām – 122

metriem) (Jacobs, 1961). Ja posmi starp savienojumiem kļūst garāki, pilsēta tiek sašķelta izolētās ielas telpās. To var lieliski novērot Rīgas centrā, kur tā rietumu daļā biežais šķērsielu un gājēju savienojumu skaits (apmēram ik pēc 100 metriem) sekmē cilvēku pārvietošanos un ļauj uzturēt daudzveidīgu ielas telpu ar plašu ekonomisko un sociālo aktivitāšu klāstu. Posmā uz austrumiem no Matīsa ielas attālumam starp šķērsielām palielinoties, aktivitāšu klāsts gar ielu būtiski sarūk, un šo posmu raksturo lielmēroga monofunkcionāla apbūve, piemēram, Vidzemes tirgus, “Laima” šokolādes ražotne, Barona kvartāls.

Vienlaikus plašām monofunkcionālām teritorijām palielinās potenciāls, kad teritorijas tiek atvērtas publikai, radot jaunu starpkvartālu savienojumu tīklu, kas vairākkārt kalpojis par mugurkaulu vairāku alternatīvo kultūrvietu (Tallinas ielas kvartāls, “Sporta 2” kvartāls, VEF kvartāls u.c.) attīstībai. Džeina Džeikobsa uzsver nepieciešamību savienojumiem starp ielām būt daudzveidīgiem un dažādu maņu stimulējošiem, lai veiksmīgi piesaistītu cilvēkus (Jacobs, 1961). Savukārt arhitekts Kristofers Aleksandrs savā grāmatā “*A pattern language: towns, buildings, construction*” akcentē vajadzību pārāk nenošķirt gājēju savienojumus no autotransporta, jo lielākā cilvēku aktivitāte noris vietās, kur saskaras dažādi transporta veidi, bet pārāk liela nošķiršana mazina savienojuma potenciālu (Alexander et al., 1977).

1. shēma. Rīgas vēsturiskā centra kvartālu garumu analīze

Būtiska kultūrvietu potenciāla attīstībai ir **apkaimes daudzfunkcionalitāte un blīva cilvēku koncentrācija**, nodrošinot dažādu un daudzus lietotāju (vietējo iedzīvotāju, darbinieku, studentu, tūristu) līdzaspastāvēšanu publiskajā ārtelpā dažādos diennakts laikos. Teritorijas ar zemu iedzīvotāju blīvumu ir spējīgas uzturēt tikai vienīgi funkcijas, kuras ikdienā pieprasa lielākais vairākums, tikmēr blīva apbūve nodrošina apmeklētāju skaitu un daudzveidību, kas ir svarīgi alternatīvo kultūrvietu un citu, bieži vien eksperimentālu, jauno projektu izdzīvošanai (Jacobs, 1961). Kā neveiksmīgi piemēri šajā kontekstā minami jaunattīstītie biroju kvartāli, piemēram, Mūkusalas biznesa centrs, kas pēc darba laika beigām ir nosacīti tukši, un to tuvumā trūkst alternatīvu kultūrvietu. Vienlaikus funkciju daudzveidības efekts ir sevi pastiprinošs, jo veiksmīga kultūrvietas apkaime piesaista vairāk dažādus cilvēkus, kas citādi tur neuzturētos, un tas savukārt rada piedāvājumu jaunām kultūrvietām (Jacobs, 1961). Tas izskaidro to, kāpēc apkaimēs ar jau esošām vairākām alternatīvajām kultūrvietām, piemēram, Āgenskalnā, rodas arvien jaunas (piemēram, šogad ir tapis Hāgensberga pagalmi), bet blakus apkaimēs – Zasulaukā vai Dzirciemā alternatīvo kultūrvietu nav.

Reti kad kultūrvietas eksistē patstāvīgi un laika gaitā veiksmīgās vietās notiek **grupēšanās**. 2010. gadā kluba “Piens” dibināšana tolaik pamestajā K. K. fon Stricka villas teritorijā uzsāka līdzīga veida attīstību, piesaistot cilvēkus apkārtnē vakara stundās un brīvdienās. Tādā veidā kultūrvietas kļuva par vienu no būtiskākajām apkārtnes funkcijām, kas arī atspoguļojās citu apkārtnē kafejnīcu un veikalu attīstībā (Drazdovska, 2024). Kādreizējā kluba “Piens” dibinātājs un kvartāla apsaimniekotājs Mārtiņš Mielavs kā vienu no galvenajiem turpmākās kvartāla attīstības mērķiem noteica kopstrādes telpu un citu jaunu funkciju ieviešanu, sakot “ka mājai būtu jādzīvo 24 stundas diennaktī, ņemot vērā tās izmēru” (Drazdovska, 2024). Kultūras kvartālā “Lastādija”, “Sporta 2” kvartālā un citās vietās ir novērojama kultūrvietu attīstība līdztekus dažādām kultūras un radošām iestādēm – mākslas galerijām un/vai muzejiem, ļaujot vienai otru papildināt.

Nozīmīgs faktors alternatīvo kultūrvietu attīstībā apkaimē ir **ēkas ar atšķirīgu vecumu un stāvokli** (Jacobs, 1961). Ja apkaimē ir tikai salīdzinoši jauna apbūve, tajā var pastāvēt tikai pakalpojumi, kas ir spējīgi uzturēt apbūves

augstās izmaksas, tāpēc šādās vietās pārsvarā parādās standartizētas uzņēmumu ķēdes ar augstu apgrozījumu, bet ne kultūrvietas, kas nevar tik pārliecinoši garantēt stabilus ienākumus (Jacobs, 1961). Šeit interesanti pieminēt, ka, piemēram, “Amazon”, “Google” un citi pasauleslaveni uzņēmumi savu darbību sāka, strādājot no garāžām, kuru zemās izmaksas deva brīvību eksperimentēt ar jaunām idejām bez liela finansiālā riska (Meisenzahl, 2020). Vēl apbūve kalpo kā līdzīgs katalizators jaunu kultūrvietu konceptu testēšanai, uzņemoties zemāku risku, kā arī dod daudz lielāku brīvību izvēlēties atbilstošās telpas nepieciešamajai funkcijai, laika gaitā palielinot vietas pievilcību. Daudzveidīgu kultūrvietu klāstu ir visgrūtāk attīstīt uz zemes bez jebkādas vēsturiskās apbūves un konteksta, tādēļ attīstītājiem ir ļoti svarīgi saglabāt un integrēt veco apbūvi nevis tikai kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai vai unikālas identitātes radīšanai, bet, lai neierobežotu ekonomisko un sociālo aktivitāšu klāstu tikai ar to, kas var izdzīvot jaunā apbūvē.

ALTERNATĪVO KULTŪRVĪETU PĀRVALDĪBA

Socioloģe un pilsētpētniece Šerona Zukina (Zukin, 2010) kritizē Džeikobsas pieeju daudzveidības saglabāšanā, kas aprobežojas ar fizisko vidi, neņemot vērā ekonomiskos un kulturālos faktorus, kas sākot ar 20. gs. otro pusi veicināja vairāku apkaimju ģentrifikāciju, standartizāciju, samazinot to funkcionālo un sociālo daudzveidību. “Lai gan viņa atbalstīja dažādu vecumu ēku līdzaspastāvēšanu, kas nodrošinātu zemas ires cenu,” raksta Zukina, “viņa nesaprata, kā vēsturiskās fiziskās struktūras, lofta tipa ēkas un četru un piecu stāvu rindu māju saglabāšana radītu vērtīgu tirgus preci, ko tikai retais ilgtermiņa iedzīvotājs vai veikala īpašnieks spētu atļauties” (Zukin, 2020). Zukina uzskata, ka Džeikobsa bija pārāk kritiska pret publiskās pārvaldības spējām veicināt un nosargāt pilsētu daudzveidību, kas aprobežoja viņas analīzi.

Lielā apmeklētāju un pasākumu dēļ alternatīvo kultūrvietu pārvaldības tēma savijas ar nakts ekonomikas (naktsdzīves) pārvaldības praksi, tāpēc ir būtiski apskatīt dažādu pašvaldību pārvaldības praksi, apskatot veidus, kā veicināt alternatīvo kultūrvietu attīstību. 2014. gadā Viktorijas štats Austrālijā un dažus gadus vēlāk Sanfrancisko, Londonā un citas pilsētas ieviesa tā saucamo “pārmaiņu aģentu” (*agent*

of change – angļu val.) principu, lai cīnītos pret straujo kultūrvieta izzušanu (Sound Diplomacy, 2019). “Pārmaiņu aģents” kā pašvaldības regulējoša institūcija darbojas kā mediators starp dažādām iesaistītajām pusēm, lai censtos atrast kompromisus, piemēram, izvirzot nosacījumus attīstītājiem ap esošām kultūrvietām, lai īstenotu skaņas izolācijas un citus pasākumus, mazinot potenciālos konfliktus, kas varētu apdraudēt kultūrvieta. Piemēram, Viktorijas štata valdība izstrādāja finansiālā atbalsta mehānismu skaņas izolācijas pasākumu ieviešanai ēkām ar atzītu kultūrvēsturisko nozīmi. Ieviestās “pārmaiņu aģenta” institūcijas tika vērtētas pozitīvi, palīdzot sekmēt kultūrvieta noturību ar savlaicīgu teritoriju attīstības plānošanu un dažādu iesaistīto pušu uzsklausīšanu.

No visām Baltijas galvaspilsētām visvairāk nakts ekonomikas attīstībai pievērsusies Viļņa, kur kopš 2023. gada aktīvi darbojas jaunizveidotais Viļņas nakts birojs (*Vilniaus naktinis biuras* – lietuviešu val.), kura viens no galvenajiem darbības virzieniem ir starpniecība starp iedzīvotājiem, nevalstiskajām organizācijām, uzņēmējiem un attīstītājiem un citām iesaistītajām pusēm pēc “pārmaiņu aģenta” principa (*Vilniaus naktinis biuras*, 2023). Vēl viena nozīmīga Viļņas nakts biroja iniciatīva ir “Dainykla” (ieviesta 2025. gadā), kas ļauj alternatīvām kultūrvietām reizi gadā pieteikties finansējumam īrei, skaņas izolācijai un citiem pasākumiem ar mērķi stimulēt plašāku kultūrvieta daudzveidību. Alternatīvām kultūrvietām, kas vēlas pieteikties finansējumam, jāizpilda vairākas prasības, piemēram, jāriko vismaz 50 kultūras pasākumi gadā, jāorganizē vai jālīdzdarbojas sociālajās kampaņās, kultūrvietā jānodrošina veģetāriešu un vegānu ēdienu izvēles un bezmaksas ūdens, jāsekmē drošības pasākumi (*Vilniaus naktinis biuras*, 2023). Kritēriji sastādīti ar mērķi veicināt drošu un patīkamu kultūrvieta vidi tās apmeklētājiem. Viļņas pieredze apliecina, ka šāda veida atbalsta programmas palīdz ne tikai esošo alternatīvo kultūrvieta saglabāšanai, bet arī jaunu vietu attīstībai (*Made in Vilnius*, 2024). Rīgā arī ir izskanējusi nepieciešamība pēc līdzīgiem atbalsta pasākumiem alternatīvo kultūrvieta daudzveidības saglabāšanai, it īpaši pēc vairāku kultūrvieta slēgšanas “Covid-19” pandēmijas un citu ekonomisko un politisko izaicinājumu dēļ (Enģelis, 2022). Diemžēl politiskās gribas trūkuma dēļ atbalsta pasākumi vēl nav ieviesti.

ALTERNATĪVO KULTŪRVĪETU ATTĪSTĪBAS IZAICINĀJUMI JAUNĀS ATTĪSTĪBASTERITORIJĀS

Attīstot teritoriju, investorus un privātos uzņēmējus galvenokārt motivē pēc iespējas lielāka investīciju atdeve, kas mēdz negatīvi ietekmēt gala projekta izskatu. Ir tipiski attīstības gaitā censties pēc iespējas palielināt apbūves intensitāti, upurējot publisko ārtelpu un ceļot lielākas, funkcionāli specializētas ēkas (Bentley, 1999).

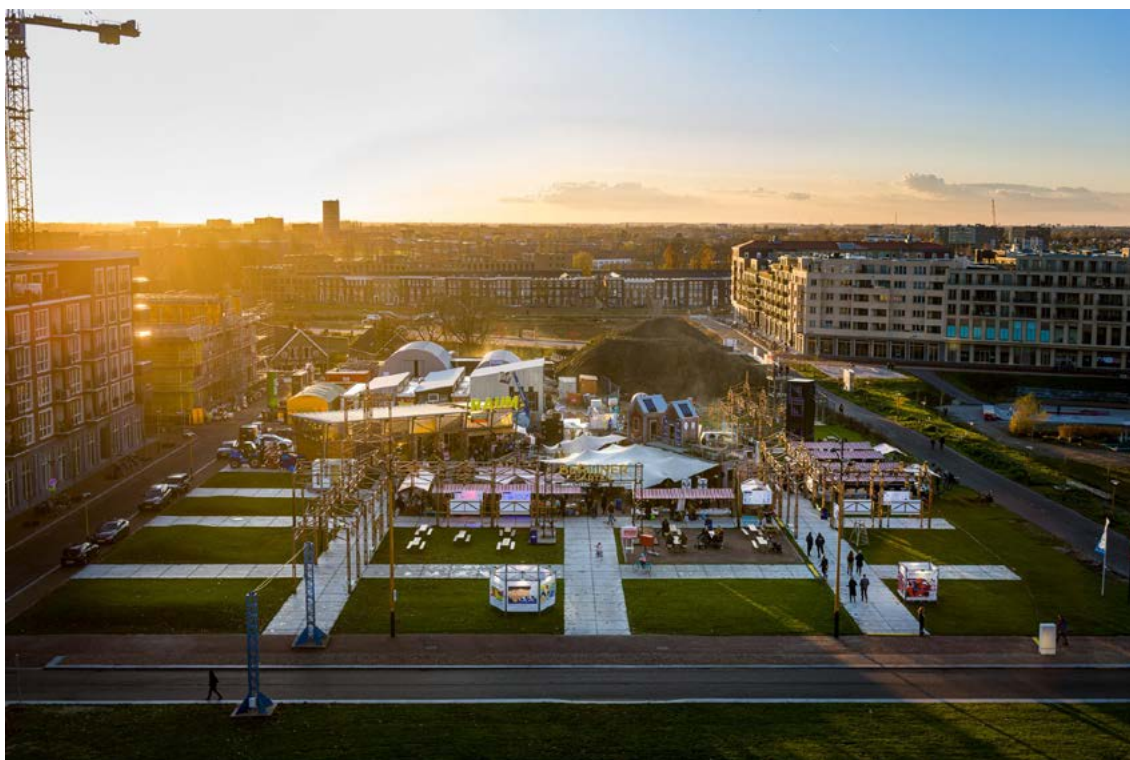
Piemēram, “Hosoya Schaefer” arhitektu biroja izstrādātajā “Rīga Waterfront” attīstības plānā vēstures saglabāšana ir minēta kā viens no izvirzītajiem mērķiem, tomēr visā plašajā attīstāmajā teritorijā ir norādītas tikai 6 ēkas, kuras paredzēts saglabāt (tikai 1 teritorijas dienvidu daļā), būtiski pārbūvējot (Rīgas valstspilsētas pašvaldības Pilsētas attīstības departaments, 2024). Kā viena no pirmajām alternatīvajām kultūrvietām Andrejsalu 2025. gada sākumā bija spiesta pamest pasākumu organizēšanas vieta “Noliktava No3” (“Pancars”) (Pancars, 2024). Šī pasākumu vieta vairāk nekā 12 gadus darbojās 1900. gadā celtā ēkā, pēc kuras zaudēšanas īpašnieki pārvācās uz līdzīgu vēsturisku angāra tipa ēku Akmeņu ielā. Arī atlikušās esošās kultūrvietas Andrejsalas attīstības vīzija paredz nojaukt, vietā būvējot salīdzinoši vienveidīgus kvartālus, kuros bez būtiska atbalsta un aktīviem pielāgošanas pasākumiem pastāv ļoti maza iespēja izveidoties līdzīgai funkciju daudzveidībai. Pašlaik attīstītājiem nav publisku plānu par šādiem atbalsta mehānismiem. Šādos gadījumos jāapsver dažādi veidi, kā izmantot publiskā sektora pārraudzību, lai teritoriju attīstībā censtos atrast balansu starp īstermiņa peļņu un ilgtermiņa sabiedrības labumu.

Amerikāņu sociologs Ričards Senets kritizē jaunās attīstības teritorijas pārmērīgo funkciju noteikšanas dēļ, kas ierobežo neplānotās aktivitātes, kultūras izpausmes un sociālo mijiedarbību. Viņaprāt, pilsētvidē jāveido elastīga un pielāgojama nepārtrauktām pārmaiņām un bez iepriekš noteiktas funkcijas (Sendra & Sennet, 2020). Šeit pastāv pretruna – kā projektēt teritoriju pēc Seneta principiem, ja teritorijas plānošanas būtība ir attīstīt noteiktu funkciju?

“BERLIJNPLEIN” ALTERNATĪVĀS KULTŪRVIETAS ATTĪSTĪBAS GADĪJUMA IZPĒTE

Utrehtas Leidsche Rijn apkaimē tapušo “Berlijnplein” kultūras kvartāls iemieso vairākas Seneta idejas. Leidsche Rijn apkaimes centrs tapa Nīderlandes pilsētas Utrehtas nomalē, galvenokārt gar pilsētas galveno apvedceļu un pat virs tā, šoseju ieliekot tunelī. Vēsturiskās apbūves trūkums šajā primāri dzīvojamajā apkaimē šķietami varētu ierobežot jebkādu potenciālo kultūrvietu un citu funkciju attīstību. Tomēr šeit tapa viena no pilsētas ikoniskākajām kultūrvietām, kas turpina nepārtraukti attīstīties, katru gadu pulcējot vairākus desmitus tūkstošus apmeklētāju uz dažādiem apkaimes un nacionālā līmeņa kultūras pasākumiem (Gemeente Utrecht, 2021).

mākslas instalācijām, kultūras pasākumiem un platforma iedzīvotāju līdzdalībai (Raum Utrecht, 2024). “RAUM” fonda galvenā ambīcija, kā norādīts tās nosaukumā (“telpa” no vācu valodas) bija kalpot kā jaunas kultūrtelpas katalizatoram. “Sākot ar šo sākotnējo attīstību un mijiedarbību”, raksta arhitekts Pablo Sendra, “cilvēki var būt labāk sagatavoti, lai izveidotu dažādas apmaiņas, izmantošanas un kolektīvas publiskās telpas pārvaldības formas” (Sendra & Sennet, 2020). “RAUM” fonds attīstīja plašu kultūras programmu, radot interesi un pieprasījumu citu kultūrvietu un radošo nozaru attīstībai. Kopš tā laika “Berlijnplein” ir apmetušies 20 jauni partneri, paplašinot teritorijas funkcionālo klāstu ar jaunām pulcēšanās, kultūras, kopstrādes, ēdināšanas, izstāžu un citu radošo industriju telpām. Sākotnējās kultūrvietas sāka savu darbu pagaidu būvēs, soli pa solim attīstot tās savām vajadzībām, lai radītu skaidru ideju patstāvīgo būvju attīstībai, kas būtu vairāk pielāgotas to

1. attēls. Berlijnplein teritorija (Berlijnplein, n. d.)

Senets uzskata, ka, attīstot teritoriju, ir svarīgi projektēt pagaidu atvērtas būvēs, respektējot nākotnes funkciju nenoteiktību un nodrošinot pielāgošanu jaunām vajadzībām (Sendra & Sennet, 2020). Līdzīgā veidā 2017. gada sākumā “Berlijnplein” teritorijā pagaidu būvē apmetās “RAUM” fonds – daudzfunkcionāla alternatīvā kultūrvietā, kas vēlprojām kalpo kā socializēšanās vieta, kultūrbārs, kultūrkafejnīca, telpa

funkcijām (Klap, 2021). Adaptīvā kultūras kvartāla plānošana sākās 2021. gadā un to pirmās kārtas plānots atklāt jau 2025. gada vidū (Raum Utrecht, 2024). “Berlijnplein” kultūras kvartāla attīstība iemieso Seneta ideju par nepabeigtu formu, kas tai ļauj turpināt mainīties, pielāgojoties cilvēku mijiedarbībai ar apkārtējo vidi, tajā notiekošām aktivitātēm. Šāda veida attīstībai ir nepieciešama tālredzīga pašvaldības darbība,

strādājot kopā ar vietējiem iedzīvotājiem, kultūras industriju, nevalstisko sektoru, uzņēmējiem un citām iesaistītājām pusēm, lai organiski attīstītu teritoriju. Teritorijas organiskai attīstībai ir nepieciešama nepārtraukta iedzīvotāju un citu iesaistīto pušu atgriezeniskā saite, lai izvērtētu attīstības panākumus, un gan Sendra, gan “RAUM” fonds ir norādījis iedzīvotāju līdzdalību kā vienu no vissvarīgākajiem nosacījumiem teritorijas attīstībai.

PRIEKŠLIKUMI KULTŪRVIETU POTENCIĀLA ATTĪSTĪBAI

Galvenie alternatīvo kultūrvietu attīstības veicināšanas priekšnosacījumi ir saistīti ar apkārtējās pilsētvides un pilsētas politikas rīcību kopumu, kas veicina kultūrvietu attīstību un to spēju radīt un uzturēt pieprasījumu. Atšķirībā no labi atpazīstamām veikalu un restorānu ķēdēm vai citiem salīdzinoši pašpietiekamiem uzņēmumiem, alternatīvām kultūrvietām sākotnēji nav viegli iekarot cilvēku uzticību un nodrošināt garantētus ienākumus. Ieteikumi lielākam kultūrvietu veidošanās potenciālam:

Veidot starpkvartālu savienojumus. Izprotot blīvu gājēju savienojumu svarīgumu, teritoriju attīstītāji bieži tos veido pēc savas iniciatīvas, piemēram topošā “Radošā rūpnīca Veldze” teritorijā, kas, kā vienu no priekšrocībām potenciāliem īrniekiem, reklamē “rosīgu ieliņu starp Matīsa un Bruņinieku ielām” (Radošā rūpnīca Veldze, 2025). Pašvaldībai aktīvāk jāveicina sadarbība ar zemesgabalu īpašniekiem, ja saredzamā nākotnē ir vēlēšanās attīstīt vismaz attīstības plānos noteiktos gājēju savienojumus. Jāpievēršas arī vietām, kur ar pašvaldībai piederošajiem zemesgabaliem būtu iespējams ieviest jaunus gājēju savienojumus un uzlabot esošos, piemēram, ap Vidzemes tirgu vai Vesetas ielas turpinājumā.

Sekmēt domāšanas maiņu par vēsturisko apbūvi kā nozīmīgu funkcionālās daudzveidības, tai skaitā alternatīvo kultūrvietu inkubatoru. Nepārdomāta vēsturiskās apbūves iznīcināšana, kā to var novērot, piemēram, Andrejsalā, radītu lielas platības ar ierobežotu iespēju alternatīvu kultūrvietu attīstībai. Būtu nepieciešams liela mēroga teritoriju detālplānojumos noteikt konkrētas vēsturiskās apbūves saglabāšanu kā papildus nosacījumu.

Attīstīt daudzfunkcionālu pilsētvidi, lai nodrošinātu alternatīvām kultūrvietām nepieciešamo dažādu sabiedrības grupu līdzāspastāvēšanu. Vēlams pakāpeniski palielināt funkciju, tostarp dzīvojamās funkcijas blīvumu, tā rosinot arī pieprasījumu alternatīvām kultūrvietām. Ir svarīgi skatīt jaunas attīstības ieceres, kas palielina apkārtējās funkcionālo un iedzīvotāju blīvumu arī kā iespēju pastiprināt apkārtējās teritorijas potenciālu alternatīvo kultūrvietu attīstībai, kas var nemaz neprast lielu finansējumu.

Citu pilsētu prakse norāda uz vajadzību pašvaldībai attīstīt skaidru un tālredzīgu kultūrvietu pārvaldības modeli. Līdzīgi Viļņas, Londonas un citu pilsētu piemēriem jāveido pašvaldības institūcija, kas īstenotu vairākus procesus, tai skaitā:

“Pārmaiņu aģenta” lomu ar uzdevumu mediēt iedzīvotājiem, nevalstiskajām organizācijām, uzņēmējiem un attīstītājiem, un citām iesaistītajām pusēm, lai censtos atrast kopsaucēju;

Izcelt unikālas alternatīvās kultūrvietas, kultūrvietas, kas līdzdarbojas sociālajās kampaņās, ir ieviesušas drošības un citus labās prakses pasākumus;

Finansiālā atbalsta programmas īstenošana alternatīvām kultūrvietām īres segšanai, skatīšanas izolācijai un citiem pasākumiem ar mērķi stimulēt plašāku kultūrvietu daudzveidību.

Utrehtas “Berlijnplein” kultūras kvartāls apliecina nepieciešamību pēc tālredzīgas plānošanas, kas saskata vērtību kultūrvietu attīstībā. Attīstot liela mēroga daudzfunkcionālas teritorijas, ir svarīgi stimulēt vietrades procesu, dodot iespēju iedzīvotājiem, māksliniekiem un uzņēmējiem attīstīt jaunu, noturīgu radošo vidi, attīstot teritorijas tēlu un uzlabojot apkārtējo iedzīvotāju labbūtību.

SECINĀJUMI

Pētījuma mērķis bija identificēt alternatīvo kultūrvietu attīstības priekšnosacījumus, izvirzīt priekšlikumus, kā veicināt to plašāku ģeogrāfisko pieejamību. Caur literatūras analīzi un vairāku pilsētu labās prakses piemēru apkopošanu, izvirzot vairākus priekšlikumus, mērķis tika īstenots.

Liela daļa no pētījumā aprakstītajām kultūrvietām – no pāris domubiedru atdzīvinātām

pamestām telpām Rīgā līdz “Berlijnplein” kultūras kvartālam – ir salīdzinoši jauni vie-trades projekti, kuros viens no aktuālākajiem jautājumiem paliek to neskaidrā nākotne, iespēja rast balansu starp sociālajām un komerciālajām interesēm un nodrošināt, ka kultūrvietā saglabā tās alternatīvo raksturu.

Pētījumā tika apskatīti pilsētībūvnieciskie un publiskās pārvaldības priekšnosacījumi, kas veido tikai mazu daļu no visiem potenciāliem faktoriem alternatīvo kultūrvietu attīstībā. 21. gadsimta sākumā neradās būtiskas izmaiņas Rīgas vēsturiskā centra struktūrā vai pašvaldības pārvaldībā, kas izskaidrotu straujo alternatīvo kultūrvietu attīstību. Lai iegūtu visaptverošu izpratni par alternatīvo kultūrvietu attīstību, ir svarīgi aplūkot kulturālos, sociālekonomiskos, politiskos un citus aspektus, kas, iespējams, atsevišķos gadījumos ieņem būtiskāku lomu.

Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., Angel, S. (1977). *A pattern language: towns, buildings, construction*. Ņujorka: Oxford University press

Bentley, I. (1999). Profit and Place. No: *The Urban Design Reader: Second edition*. Ed. Larice M. un Macdonald E. Londona: Routledge, 459–474.

Berlijnplein. In *Leidsche Rijn, there's room for new ideas*. Iegūts no: <https://berlijnpleinutrecht.nl/leidsche-rijn/> [sk.28.04.2025.].

Engelis, M. (04.2025). Vakara un nakts laika pārvaldība Rīgā un pasaulē. No: *Latvijas Arhitektūra, burtnīca nr. 177 (2). Rīga – metropole?* Ed. Lejnīeks J. Rīga: Lilita, 26–31.

Engelis, M. (29.10.2022). *Vai Rīga bez «Kaņepes», «Čomska» un «Aptiekas» ir Rīga? Kā nosargāt laikmetīgās kultūrvietas*. Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/vai-ri-ga-bez-kanepes-comska-un-aptiekas-ir-ri-ga-ka-nosargat-laikmetigas-kulturvietas.a479718/> [sk.24.04.2025.].

Gemeente Utrecht. (2021). *Cultuur bouwt aan de Toekomst van de Stad: Ontwikkelplan Berlijnplein*. Utrehta: Gemeente Utrecht

Drazdovska, I. (05.07.2024). *Iezīmē fon Stricka villas iespējamo nākotni*. Iegūts no: <https://www.delfi.lv/business/55159262/nekustamais-ipasums/120032389/iezime-fon-stricka-villas-iespejamo-nakotni> [sk.17.04.2025.].

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Ņujorka: Vintage Books

Klap, P. (2021). *De toekomst van de stad: Ontwikkelkader Berlijnplein*. Utrehta: Gemeente Utrecht

Made in Vilnius. (17.09.2024). *The first cultural bar – danykla – was opened in Vilnius*. Iegūts no: <https://madeinvilnius.lt/en/food/in-a-new-place/the-first-cultural-bar-Danykla-was-opened-in-Vilnius/> [sk.27.04.2025.].

Meisenzahl, M. (01.04.2020). *Starting in a garage is crucial to the origin story of many Silicon Valley entrepreneurs. Here are the modest beginnings of 5 tech companies worth billions today*. Iegūts no: <https://www.businessinsider.com/goog->

[le-apple-hp-microsoft-amazon-started-in-garages-photos-2019-12](https://www.businessinsider.com/goog-le-apple-hp-microsoft-amazon-started-in-garages-photos-2019-12) [sk.17.04.2025.].

Pancars. (28.08.2024). *PANCARS RĪGA MEKLĒ JAUNAS MĀ-JAS* [ieraksts sociālajā tīklā Facebook]. Iegūts no: https://www.instagram.com/p/C_NtTMai8S9/?img_index=1 [sk.17.04.2025.].

Radošā rūpnīca Veldze. (23.01.2025). *Meklē telpu?* [ieraksts sociālajā tīklā Facebook]. Iegūts no: https://www.facebook.com/permalinkhttps://x.com/A_Reizenbergs/with_replies.php?story_fbid=pfbid06RRRu7rusZXTGK-GNdtFGnzJZnHvLoN6TJ1w46hX81SwLgN8efXUj34UKMSx-2CBZSl&id=61565193574825 [sk.24.04.2025.].

Raum Utrecht. (2024). *MEERJARENBELEIDSPLAN 2025-2028: RAUM: RUIMTE VOOR VERBINDING*. Iegūts no: <https://storage.raumutrecht.nl/file/2159d7636cb06dfb69d5fba572af6cc3cae552cd74b8e8c5cbda1dc0f92032e1.pdf> [sk.24.04.2025.].

Rīgas valstspilsētas pašvaldības Pilsētas attīstības departaments. (27.09.2023). *APKAIMJU CENTRU ATTĪSTĪBAS PLĀNS 2024.-2028. GADAM*. Iegūts no: https://www.rdpad.lv/wp-content/uploads/2023/09/Apkaimju-centru-attistibas-plans-2024.-2028.gadam_.pdf [sk.27.04.2025.].

Rīgas valstspilsētas pašvaldības Pilsētas attīstības departaments. (15.08.2024). *Paplašinātā pilsētībūvniecības padomes sēde*

Sendra, P., Sennet, R. (2020). *Designing Disorder: Experiments and Disruptions in the City*. Londona: Verso Books

Sound Diplomacy. (2019). *THE MUSIC CITIES MANUAL: YOUR COMPREHENSIVE GUIDE TO BUILDING MUSIC CITIES*. Londona: Sound Diplomacy

Vilniaus naktinis biuras. (2023). *Apie mus*. Iegūts no: <https://vnb.lt/apie-mus/> [sk.27.04.2025.].

Zukin, S. (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Ņujorka: Oxford University Press.

KARTONS KĀ ILGTSPĒJĪGS BŪVNICĪBAS MATERIĀLS, TĀ POTENCIĀLS BŪVNICĪBĀ LATVIJĀ

Elizabete Dreimane

**PAPĪRS, KARTONS, KARTONA BŪVNICĪBA,
ILGTSPĒJĪGI MATERIĀLI, PĀRSTRĀDE,
ŠIGERU BANS**

Rakstā aplūkots kartona un papīra kā būvmateriālu potenciāls, pievērsoties to vēsturiskajam pielietojumam un mūsdienu arhitektūras praksēm. Kartons parasti tiek uzskatīts par trauslu un īslaicīgu materiālu, tomēr, pateicoties tā vieglumam, pārstrādes iespējām, labajām siltumizolācijas un akustiskajām īpašībām, tas piedāvā alternatīvu tradicionālajiem būvmateriāliem. Izmantojot salīdzinošo analīzi, rakstā apkopoti starptautiski pētījumi un projekti, kas parāda kartona dažādās pielietošanas iespējas, tai skaitā Šigeru Bana (*Shingeru Ban*) darbi, “BAMP!” pētnieku grupas iniciatīvas Vācijā, kā arī uzņēmuma *Bat’IPAC* izstrādātie risinājumi Francijā.

Rakstā sniegts pārskats par kartona mehāniskajām un vides īpašībām, kā arī identificēti izaicinājumi, tostarp materiāla hidroskopiskums un ugunsizturība. Papildus tiek apsvērts, kā kartons var tikt izmantots Latvijas būvniecības kontekstā, ņemot vērā klimata apstākļus, saliekamo konstrukciju iespējas un sabiedrībā esošo nepieciešamību pēc ilgtspējīgas būvniecības.

Secinājumos uzsvērts, ka kartons, apvienojumā ar piemērotu projektēšanu un kombinācijā

ar citiem materiāliem, var kļūt par nozīmīgu resursu ilgtspējīgas būvniecības attīstībā Latvijā. Turpmākie pilotprojekti un sabiedrības izglītošana būtu būtisks solis materiāla plašākai ieviešanai.

IEVADS

Kartons un papīrs galvenokārt tiek uztverts kā trausls īslaicīgi lietojams materiāls, ko izmanto informācijas uzglabāšanai – grāmatas un dokumenti, iepakojumos, higiēnas produktos un sadzīves vajadzībām (Knaack et al., 2023). Latvijā būvniecība turpina attīstīties, taču nereti jaunbūvēm tiek izvēlēti tradicionāli būvmateriāli, neizvērtējot ilgtspējīgas un inovatīvas alternatīvas. Francijas pieredze, kur būvniecībā izmantots kartons ar izteiktām siltumizolācijas un skaņas slāpēšanas īpašībām, aktualizē diskusiju par šī materiāla iespējām arī Latvijas kontekstā. Kartons ir salīdzinoši viegls, kas samazina pamatu noslodzi, to iespējams pārstrādāt, un tas ir plaši pieejams. Šīs īpašības padara kartonu par pieejamu alternatīvu dažādos būvniecības posmos.

Turklāt starptautiskā praksē atklāts, ka kartonu iespējams izmantot ne tikai kā norobežojošu, bet arī kā nesošu elementu, tādējādi apliecinot materiāla mehānisko potenciālu. Salīdzinot ar citiem būvmateriāliem, kartonam piemīt gan funkcionālas, gan ekoloģiskas priekšrocības. Latvijā līdz šim tēma ir pētīta ierobežoti, un trūkst plašāku, sistemātisku pētījumu, kas izvērtētu kartona pielietojumu dažādos būvniecības aspektos. Šī raksta mērķis ir izvērtēt kartona potenciālu kā alternatīvu būvmateriālu celtniecībā, analizējot tā īpašības, salīdzinot ar citiem materiāliem un iepazīstinot ar piemēriem no ārvalstu prakses. Raksts kalpo kā aicinājums tālākai izpētei un praktiskai testēšanai Latvijā apstākļos.

PĒTĪJUMA METODES

Raksta tapšanā izmantotā metodoloģija balstīta uz Eiropā veiktajiem kartona vēstures un kartona arhitektūras pētījumiem, izdoto zinātnisko literatūru, publikācijām, rakstiem un interneta resursiem.

Raksta ietvaros veikta salīdzinošā analīze, kas lietota, lai izšķirtu kartona lietošanas veidus būvniecībā, to īpašības un attīstības iespējas.

Daļēji strukturēta intervija ar japāņu izcelsmes būvinženieri Akio Sassu (Akio Sassa), kuram ir pieredze ar dažāda veida vieglām un inovatīvām konstrukcijām.

Rakstā arī iekļauta datu apkopošana, veidojot strukturētu materiālu īpašību tabulu, lai analizētu kartona pielietošanas iespējas Latvijā.

KARTONS KĀ BŪVMATERIĀLS: SASTĀVS UN ESOŠAIS PIELIETOJUMS

KARTONA VĒSTURE UN LĪDZŠINĒJIE IZMANTOŠANAS VEIDI

Papīra lietošana arhitektūras vajadzībām aizsākusies Ķīnā un Japānā. Tiek uzskatīts, ka 105. gadā mūsu ērā Ķīnā lauksaimniecības ministrs Tsai-Lun izgudroja papīru (Knaack et al., 2023). Sākotnēji papīrs tika veidots no līnēm, zīdkoka kaņepēm un citiem šķiedrainiem dabas materiāliem, veidojot ar ūdeni šķīdinātu masu, kura saulē tika izkaltētā, iegūstot pirmatnējo papīru. Pilnveidojot papīra izgatavošanu, Ķīnā un Japānā saka to pielietot arhitektūrā, īpaši izmantojot Washi papīru, veidojot dekoratīvus, brīvstāvošus sienas paneļus, kuri izkļiedēja saules gaismu, tomēr tiem nebija skaņas izolējošu īpašību.

Eiropas papīra izgatavošanas kultūra aizsākās Spānijā 13. gadsimtā, kur tas tika izgatavots iepakojšanas un grāmatu izgatavošanas nolūkiem. Tikai 1799. gadā franču izgudrotājs Louis-Nicolas Roberts izgudroja mehanizētu papīra izgatavošanas iekārtu un 1843. gadā tika panākts, ka papīru var izgatavot no koksnes – celulozes šķiedrām. Kopš 19. gadsimta papīra izmantošana kļuva populāra visā Eiropā (Knaack et al., 2023).

Tomēr, saprotot, ka vairākiem nolūkiem nepieciešams biezāks papīrs, tika attīstīts kartons, kas ir papīrs, kura blīvums pārsniedz 200 g/cm^3 (Avan, 2009). Kartons ir slāņveida materiāls, kas veidots no pārstrādāta papīra vai celulozes šķiedrām, kas tiek savienotas ar dabīgām vai mākslīgām līmēm, veidojot stingru un vieglu struktūru. Tā ražošanā parasti tiek izmantots vairāku veidu papīrs, īpaši nozīmīgs ir *kraft* papīrs, kas piešķir kartonam lielāku izturību pret mehānisku slodzi (Latka, 2017). Kartona mehāniskās īpašības – tā vieglums, elastība un izturība spiedē – padara to par interesantu materiālu gan mēbeļu dizainā, gan arhitektūras eksperimentiem.

Pirmie eiropiešu mēģinājumi izmantot papīru arhitektūrā tika prezentēti 1889. gada pasaules izstādē (*World's Fair*) Parīzē, kur franču uzņēmums ADT piedāvāja saliekamo kartona vasaras māju – ēka tika veidota no dubulta 4 mm bieza kartona paneļiem, kuru dimensijas bija $600 \times 800 \text{ mm}$. Šos paneļus bija viegli transportēt un salikt.

Īpaši kopš 20. gadsimta vidus Eiropā veikti dažādi eksperimenti ar kartonu arhitektūras un dizaina jomā. Viens no ikoniskākajiem piemēriem ir Frenka Gērija (Frank Gehry) radītā *Easy Edges* mēbeļu kolekcija 1970. gados, kurā viņš izmantoja gofrēto kartonu kā strukturālu materiālu, kas vienlaikus ir vizuāli pievilcīgs un praktisks (Moran, 2018). Kartona mēbeles ir kļuvušas par ekoloģiskas domāšanas simbolu – tās ir pārstrādājamas, vieglas un ērti transformējamas.

Kartons ir izmantots arī pārvietojamu mājokļu prototipos, izstāžu arhitektūrā un pat katas-trofu zonu pagaidu patvērumos. Tā potenciāls arhitektūrā kļūst arvien aktuālāks, jo pieaug pieprasījums pēc ilgtspējīgiem, lētiem un viegli, un ātri uzbūvējamiem risinājumiem.

KARTONA SASTĀVS UN TIPI

Papīrs un kartons savas strukturālās īpašības iegūst no izejmateriāla – koksnes celulozes. Koksnes celuloze ir galvenā sastāvdaļa papīra ražošanā, un tās saturs kokā svārstās no 40 līdz 47%. Tāpēc ir būtiski izprast, kāda koksne nepieciešama kvalitatīva papīra un attiecīgi – arī kartona izgatavošanai. Papīra un kartona kvalitāti nosaka izmantotā izejmateriāla ķīmiskās un fizikālās īpašības. Tā kā kartons ir kompozītmateriāls, kas sastāv galvenokārt no celulozes šķiedrām, iegūtām no koksnes vai pārstrādāta papīra, tad izejmateriāla kvalitātei ir būtiska nozīme kartona gala īpašību veidošanā (Knaack et al., 2023).

Mikroskopiskā līmenī papīra struktūru veido celulozes fibrillas – tās ir smalkas šķiedras, pateicoties smalkajiem elementiem un ūdenražā saišu tīklam, celulozes fibrillas ir mehāniski ļoti izturīgas un nešķīst ūdenī (Latka, 2017). Papīra mehāniskās īpašības būtiski atkarīgas no šķiedru izkārtojuma un saišu daudzuma starp tām – jo vairāk saišu, jo lielāka izturība.

Papīra izgatavošanas laikā aptuveni 70–80% šķiedru orientējas papīra izgatavošanas mašīnas

virzienā (*machine direction*), bet pārējās šķiedras – šķērsvirzienā vai perpendikulāri (*cross direction, Z-direction*). Šī neregulārā struktūra piešķir papīram un kartonam īpašību, ka tie ir izturīgāki stiepē nekā spiedē. Līdz ar to materiāla mehāniskās īpašības var ievērojami atšķirties, pat ja papīrs izgatavots no viena un tā paša izejmateriāla (Knaack et al., 2023).

Kartona izgatavošanas procesā tiek veidoti vairāki slāņi ar atšķirīgām īpašībām. Slāņu kombinēšana piešķir materiālam augstāku mehānisko izturību. Gofrētie slāņi nodrošina lielu spiedes izturību, savukārt gaisa spraugas starp tiem palīdz saglabāt kartona nelielo svaru. Kartona ražošanā izmanto dažādas saistvielas un pārklājumus – gan dabīgus, piemēram, uz cietes bāzes veidotas līmes, gan sintētiskas līmvielas, kā arī mitrumizturīgus pārklājumus.

Turklāt kartona makroskopiskās īpašības, piemēram, biezums, porainība un blīvums (kas parasti ir 0,5–0,75 g/cm³), ietekmē tā mehānisko izturību un gaisa caurlaidību. Jo augstāka porainība, jo zemāka mehāniskā izturība, taču labāka siltumizolācija. Kartons, līdzīgi kā papīrs, ir nevienmērīgs, anizotropisks un higroskopisks materiāls, kas ir plastisks (Latka, 2017). Šīs īpašības padara kartonu daudzpusīgi izmantojamu, un atkarībā no kartona veida tas var kombinēt vairākas no vērtīgajām īpašībām.

Tālāk uzskatīti būvniecībā plašāk lietotie kartona veidi atkarībā no to uzbūves:

Gofrētais kartons (*corrugated cardboard*) – materiāls, kas sastāv no pamīšus izvietotiem plakaniem un gofrētiem papīra slāņiem. Parasti tas veidots no 2 līdz 5 papīra kārtām, kur abas virsmas ir plakanas vai viena plakana un viena gofrēta. Gofrēto kartonu iedala pēc gofrējuma profila. Populārākie gofrējuma veidi būvniecībā ir A-gofrējums (aptuveni 5 mm augsts), B-gofrējums (3 mm) un C-gofrējums (4 mm). Atkarībā no gofrējuma virziena šim materiālam var būt labas siltumizolācijas īpašības (perpendikulāri gofrējuma virzienam) vai augsta mehāniskā stiprība (paralēli gofrējuma virzienam). To bieži izmanto iepakojumu ražošanā, maketēšanā un eksperimentālajā būvniecībā (Jasiolek et al., 2021).

Presētais kartons (*solid board*) – veidots no cieši salīmētiem papīra slāņiem, kas novietoti dažādos šķiedru virzienos, bez gofrējuma, koksnes

šķiedras augstā temperatūrā un spiedienā tiek presētas presē. Ņemot vērā, ka materiāls ir salīdzinoši ļoti blīvs, tam ir ievērojami augstāka ugunsnoturība nekā citiem kartona veidiem (Knaack et al., 2023). To bieži izmanto mēbeļu, rotaļlietu izgatavošanā.

Kartona caurules (*paper tubes*) – vairākām kārtām līmēta un spirāli vai paralēli tinuma metodē izgatavota presēta kartona konstrukcija ar augstu blīvumu. Atkarībā no izmēriem un ražošanas metodes tās var būt ar diametru no 10 mm līdz pat 1600 mm, bet kartona biezums parasti variē no 0.5 līdz 25 mm. Kartona caurules plaši tiek izmantotas kā slodzi nesoši elementi pagaidu arhitektūrā, kā arī iepakojuma industrijā, piemēram, ruļļu uzglabāšanai un transportēšanai (papīrs, tekstils, plastmasa u.c.) (Latka, 2017).

Šūnu kartons (*honeycomb cardboard*) – trīsslāņu materiāls, kas sastāv no sešstūra formas šūnām, kas atrodas starp divām papīra kārtām. Visbiežāk izmantotie paneļu biezumi ir 50, 25 un 12,5 mm, bet šūnu izmērs – 14 mm. Šī raksturīgā struktūra nodrošina augstu spiedes izturību perpendikulāri virsmai, saglabājot nelielu svaru. Turklāt šūnu kartonam piemīt salīdzinoši labas siltumizolācijas īpašības. To izmanto gan mēbeļu ražošanā, gan eksperimentālās būvēs (Jasiolek et al., 2021).

Kartons ar L un U formas profiliem (*L- and U-shapes*) – L formas profili veido 90° leņķi un tiek izmantoti, lai aizsargātu izstrādājumu malas un stūrus, piemēram, mēbeles, durvis vai stikla paneļus. U formas profili aptver trīs izstrādājuma puses, nodrošinot papildu aizsardzību pret triecieniem un skrāpējumiem. Tie ir īpaši noderīgi, lai nostiprinātu un aizsargātu garus vai trauslus priekšmetus, piemēram, galda virsmas, durvis vai metāla profilus.

Būvniecības nolūkos svarīgi izvērt īpašības, kurās nepieciešamas, jo šūnu kartonam ir labākas siltuma un skaņas izolācijas īpašības, presētajam kartonam labākas uguns noturības spējas, kamēr kartona caurules un L un U profilu kartoni biežāk tiek izmantoti nesošajās konstrukcijās.

BŪVNICĪBAI PIEMĒROTA KARTONA IZGATAVOŠANA UN DZĪVES CIKLS

Kartons, kā pārstrādājams un daļēji atjaunojams materiāls, tiek ražots galvenokārt no otrreiz pārstrādātas celulozes šķiedrām, kā arī no koksnes masas, ko iegūst no skuju un lapu kokiem. Papīru un kartonu iespējams ražot arī no citiem augiem, piemēram, salmiem, kaņepēm, kokvilnas, bambusa un niedrēm (Latka, 2017). Pateicoties šai izejvielu daudzveidībai, kartons kļūst par elastīgu un ekoloģiski pielāgojamu materiālu, kura izejmateriāli ir pieejami visur pasaulē. Tā ražošanas process ir salīdzinoši vienkāršs un energoefektīvs, īpaši salīdzinot ar citiem celtniecības materiāliem, piemēram, betonu vai tēraudu.

Ražošanas posmi:

Izejvielu sagatavošana – tiek sagatavota celulozes masa no koksnes, pārstrādāta papīra vai citiem celulozi saturošiem materiāliem. Piemēram, CEPI valstīs 2014. gadā otrreizējās pārstrādes līmenis sasniedza 71% (Latka, 2017).

Mikstināšana un sajaukšana – masa tiek sajaukta ar ūdeni, pievienojot pildvielas un saistvielas, lai iegūtu viendabīgu papīra masu.

Slāņu veidošana – kartona struktūra tiek veidota, papīra šķiedras izlīdzinot un slāņojot uz transportlentas vai ruļļiem. Ja nepieciešams, vienā vai vairākos slāņos tiek ievadīta viļņota forma (gofrējums), slāņi tiek salīmēti ar dabīgām (piemēram, cietes) vai sintētiskām līmvielām.

Presēšana un žāvēšana – kartons tiek izžāvēts, presēts un izlīdzināts, lai panāktu vienmērīgu biezumu un virsmas kvalitāti.

Apstrāde – atsevišķiem kartona veidiem tiek veikta papildu apstrāde, piemēram, pārklāšana ar ūdensizturīgu vai ugunsizturīgu pārklājumu, lai tos pielāgotu specifiskam lietojumam (piemēram, būvniecībā izmantotajam parafinētajam kartonam).

Būvniecībā izmantojama kartona dzīves cikls:

Kartona kā būvmateriāla priekšrocība ir tā aprites iespēja – tas ir ne tikai pārstrādājams, bet arī biodegradējams. Šeit uzskaitīts būvniecībā izmantota kartona dzīves cikls:

1. papīra izejmateriālu iegūšana no koksnes un pārstrādājot izmantotu papīru;
2. Papīra ražošana;
3. Būvmateriāla – kartona ražošana no papīra;

4. Būvniecība;
5. Ēkas demontāža;
6. Kartona pārstrāde papīra izejmateriālā.

Saskaņā ar Eiropas Vides aģentūras datiem kartona ražošana rada līdz 70% mazāk CO₂ emisiju nekā plastmasas vai metāla ražošana līdzvērtīgam pielietojumam (*European Environment Agency*, 2024). Ja ražošanā tiek izmantota atjaunojamā enerģija un lokālas izejvielas, kartons kļūst par vienu no videi draudzīgākajiem materiāliem būvniecībā.

ESOŠIE BŪVNICĪBAS PIEMĒRI. TO PRIEKŠROCĪBAS UN TRŪKUMI

Šajā nodaļā sīkāk tiks analizētas esošas dažādu mērogu kartona būves, īpašu vērību piešķirot to mehāniskajai izturībai, reakcijām dažādos laika apstākļos, iespējām dažādu formātu un izmēru būvniecībā.

MAZĀS FORMAS ĪSTERMIŅA BŪVES

Kartona plašais patēriņš iepakojumos sniedz iespēju arhitektiem rīkoties ne tikai izgatavojot no kartona jaunus paneļus vai formas, kuras izmantot būvniecībā, bet arī izmantot esošos kartona resursus jaunu būvju radīšanai. Šāda pieeja izteikti tiek izmantota tieši nelielas formas būvju veidošanā, kā, piemēram, 2014. gadā Irānā esošās Haijāma universitātes (*Khayyam University*) veidotais kartona paviljons. Tā izstrādē izmantotas 1014 lietotas kartona caurules, radot paviljonu, kas bija 2,9 m augsts un 6 m plats (Fattahi, 2014). Līdzīgs projekts, kurā liela nozīme piešķirta esošu kartona formu atkalizmantošanai, ir japāņu arhitekta Šigeru Bana projektētajā Papīra tējas namiņā. Tā izstrādē izmantotas lietotas kvadrātveida kartona caurules, un kā galvenā būves priekšrocība tiek minēta iespēja to viegli izjaukt, pārvietot un salikt no jauna (*Shingeru Ban Architects*, 2008).

Plūdi kļūst par arvien nopietnāku problēmu apdzīvotās vietās, un plūdu saasināšanos ietekmē cilvēku darbību negatīvā ietekme uz klimatu (*European Environment Agency*, 2024). Japāņu arhitekta Šigeru Bana komanda, sadarbojoties ar Pakistānas organizāciju *Safe Delivery Safe Mother (SDSM)*, izveidoja projektu ilgtspējīgu mājokļu risinājumam plūdu skartajiem reģioniem, kurā paredzēts neliela izmēra ēku būvniecībā izmantot kartona caurules, bambusu, plastmasas kastes un niedru jumta segumu. Šīs ēkas ir ātrs

un viegli izbūvējams risinājums plūdu skartajos reģionos, kā arī pirms šī projekta realizēšanas Pakistānā nekad netika lietotas kartona caurules. Šajā projektā paredzēts, ka ēkas nesošais elements ir apstrādātas kartona caurules, tā kā pārējie materiāli ir viegli, tad kartonam nav nepieciešama liela nestspēja. Kā arī nepieciešamības gadījumā gan kartona, gan bambusa detaļas ēkā iespējams nomainīt (Aslam, 2024).

Apskatītie arhitektūras piemēri apliecina, ka kartons ir izmantojams kā salīdzinoši lēts un ātri izstrādājams pagaidu būvju materiāls, tomēr īpaša būve Jaunzēlandē pierāda, ka ēka, kuras būvniecībā izmantots kartons, var būt paliekoša. Pēc 2011. gada 6.3 magnitūdu spēcīgās zemestrīces Kraistčērčā arhitekts Šigeru Bans izveidoja pagaidu Kartona katedrāli (*Cardboard cathedral*), lai radītu pulcēšanās vietu sabiedrībai, kura atguvās no katastrofas (Shingeru Ban Architects, 2013). Ēkas konstrukcijās arhitekts izmantoja 98 kartona caurules, kā arī 8 kravas konteinerus, kas veido būves sienas un kā jumta materiāls izmantots polikarbonāts (Crook, 2025). Ēkas jumts tika veidots no 16 m garām presētā kartona caurulēm ar diametru 600 mm, tā kā to stiprība nebija pietiekama, tad caurulēs tika ievietotas kartona sijas (Latka, 2017). Par šo ēku un tās materiālu arhitekts Šigeru Bans ir teicis: “Ēkas kalpošanas ilgums nav atkarīgs no izmantotajiem materiāliem. Tas ir atkarīgs no tā, kā cilvēki ar ēku rīkojas. Ja ēka tiek mīlēta, tā kļūst par pastāvīgu. Ja tā netiek mīlēta, pat betona ēka var kļūt īslaicīga. Arī materiāla stiprībai nav tiešas saistības ar ēkas izturību. Tā ir atkarīga no konstrukciju projektēšanas. Betona ēkas zemestrīcēs var tikt viegli iznīcinātas, savukārt ēkas no papīra caurulēm var pārciest zemestrīces bez postījumiem” (*The Guardian*, 2005).

KARTONA IZGLĪTĪBAS IESTĀDES BŪVniecība

Apskatot zinātniskos pētījumus un publikācijas par kartona izmantošanas iespējām būvniecībā, īpaša uzmanība pievērsta 2001. gadā Lielbritānijā, Sautendonsī, Vestklifā pie jūras (*Westcliff-on-Sea, UK*) realizētajam projektam – Vestklifas pamatskolas funkcionālajam papildinājumam. Arhitektu birojs *Cottrell & Vermeulen Architecture* sadarbībā ar inženieru uzņēmumu *Buro Happold* izstrādāja projektu 90 m² ēkai, kas kalpo kā papildu mācību un pulcēšanās telpa skolai. Tā kā ēka tika plānota kā skolas papildinājums aptuveni 20 gadu periodam, vietējās pašvaldības piekrita izmantot eksperimentālu risinājumu – ēkas konstrukcijās izmantot kartonu. Šis projekts

tiek uzskatīts par pirmo ilgtermiņa lietošanai paredzēto kartona ēku Eiropā.

Kā nesošais konstruktīvais elements ēkā izmantotas presēta kartona caurules, kas apstrādātas ar laku, nodrošinot aizsardzību pret uguni un mitrumu. Jumta konstrukcijās izmantots koka karkass, uz kura izvietoti pēc origami principa locīti kartona paneļi, kas palielina materiāla mehānisko izturību. Ārsienas un iekšsienas veidotas no gofrētā un šūnu kartona paneļiem – interjera apdarē izmantots 4 mm biezs presētais kartons, bet eksterjerā kartona paneļi pārklāti ar 16 mm biezu šķiedru cementu, kas pasargā no mehāniskiem bojājumiem un vides ietekmes.

Komentējot projektu, britu būvinženiere Helēna Gribona (Helen Gribbon) norādījusi, ka “kartons ir tikpat izturīgs kā koks”. Šajā projektā ne vien izveidota ēka, kurā 90% izmantoto materiālu ir pārstrādājami, bet arī ieviests līdzdalības process, kurā skolas audzēkņi aktīvi piedalījās – gan sadarbojoties ar arhitektiem plānošanā, gan vācot pārstrādājamo kartonu, kas vēlāk tika izmantots būvniecībā.

KARTONA ĒKU BŪVniecības UZNĒMUMS FRANCIJĀ

2009. gadā Francijas uzņēmums *Bat'IPAC* izstrādāja pirmo koka karkasa ēku, kurā siltumizolācijas materiāla vietā tika izmantoti kartona paneļi, kas veidoti no šūnu tipa kartona. Šī pieeja, kas sākotnēji tika realizēta ar mērķi samazināt betona izmantošanu būvniecībā, kļuvusi par sociāli atbildīgas un videi draudzīgas būvniecības simbolu (*Envirobat Centre*, 2024).

IPAC paneļi sastāv no vairākiem savstarpēji līmētiem kartona slāņiem, kuru kopējais biezums sasniedz 15–20 cm. Starp šiem slāņiem esošās gaisa kabatas darbojas kā dabīgs siltuma un skaņas izolācijas slānis, radot efektu, kas līdzinās dubultajam stiklojumam. Šie paneļi ir pašnesoši, un tiem piemīt augsta formas stabilitāte, kas ļauj veidot ēkas sienas bez papildus nesošām konstrukcijām. Līdzīgi kā CLT (krusteniski līmēti koka) vai citu saliekamo koka konstrukciju gadījumā, arī *Bat'IPAC* sistēma ļauj būtiski samazināt būvdarbu laiku objektā, piemēram, vienkārtu ģimenes māju iespējams pilnībā uzbūvēt vien četru darba dienu laikā (*Envirobat Centre*, 2024).

GALVENIE IEGUVUMI UN TRŪKUMI

Iepriekšējās nodaļās apskatītajos piemēros atklājas, ka kartons gan īstermiņa, gan ilgtermiņa būvniecībā izmantots dažādās formās, šajā nodaļā tiks apkopotas galvenās kartona priekšrocības un trūkumi, kā arī risinājumi trūkumu novēršanai.

Dažādu veidu kartona priekšrocības:

Siltumvadītspēja – kartona siltumvadītspēja ir atkarīga no materiāla šķietamā blīvuma (*bulk density*) un struktūras, kartona paneļiem, kas veidoti no gofrētā kartona vai šūnu kartona ir mazākā siltumvadītspēja, tādēļ tie ir īpaši piemēroti izmantošanai, kā norobežojošs (siltumizolējošs) materiāls būvniecībā (Knaack et al., 2023).

Skaņas izolācija – Kartons, īpaši gofrētais un šūnu kartons, kombinācijā ar celulozes šķiedrām, kuras, iepildītas šūnās, rada porainu struktūru, ir atzīts par efektīvu materiālu skaņas absorbēšanai, piedāvājot ilgtspējīgu alternatīvu tradicionālajiem akustiskajiem risinājumiem. Pētījumi liecina, ka šādu materiālu akustiskās absorbcijas koeficients, īpaši vidējo un augsto frekvenču diapazonā, pārsniedz tradicionāli izmantoto ģipškartona paneļu spējas līdz pat 40 % (Secchi, 2016).

Zemas izmaksas – lai gan kopējās vienģimenes ēkas būvniecības izmaksas no kartona ir līdzvērtīgas citu ierastu būvmateriālu ēkas kopējām izmaksām (Envirobat Centre, 2024), japāņu izcelsmes būvinženieris Akio Sassa min, ka “sabiedrībā, īpaši trešās pasaules valstīs, kartons tiek uzskatīts par nevērtīgu materiālu, tādēļ tas ir īpaši piemērots pagaidu mājokļu celtniecībai katastrofu skartajās teritorijās – to nevienam nav intereses zagt” (personiskā saziņa, 2025).

Ātra montāža un demontāža – būvniecības industrijā aktuāla kļuvusi nepieciešamība ēku detaļas izstrādāt rūpnīcā un saliekamā formā nogādāt būvlaukumā, lai mazinātu būvniecības izmaksas, laiku un neprecizitātes, kas var rasties būvlaukumā. Kartons ir pateicīgs materiāls, to iespējams iepriekš izgatavot un būvlaukumā gatavos paneļus vai nesošos elementus salikt. Kā arī demontāžas process ir salīdzinoši vienkāršs, elementus var izjaukt un nogādāt pārstrādei, vai izmantot atkārtoti, ja tie nav deformēti (Avan, 2009).

Modularitāte un formas brīvība – kartona būvmateriāli, kas veidoti no pārstrādātas papīra masas, ļauj realizēt dažādas ģeometriskas formas un organiskas virsmas. Kartonu var viegli formēt, apstrādāt un kombinēt, tādējādi radot pielāgotus arhitektūras risinājumus.

Ekoloģisks – viena no kartona priekšrocībām salīdzinājumā ar koka konstrukcijām ir tas, ka kartona ražošanai nav nepieciešams augstas kvalitātes koks un kartonu iespējams ražot arī no koka būvniecības pārpalikumiem – atgriezumiem, skaidām (Knaack et al., 2023). Kā arī jau minētā kartona ražošana un pārstrāde ir salīdzinoši videi draudzīgāka nekā citu materiālu ražošana.

Kartona trūkumi:

Mitruma absorbēšana – viens no būtiskākajiem kartona trūkumiem. Neapstrādāts kartons absorbē gaisā esošo mitrumu, kas izraisa tā deformēšanos un izturības samazināšanos. Šī kartona īpašība rada izaicinājumus konstrukcijās. Kā norāda Latka (2017), “papīra struktūras pēc savas būtības ir vieglas, tāpēc pamatnes loma ir divējāda: nodrošināt konstrukciju izturību pret vēja slodzēm un spēkiem, ko izraisa, piemēram, zemestrīces, un aizsargāt kartona struktūru no mitruma, kas nāk no zemes vai virsmas ūdeņiem”. Optimālais mitruma saturs papīram ir no 5% līdz 7%. Kad mitruma saturs sasniedz 13%, materiāla izturība ievērojami samazinās. Pie relatīvā mitruma līmeņa 60% mitruma saturs materiālā palielinās līdz 9,5%, bet pie 90% relatīvā mitruma tas sasniedz 15,8%, un papīra izturība samazinās par trešdaļu. Papīra izturību ietekmē gan temperatūras, gan mitruma līmeņu izmaiņas.

Degšana – kad būvniecībā tiek izmantots kartons ar lielu blīvumu (750 kg/m^3) tad iespējams ievērojami palielināt kartona ugunsizturību, vai izmantojot blīvāka kartona slāni šūnu vai gofrētā kartona pārklāšanai, tomēr zemāka blīvuma kartona izstrādājumos nepieciešams rast papildu risinājumus ugunsizturības uzlabošanai (Knaack et al., 2023).

Mikroorganismu ietekme – absorbējot mitrumu, kartons kļūst par piemērotu vidi tādu mikroorganismu kā pelējums attīstībai, ņemot vērā tā dabisko materiālu izcelsmi, Eiropas Biocīdu produktu regulas minēts, ka biocīdi var tikt izmantoti papīra aizsargāšanai pret nevēlamām mikroorganismiem.

Limitēta mehāniskā izturība – izmēru ziņā ievērojams projekts, kas veidots no kartona ir Šigeru Bana projektētais Japānas Pavilions 2000, Vācijā, kas tika veidots no 440 kartona caurulēm, katra no tām 40 m gara un ar 120 mm diametru, tomēr būvinžinieris Akio Sassa, runājot par kartona potenciālu, min, ka “manuprāt, Šigeru Bana projektā, kas tika izstrādāts sadarbībā ar būvinžinieru uzņēmumu, kurā agrāk es strādāju, tika sasniegts kartona izturības limits. Būvniecības laikā vairākas kartona caurules neizturēja slodzi un neatgriezeniski deformējās” (personiskā saziņa, 2025). Šis apliecina, ka kartonam, gluži kā citiem būvniecības materiāliem ir izmēru un izturības limiti, kurus jāņem vērā un jāpārbauda eksperimentējot.

Iespējamie uzlabojumi:

Ugunsizturība – lai kartons varētu atbilstoši tādiem būvnormatīviem, kā LBN 201-15 “Būvju ugunsdrošība” tikt lietots ēku būvniecībai, nepieciešams veikt materiāla apstrādi. Viens no variantiem, kā palielināt kartona ugunsizturību, ir kartona ražošanas procesā celulozes masai pievienot fosforu saturošas ķīmikālijas vai neorganiskos minerālus (Knaack et al., 2023). Otrs risinājums ir gatavos kartona paneļus mahāniski apstrādāt ar nedegošiem materiāliem, pārklājumu veidā. Diemžēl abi šie risinājumi sarežģī pārstrādes procesu, jo celulozes masu nepieciešams atdalīt no piejaukumiem.

Mitruma izturība – lai palielinātu papīra izstrādājumu mitruma izturību, pastāv vairākas impregnēšanas metodes:

Pārklāšana – uz gatavā kartona izstrādājuma rūpnīcā tiek uzklāts aizsargslānis. Pārklājumu var uzklāt ar mērcēšanu, karstspiedi, termofiksāciju, izsmidzināšanu vai krāsošanu ar mitrumu atgrūdošu līdzekli. Pārklājumi var būt gan dabīgi (bioloģiskas izcelsmes), gan mākslīgi. Izplatītākie mitrumu atgrūdošie līdzekļi ir: biopolimēri, sveķi, melamīna-formaldehīds, stikla šķiedra (GRP), sēra poliuretāns, izsmidzināts betons, parafīns, vasks, linsēklu eļļa un plastmasas pārklājumi. Šī metode var apgrūtināt materiāla pārstrādi, jo pārklājums iesūcas materiāla struktūrā (Latka 2017).

Laminēšana – šī metode ļauj apvienot papīru ar citiem materiāliem, piemēram, alumīnija plāksnēm, plēvē, PVC vai polietilēna foliju, vai poliuretāna putām. Tā rezultātā tiek iegūts

mitrumizturīgs papīrs ar “sendviča” tipa uzbūvi. Pārstrādes iespējas šajā gadījumā atkarīgas no izmantotās līmes un pārklājuma materiāla (Knaack et al., 2023).

KARTONA POTENCIĀLS LATVIJĀ

Kartons kā būvmateriāls Latvijā šobrīd netiek plaši izmantots, taču pieaugot ilgtspējas nozīmei un nepieciešamībai pēc resursu optimizācijas, rodas vajadzība izvērtēt tā piemērotību mūsu klimatiskajos un būvnormatīvu apstākļos. Šajā nodaļā analizēts kartona potenciāls – klimatiskā pielāgojamība, ieguvumi, salīdzinot kartonu ar jau izmantotajiem videi draudzīgiem materiāliem.

KLIMATA APSTĀKĻI UN BŪVNICĪBAS TIPOLOĢIJA

Latvijā ir mēreni kontinentāls klimats ar salīdzinoši augstu nokrišņu daudzumu un sezonālām temperatūras svārstībām. Šie apstākļi rada izaicinājumus kartonam kā higroskopiskam materiālam – īpaši svarīga kļūst tā mitrumizturības nodrošināšana un atbilstošas konstrukcijas slāņošana. Ēkas, kuras veidotas ar *Bat'IPAC* ražotajiem kartona paneļiem, atrodas Elzasas, Bretaņas un Luāras reģionos, piemēram, Elzasas reģionā gada nokrišņu daudzums ir 800 mm (Heraux Bocquet, n.m.), un Latvijā tas ir 685,6 mm (Latvijas Vides, Ģeoloģijas un Meteoroloģijas Centrs, 2020).

Tipiskākās mājokļu būvniecības formas Latvijā ir masīvkoka, gāzbetona vai ķieģeļu ēkas. Tomēr pēdējos gados pieaug interese par modulārām un saliekamām konstrukcijām, kas padara kartonu konkurētspējīgāku – īpaši īslaicīgām vai pārvietojamām būvēm, kā arī kā iekšējo sienu risinājumu ar papildu aizsardzību pret mitrumu. Plašā koka konstrukciju izmantošana Latvijas arhitektūrā (Viļuma, 2020) noteikti varētu kalpot par pamatu arī kartona būvniecības attīstīšanai, gan materiālu pieejamības dēļ un izmantotā koka atkārtotas izmantošanas dēļ, kā arī, skatoties uz Francijas uzņēmuma *Bat'IPAC* pieredzi, koks var kalpot kā primārais nesošais elements ēkā un kartons kā norobežojošā un sekundārā nesošā konstrukcija.

Kā arī Latvijas būvniecībā ar vien nozīmīgākas kļūst prasības par “zaļo būvniecību”, piemēram, latviešu arhitekts Reinis Prēdelis uzsver: “BREEAM sertifikācija ir lielisks rīks, lai sekmētu zaļo būvniecību Latvijā. Tas veicina labākus

būvniecības standartus, resursu efektivitāti un mūsu vides aizsardzību” (Latvijas būvzinieku savienība, 2023). Kā rakstā apskatīts, kartons ir ilgtspējīgs, “zaļš” un ekoloģisks materiāls.

SALĪDZINĀJUMS AR CIETIEM LATVIJĀ IZMANTOTIEM ILGTSPĒJĪGIEM BŪVNICĪBAS MATERIĀLIEM

Lai izsvērtu reālas iespējas izmantot kartonu kā būvniecības materiālu Latvijas apstākļos, nepieciešams to salīdzināt ar jau plaši izmantotajiem materiāliem, tāpēc Latvijas Būvnormatīvā no LBN 002-19 “Ēku norobežojošo konstrukciju siltumtehnika” pieejamā informācija apkopota sekojošajā tabulā:

Nr. pk.	Materiāls	Blīvums ρ_0 (kg/m ³)	Siltumvadītspēja λ d W/(m × K)	Īpatnējā siltumietilpība c J/(kg × K)	Ūdens tvaika pretestības faktors μ
1.	Viendabīgs koks – priede	500	0,13	1610	40
2.	Dzelzsbetons	2500	2,0	840	100
3.	Gāzbetona bloki	375	0,09	1000	4–6
4.	Keramikas ķieģeļi	1800	0,81	880	10
5.	Akmens vate	15–200	0,037	1030	1
6.	Putupolistirols	10–50	0,04	1450	30–70
7.	Presētais kartons	1000	0,23	2300	97
8.	Gofrētais kartons	130	0,18	2300	11–24

Tabula 1. Būvniecības materiālu raksturlielumu salīdzinājums. (Tabulā apkopoti dati no LBN 002-19 “Ēku norobežojošo konstrukciju siltumtehnika”, Knaack et al., 2023 78.lpp 10.tabulas.)

Presētajam kartonam ir relatīvi augsts blīvums (1000 kg/m³), kas liecina par tā mehānisko izturību un piemērotību arī daļēji nesošām konstrukcijām. Gofrētais kartons savukārt ir ievērojami vieglāks (130 kg/m³), kas padara to piemērotu mobilām, īslaicīgām vai saliekamām būvēm, kur svara samazināšana ir kritiska. Siltumvadītspējas ziņā abi kartona veidi (0,18–0,23 W/m·K) pārspēj tādus tradicionālos materiālus kā dzelzsbetons (2,0 W/m·K) un keramikas ķieģeļi (0,81 W/m·K), tādējādi nodrošinot efektīvāku siltumizolāciju.

Īpaši izceļams ir kartona augstais īpatnējais siltumietilpības rādītājs (2300 J/kg·K), kas nozīmē labu spēju uzkrāt un saglabāt siltumenerģiju – īpašība, kas ir nozīmīga sezonāli mainīgos klimatiskos apstākļos, kādi raksturīgi Latvijai. Salīdzinājumam – koksnei šis rādītājs ir 1610 J/kg·K, bet gāzbetonam 1000 J/kg·K.

Ūdens tvaika pretestības faktors (μ) ir vēl viens būtisks rādītājs, kas nosaka materiāla tvaika caurlaidību. Presētais kartona μ vērtība (97) ir līdzīga dzelzsbetonam, norādot uz zemu gaisa caurlaidību, kas jāņem vērā, plānojot mitruma kontroles un ventilācijas risinājumus. Savukārt gofrētais kartons (ar μ no 11 līdz 24) ir elpojošāks un tādējādi potenciāli piemērotāks iekšējām konstrukcijām vai būvēm ar dabīgo ventilāciju.

Līdz ar to iespējams secināt, ka kartonam – gan presētā, gan gofrētā formā – piemīt īpašības, kas padara to piemērotu kā norobežojošo konstrukciju materiālu Latvijas klimatiskajos apstākļos. Tā augstā siltumietilpība, konkurētspējīgā

siltumvadītspēja un salīdzinoši zema masa (gofrētajam kartonam) paver iespējas to izmantot gan energoefektīvām, gan mobilām būvēm.

ĪSTERMIŅA UN MAZĀS FORMAS BŪVJU POTENCIĀLS LATVIJĀ

Lai gan celuloze kā materiāls nav svešs Latvijas būvniecībā, risinājumi, kuros dominē kartons, joprojām ir reti. Viens no aktuālākajiem piemēriem ir 2023. gada Latvijas izstāde Venēcijas biennālē, kur ilgtspējības un modularitātes nolūkos veikals “TC Latvia” tika veidots no kartona. Tomēr šādai izstāžu arhitektūrai nav jāatbilst tādām prasībām kā ilgstoša ekspluatācija, drošība, stabilitāte un ilgmūžība, kas ir būtiskas dzīvojamo un sabiedrisko ēku būvniecībā.

Tāpēc kartona kā galvenā būvmateriāla izmantošana plašākā mērogā Latvijas būvniecībā joprojām prasa rūpīgu tehnisko risinājumu izstrādi un normatīvu pielāgošanu. Vienlaikus būtisks izaicinājums ir panākt, lai kartons atbilstu Latvijas likumdošanas ugunsdrošības un būvnormatīvu prasībām, nezaudējot tā biodegradēšanās un pārstrādāšanas priekšrocības. Šim mērķim pastāv dažādi risinājumi, piemēram, pievienot papīra masai fosforu saturošas ķīmiskās vielas, kas uzlabo kartona ugunsizturību.

Latvijā darbojas vairāki kartona ražotāji, piemēram, SIA Skultes Kartons un SIA Baltkarts, kas ražo gofrēto un šūnu kartonu galvenokārt iepakojšanas vajadzībām. Tomēr šie materiāli var kalpot kā labs pamats īstermiņa ideju un eksperimentu īstenošanai.

Lai pilnvērtīgi izvērtētu kartona potenciālu Latvijas būvniecībā, nepieciešams praktiski izmēģināt šī materiāla pielietojumu vasaras skolu un citu darbnīcu formātā. Šādas praktiskas darbnīcas ļautu apvienot teorētiskās zināšanas ar reālu būvmateriāla izmantošanu, identificēt tehniskos izaicinājumus un izstrādāt risinājumus, kas piemēroti mūsu klimatiskajiem un normatīvajiem apstākļiem. Tikai caur aktīvu eksperimentēšanu un sadarbību varēs veidot ilgtspējīgus un inovatīvus atvērtus risinājumus, kas sekmētu kartona kā būvmateriāla izmantošanas attīstību Latvijā.

SECINĀJUMI

Kartons kā būvmateriāls, pateicoties tā vieglumam, pārstrādājamībai, siltumizolācijas un pat akustiskajām īpašībām, piedāvā ilgtspējīgu alternatīvu tradicionālajiem būvniecības materiāliem. Pētījumi rāda, ka mūsdienīgi kartona kompozītmateriāli spēj konkurēt ne tikai energoefektivitātē un izmaksās, bet arī vides rādītājos, ievērojami samazinot ražošanas un dzīves cikla emisijas, salīdzinājumā ar ģipškartona vai minerālvates risinājumiem. Tāpat montāžas un demontāžas vienkāršība padara kartonu par efektīvu risinājumu īslaicīgām būvēm, iekšsienām vai pat pastāvīgām konstrukcijām, ja to kombinē ar citiem materiāliem, piemēram, koku.

Pasaules piemēri, kā arhitekta Šigeru Bana pieeja un Francijas uzņēmuma Bat'IPAC pieredze, apliecina, ka ar pārdomātu projektēšanu un atbilstošu kartona izmantošanu projekti, kuros kartons ir viens no būvmateriāliem, ir

realizējami un funkcionē. Tajā pašā laikā, kartona kā higroskopiska materiāla raksturs nozīmē, ka tam nepieciešama rūpīga aizsardzība pret mitrumu, kas īpaši aktuāla Latvijas klimatā.

Latvijā, kur pieaug interese par saliekamām un ilgtspējīgām būvēm, un, kur koka konstrukcijas jau ir cieši iesakņojušās būvniecības kultūrā, pastāv potenciāls paplašināt kartona izmantošanu, īpaši kā daļu no vieglām, pārstrādājamām sienu sistēmām. Turpmākie pētījumi un pilotprojekti Latvijas kontekstā palīdzētu ne vien pielāgot materiālu klimatiskajiem un normatīvajiem apstākļiem, bet arī izglītēt sabiedrību un nozares profesionāļus par tā iespējām.

Aslam, I. (2024, April 10). A low-cost sustainable housing solution for flood-hit areas. Dawn. <https://www.dawn.com/news/1826813>

Ayan, Ö. (2009). *Cardboard in architectural technology and structural engineering: a conceptual approach to cardboard buildings in architecture*. The Swiss Federal Institute of Technology in Zurich.

Crook, L. (2025, January 19). *Shigeru Ban's Cardboard Cathedral was the most significant building of 2013*. Dezeen. <https://www.dezeen.com/2025/01/19/shigeru-ban-cardboard-cathedral-21st-century-architecture/>

European Environment Agency. (2024). *Responding to climate change impacts on human health in Europe: focus on floods, droughts and water quality*. Publications Office of the European Union.

Fattahi, F. (2014). *PIPE pavilion - Khayam University temporary pavilion*. Architizer. <https://architizer.com/projects/pipe-pavilion-khayam-university-temporary-pavilion/>

HERAUX BOCQUET, J.-C. (n.d.). *Weather data sheets from Météo Alsace*. Météo Alsace. Retrieved May 27, 2025, from <https://meteoalsace.com/climat/les-fiches-climat.html>

Jasiolek, A., Latka, J. F., & Brzezicki, M. (2021). Comparative Analysis of Paper-based Building Envelopes for Semi-permanent Architecture: Original Proposals and Suggestions for Designers. *Journal of Facade Design and Engineering*, 9(2), 47–72. <https://doi.org/10.7480/JFDE.2021.2.5510>

Knaack, U., Bach, R., & Schabel, S. (2023). *Building with paper*. Brikhäuser.

Latka, J. (2017). *Paper in architecture Research by design, engineering and prototyping*. Delft University of Technology, Faculty of Architecture and the Built Environment, Department of Architectural Engineering + Technology. <https://doi.org/10.7480/abe.2017.19>

Material guy. (2005, January 7). The Guardian. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2005/oct/31/architecture.france>

Noteikumi Par Latvijas Būvnormatīvu LBN 002-19 "Ēku No-robežojošo Konstrukciju Siltumtehnika," Pub. L. No. Nr. 280, Ministru kabinets (2019).

Noteikumi Par Latvijas Būvnormatīvu LBN 201-15 “Būvju Ugunsdrošība,” Pub. L. No. Nr.333, Ministru kabinets (2015).

Paper Tea House. (2008). Shingeru Ban Architects. <https://shingerubanarchitects.com/works/exhibitions/paper-tea-house/>

Replay webinar Bat'IPAC. (2024, October 11). <https://youtu.be/9vma7Pm1EwE?si=HVKRJoxuZXHZVy6R>

Secchi, S., Asdrubali, F., Cellai, G., Nannipieri, E., Rotili, A., & Vannucchi, I. (2016). Experimental and environmental analysis of new sound-absorbing and insulating elements in recycled cardboard. *Journal of Building Engineering*, 5, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jobbe.2015.10.005>

Viļuma, A. (2020). *Koka konstrukcijas Latvijas būvmākslā* [Riga Technical University]. <https://doi.org/10.7250/9789934225734>

Zaļās būvniecības principi. (2023, June 6). Latvijas Būvinžiniešu Savienība.

PĀRMAIŅU SLIEKSNIS: KAD ATTĪSTĪBA MAINA VIETAS NOZĪMI TĀS SĀKOTNĒJAI KOPIENAI

Elīna Zandere

KŪRĒTA VIDE, ĢENTRIFIKĀCIJA, TŪRISTIFIKĀCIJA, KOPIENA, IDENTITĀTE

Šis raksts pēta robežpunktus, kuros vietas attīstība sāk mainīt tās nozīmi sākotnējai kopienai, kas to apguvusi un veidojusi. Fokussējoties uz pamestu ēku apdzīvošanu un to pakāpenisku integrāciju mainīgos ekonomiskās attīstības modeļos, tiek analizēts, kā un kad uzlabojumi pārvērš telpu no alternatīvas patvēruma vietas par komercializētu vidi. Pētījums balstās uz vietas izjūtas un kopienas piederības konceptiem, lai izprastu, kādos apstākļos attīstība kļūst par atstumšanas mehānismu un vai iespējams līdzsvars starp attīstību un sākotnējās kopienas saglabāšanu.

Ģentrifikācija ir process, kurā agrāk sociāli un ekonomiski mazāk nodrošinātos pilsētas rajonos pieaug dzīves dārdzība un mainās iedzīvotāju sastāvs, līdz ar to tiek izstumti sākotnējie iedzīvotāji un to kultūras prakses. Šis process var notikt gan apzināti, ar mērķtiecīgu attīstības politiku, gan pakāpeniski, investoriem un jaunajiem iedzīvotājiem ieviešot jaunas estētikas, uzņēmējdarbības formas un dzīvesveidu. Starptautiski pētījumi norāda, ka ģentrifikāciju visbiežāk virza kapitāla atdeves meklējumi nekustamajā īpašumā, pilsētu “revitalizācijas” stratēģijas un dzīvesstila migrācija (Smith, 2002; Lees, 2008). Nereti tas notiek brīdī, kad konkrēta vieta kļūst pievilcīga, pateicoties kopienai vai vietējo iedzīvotāju iniciētiem uzlabojumiem. Rodoties ārējai interesei un investīciju pieplūdumam, veidojas paradoksāla situācija: jo vairāk kopiena iegulda savas apkārtnes attīstībā, jo pievilcīgāka tā kļūst ārējiem spēkiem – un vienlaikus pieaug risks pašai kopienai tikt no šīs vides izstumtai.

Kā norāda virkne pētnieku (sk. piemēram, Abram & Bajič, 2023; Lees, 2008; Cocola-Gant & López-Gay, 2020), pretrunas saasinās brīdī, kad vietas vērtība tiek noteikta nevis pēc tās sociālā vai kultūras nozīmes, bet gan pēc tās potenciāla nest peļņu. Lai gan ģentrifikācija var nest pozitīvas pārmaiņas – piemēram, renovētas ēkas, labāku infrastruktūru un pastiprinātas investīcijas –, tā bieži vien noved pie iedzīvotāju izstumšanas, jo daudzi vairs nespēj atļauties dzīvot apkaimē, kurā pieaug dzīves dārdzība. Taču tas vēl nav viss. Pētījumi rāda, ka ģentrifikācija nav reducējama uz ekonomisku vai fizisku pārmaiņu kopumu vien – tas ir slāņveidīgs process, kurā aiz redzamajiem uzlabojumiem slēpjas kultūras, emocionālas un identitātes pārstrukturēšanas mehānismi. Šīs pārmaiņas bieži vien tiek uztvertas kā atsvešināšanās vai izstumšanas pieredze tiem, kas šo vietu definējuši savas kopienas vajadzībām.

Tādējādi ģentrifikācija būtu jāsaprot nevis kā lineārs vai tikai ekonomisks process, bet gan kā daudzdimensionāla transformācija, kas ietver: vizuālas pārmaiņas (fiziskā vide tiek pārveidota), kultūras izmaiņas (tradīcijas un kopienas prakses tiek izmainītas vai izdzēstas), emocionālas atsvešināšanās sajūtas (vietas zaudēto identitāti), kā arī līdzdalības samazināšanos (vietējie iedzīvotāji tiek izslēgti no lēmumu pieņemšanas procesiem).

Turklāt ģeņtrifikācija ne vienmēr izpaužas vienādā veidā – tās formas atšķiras atkarībā no vietas konteksta un dominējošajiem attīstības impulsiem. Izplatītākie ģeņtrifikācijas veidi: Klasiskā ģeņtrifikācija – maksāspējīgi iedzīvotāji pārvācas uz mazāk turīgu rajonu, ceļot īres un īpašumu cenas. Rezultātā tiek izspiesti līdzšinējie iedzīvotāji, un vietējos uzņēmumus aizstāj veikalu ķēdes un pakalpojumi, kas pielāgoti jaunpienācēju vajadzībām. Tūristifikācija – pilsētas centri un vēsturiskie rajoni tiek pārveidoti tūristu vajadzībām, nereti apspiežot vai komercializējot kopienas tradīcijas un kultūras prakses. Studentifikācija – augstskolu paplašināšanās vai studentu ienākšana pieejamākos mājokļos maina rajona iedzīvotāju sastāvu, palielina izmaksas un pielāgo vidi pagaidu iemītnieku dzīvesveidam. Kā liecina arvien pieaugošais pētījumu apjoms par pilsētvides pārveidi (sk. piemēram, Vladislavljevic, 2021; Pandey, 2024), pēdējo piecu gadu laikā Eiropā ir novērojama pastiprināta radošo kopienu un alternatīvo kultūras telpu izspiešana, ko veicina ģeņtrifikācija, nekustamā īpašuma spekulācijas un publiskā finansējuma samazināšana. Šī tendence ir skārusi tūkstošiem mākslinieku, aktivistu un kultūras darbinieku, kuri zaudējuši savas darba un dzīvesvietas. Pēc izlikšanas daļa radošo kopienu nespēj atrast pieejamas alternatīvas telpas, kas atbilstu viņu vajadzībām, kas noved pie kopienu izīršanas un kultūras daudzveidības samazināšanās.

Ievērojamākie gadījumi Eiropā pēdējo gadu laikā:

1. *Rog Factory*, Lūblāna (Slovēnija) 2021. gada janvārī tika izlikta aptuveni 100–200 cilvēku kopiena no bijušās velosipēdu rūpnīcas, kas kopš 2006. gada kalpoja kā pašpārvaldīts kultūras un sociālais centrs. Komplekss ietvēra koncertzāli, skeitparku, medicīnas klīniku patvēruma meklētājiem un mākslinieku darbnīcas. Pēc izlikšanas pilsētas dome turpināja attīstīt šo teritoriju kā jaunu kultūras centru (Vladislavljevic, 2021).
2. *Aire Street Workshops*, Līdsa (Apvienotā Karaliste) 2024. gadā Līdsas pilsētas dome nolēma slēgt šo radošo centru, kurā darbojās aptuveni 150 mākslinieku un vairāk nekā 50 mazo uzņēmumu, lai samazinātu izdevumus. Šis lēmums izraisīja bažas par kultūras telpu samazināšanos pilsētā (Pandey, 2024).
3. ADM, Amsterdamā (Nīderlande) 2019. gada janvārī pēc 21 gada ilga perioda tika

izlikta aptuveni 130 cilvēku kopiena no bijušās kuģu būvētavas, kas kalpoja kā radošais centrs. ADM bija pazīstama kā viena no lielākajām un ilgstošākajām skvotu kopienām Nīderlandē, piedāvājot kultūras pasākumus, darbnīcas un dzīvesvietas (Sanne, 2019).

4. Klīnika, Prāga (Čehija), bija pašpārvaldīts sociālais centrs, kas darbojās no 2014. līdz 2019. gadam. Centrs piedāvāja dažādas kopienu aktivitātes, tostarp kultūras pasākumus un politiskās diskusijas. 2019. gadā centrs tika izlikts, neskatoties uz sabiedrības atbalstu un protestiem (Stritesky, 2018).

Augstāk minētie gadījumi ilustrē plašāku tendenci, kurā alternatīvās kopienas tiek izspiestas no pilsētvides, zaudējot ne tikai dzīvesvietas, bet arī kultūras un sociālās telpas, kas veicināja radošumu un sabiedrisko iesaisti.

Latvijas kontekstā sistemātiski dati par ģeņtrifikācijas izplatību ir ierobežoti, taču ir pieejami dati par nekustamā tirgus izmaiņām. No 2010. gada līdz pērnā gada trešajam ceturksnim mājokļu cenas ES pieaugušas par 54%, savukārt īres maksa palielinājusies par 26%. Baltijas valstīs cenu kāpums ir īpaši izteikts – piecpadsmit gadu laikā mājokļu cenas Latvijā pieaugušas par 154%, Lietuvā par 181% un Igaunijā pat par 230%. Īres maksas šajā laikā augušas mērenāk, taču arī būtiski – Latvijā īres cenas kopumā palielinājušās par 60% (Lukačovs, 2025). Savukārt saskaņā ar pieejamiem datiem par nekustamā īpašuma cenām pēdējos piecos gados Rīgā – īres cenas gada laikā palielinās no 5 līdz pat 10% (Leščinskis, 2023; Krūmiņš, 2024), kas izraisa pieejamības problēmas ne tikai mazāk nodrošinātajiem iedzīvotājiem, bet arī radošajām iniciatīvām. Lai arī ģeņtrifikācijas formas ir dažādas, tās vieno spēja pārveidot cilvēku telpisko pieredzi un identitātes saikni ar vidi. Šajā ziņojumā izvēlēts koncentrēties uz telpu sākotnējo lietotāju izjūtu brīdī, kad viņu veidotā vide, pakāpeniski tiek pārvērstas par investīciju objektiem – kurā mirkli tā kļūst sveša, attālināta vai pat naidīga attīstības dēļ. Mēs to saucam par “pārmaiņu sliekšni”.

Pētījuma fokuss ir kritiskie emocionālās at-svešināšanās punkti, kad pilsētvides attīstība pāriet no atjaunošanas uz izspiešanu – ne tikai materiālā, bet arī emocionālā un kultūras līmenī. Apskatītie gadījumu piemēri – tostarp Rog

Factory Ļubļanā, Lavapijes rajons Madridē, vēsturiskie Stokholmas rajoni, Barselonas Gotiskais kvartāls, *go-go* mūzikas kustība Vašingtonā, *Chinatown Art Brigade* pretestība Ņujorkā un Kopienas zemes fondi Amsterdamā – pārstāv emblemātiskus un starptautiski analizētus piemērus, kuros emocionālā atsvešināšanās kļūvusi par sabiedrības reakcijas punktu. Pētījums izgaismo smalkas sensoras, kultūras un sociālās pārmaiņas, kas brīdina par gaidāmu izslēgšanu. Šo smalko, taču būtisko pārmaiņu izpratne ir būtiska, lai veidotu iekļaujošāku un ilgtspējīgāku pilsētpolitiku.

Lai šos gadījumus padziļināti analizētu, nepieciešams izprast emocionālo un simbolisko saišu mehānismus, kas veidojas starp cilvēkiem un viņu dzīves telpu. Kad šīs saites tiek pārrautas, pārmaiņas sāk skart cilvēku ikdienas izjūtas, piederības sajūtu un spēju orientēties vietā, kurā viņi dzīvo. Šī sadaļa ievada centrālo problēmjautājumu: attīstība transformē ne tikai telpu, bet arī pārrauj emocionālo un simbolisko tīklojumu, kuru kopiena laika gaitā veido ar savu vidi. Apskatīsim piecus konceptuāli savstarpēji saistītus aspektus, kas palīdz izgaismot emocionālo slogu, ko rada pilsētvides pārmaiņas:

1. vietas piesaiste (emocionālās saites, ko cilvēki veido ar noteiktu vidi, balstoties uz atmiņām, attiecībām un ikdienas rituāliem),
2. identitāte (līmenis, kādā konkrētā vieta kļūst par indivīda pašidentitātes daļu),
3. emocionālā ģeogrāfija (emociju izpēte telpā un to saistība ar vidi),
4. sensorā ģentrifikācija (maņu pieredzes (smaržas, skaņas, vizuālās ainavas) izmaiņas ģentrifikācijas procesā),
5. kultūras izspiešana (kad kopiena joprojām atrodas fiziski telpā, bet tiek simboliski vai emocionāli izslēgta).

Šo aspektu teorētiskā izklāsta sākumpunkts ir vietas piesaistes jēdziens, kas apzīmē emocionālo attiecību tīklu, ko cilvēki veido ar vidi, pamatojoties uz dzīves pieredzi, kopīgu vēsturi un sensoro atpazīstamību. Un tā ir būtiska gan individuālās, gan kolektīvās identitātes sastāvdaļa. Šo tēmu ir pētījuši vairāki ievērojami pētnieki, piedāvājot dažādas perspektīvas un izpratnes līmeņus. Ķīniešu-amerikāņu ģeogrāfs

Ji-Fu Tuanš ieviesa terminu “topofilija”, lai aprakstītu cilvēku emocionālo pieķeršanos vietām, uzsverot, ka šī saikne ir būtiska cilvēka pieredzes sastāvdaļa. Ji-Fu Tuanš uzskatīja, ka vietas iegūst nozīmi caur cilvēku pieredzi un emocijām, kas tās padara par “vietām” nevis vienkārši “telpām” (Yi-Fu Tuan, 1974). Ketrīna Neša pētīja, kā ģenealoģiskās prakses un izcelsmes stāsti veido etniskās, nacionālās un diasporas identitātes, uzsverot vietas nozīmi identitātes veidošanā (Nash, 2008). Vitorija Džuliani norādīja, ka vietas piesaiste ir fundamentāla cilvēka vajadzība, kas apmierina piederības un drošības sajūtu, īpaši mūsdienu sabiedrībā, kurā pieaug mobilitāte un telpiskā vienveidība (Giuliani, 2003). Apkopotie pētījumi uzsver – vietas piesaiste ir būtiska gan individuālās, gan kolektīvās identitātes sastāvdaļa, kas veidojas caur emocionālām saitēm, ikdienas pieredzi un kultūras praksēm.

Līdzās emocionālajai piederībai telpai, cilvēki piesaistās arī ar jutekļu starpniecību – pazīstamām skaņām, smaržām vai gaismas spēlēm. “Pārmaiņu sliekšņa” izpausmes analizējams caur sensorās ģentrifikācijas prizmu – kā Abrams un Bajičs apraksta, apskatot Ļubļanas Rog fabrikas pārveidi – pazīstamu skaņu un smaržu zudums ietekmē vietas piesaistes saikni, un bieži ir pirmais rādītājs, ka kopienas klātbūtne ir apdraudēta. Rog fabrikas pārveides gadījums parāda, kā attīstība ne tikai pārveido fizisko telpu, bet arī pārprogrammē sensorās un emocionālās struktūras, kas saista kopienas ar konkrēto vietu. Pirms pārbūves Rog bija vieta ar haotisku, bet dziļi nozīmīgu atmosfēru – kur koksnes dūmu smarža, krāsniņu sprakšķēšana un vizuālais haoss no sienu gleznojumiem un atkārtoti izmantotie materiālie radija emocionāli piesātinātu vidi alternatīvai kopienai. Kāda kopienas piederīgā vārdiem: “Tur bija nedaudz smacīgi, nedaudz netīri, bet tik īpaši,” (Abram & Bajič, 2023) – apliecinot, cik nozīmīga ir sensorā atpazīstamība emocionālo saišu uzturēšanā.

Pretstatā tam jaunais *Center Rog* iemieso sterilu, kūrētu vidi: gludas, baltas sienas un neitrālas smaržas, emocionāli atšķēlot telpu lietotājus. Šīs pārmaiņas nes sevī netiešu vēstījumu: vieta tiek pārveidota citiem. Sensorās pārmaiņas nav neitrālas – tās kodē izslēgšanu. Attīstītāji ne tikai atjauno ēku – viņi aizvieto juteklisko identitāti, kas balstīta neformālā koprades garā, ar sterilizētu vidi, kas domāta citai auditorijai. Kā norāda Abrams un Bajičs, sensorā ģentrifikācija darbojas, pārrakstot kopienas atmiņu,

aizvietojo ar autentisku pieredzi ar kontrolētu reprezentāciju (Abram & Bajič, 2023). Šī sensorā un simboliskā transformācija šķērso emocionālo sliekšni, neatgriezeniski mainot vietas nozīmi tās sākotnējai kopienai.

Sensorā ģentrifikācija apraksta šķietami smalkas vizuālas pārmaiņas, kas spēj izraisīt emocionālos pārvērtības urbānajā vidē – īpaši krāsu paletes maiņa – spēlē izšķirošu lomu. Kā norāda Nadžara, Nilanders un Voksnerūds, krāsa nav neitrāla dizaina izvēle, bet gan kolektīvās atmiņas, kultūras identitātes un emocionālās piederības nesēja. Vēsturiskajos Stokholmas rajonos tradicionālā okera un bāli zaļā toņu lietošana veidoja kopīgu vizuālo valodu, emocionālo atmiņu, kas stiprināja iedzīvotāju saikni ar savu kopienu. Taču, attīstības projektiem ieviešot neitrālus pelēkus toņus un sterilu estētiku, emocionālā ainava mainījās. Iedzīvotāji izjuta piederības zaudējumu, jo pazīstamā estētika, ierastā vizuālā identitāte, kas kādreiz atspoguļoja viņu kopīgo vēsturi, tika aizstāta ar arhitektu virzītiem, homogenizētiem risinājumiem. Pat bez acīmredzamas fiziskas izspiešanas iedzīvotāji izjuta emocionālu atsvešinātību – sajūtu, ka viņu jutekliskās atmiņas tiek aizvietotas ar svešiem stimuliem. Vizuālās pārmaiņas kļuva par klusiem, bet spēcīgiem brīdinājuma signāliem, ka vieta tiek pielāgota citiem, ne viņiem. “Kad siltos okerus nomainīja sterilie pelēkie, šķita, ka uz visiem laikiem ir iestājies ziemas klusums,” sacīja kāds vietējais iedzīvotājs (Najar, Nylander, & Woxnerud, 2024). Šī sensorā dzēšana – bieži neapzināta, bet spēcīgi izjūta – iezīmē emocionālās atsvešināšanās robežu, kad fiziskā struktūra paliek, bet vietas simboliskā nozīme izzūd. Kā uzsver autori, aktīva kopienas līdzdalība vizuālo un krāsu izvēļu pieņemšanā ir būtiska, lai saglabātu emocionālo saikni ar vidi, jo bez tās estētiskā pārprogrammēšana var novest pie piederības izjūtas sabrukuma un sociālās ilgtspējas zuduma.

Arī *Rog Factory* gadījumā dzīvīgās, haotiskās tekstūras tika aizstātas ar sterilizētu estētiku, radot ne tikai vizuālas pārmaiņas, bet arī sensoru atsvešinājumu: “Sensorā ģentrifikācija apraksta pilsētelpas pārdizainēšanas procesu... pārdefinējot to, kas – un kurš – drīkst būt redzams un dzirdams” (Abram & Bajič, 2023). Līdzīgi Vašingtonā *go-go* mūzikas aizliegums signalizēja melnādainajai kopienai, ka viņu kultūras klātbūtne tiek izdzēsta. *Go-go*, kas dzimusi D.C. afroamerikāņu rajonos, gadu desmitiem kalpoja

kā identitātes, kopības un publiskas pašizpaušmes veids. Kad vietējai elektronikas veikalu ķēdei tika pieprasīts apklusināt mūziku savā stūrī – vietā, kur tā skanējusi 20 gadus –, tas kļuva par aizsākumu protestu kustībai *#DontMuteDC*. Tā nebija tikai cīņa par decibelu, bet gan par to, kuras kultūras drīkst definēt publisko telpu. Cīņa par *go-go* aizsardzību bija cīņa par emocionālo un kultūras piederību pret ģentrifikācijas radītu pakāpenisku izdzēšanu. *#DontMuteDC* kampaņas sauklis bija: “Mūsu kultūra nav troksnis. Mūsu mūzika ir mājas” (Younger, 2019). Šī kustība pavēra plašāku diskusiju par to, kuras kultūras drīkst būt publiskajā telpā un kuras tiek pakļautām izstumtas. Šie piemēri ilustrē, ka emocionālā izspiešana nav nejaušs blakusprodukts – tas ir process, kas bieži sākas ar simboliskiem un sensoriem zaudējumiem, kas krājas līdz brīdim, kad fiziska pārvietošanās kļūst neizbēgama.

Kultūras izspiešana atņem iedzīvotājiem simbolisko īpašumtiesību sajūtu pat tad, ja viņu fiziskās adreses nemainās. Identitāte tiek atdalīta no vietas, padarot apkaimes par tukšām dekorācijām ārējiem vērotājiem. Kultūras prakses, vietējās tradīcijas un kopienas stāstījumi bieži tiek pārrakstīti vai izdzēsti, lai piesaistītu jaunpienācējus, investorus vai tūristus. Piemēram, *Lavapies* – vēsturiski multikulturāla Madrides centra apkaime – piedzīvojusi strauju pāreju no imigrantu un mākslinieku apdzīvotas teritorijas uz tūrisma orientētu rajonu ar augošu nekustamo īpašumu spiedienu. Tās iedzīvotāji pauda vilšanos, norādot, ka kultūras telpas tiek pārveidotas ārējai patērēšanai, pārtraucot tradicionālās kopienas prakses: “Visi uzlabojumi nav domāti mums, bet gan tiem, kas mūs nomainīs” (Gervacio, 2023). Estētiskie “uzlabojumi” – butikveida kafejnīcas, mākslas galerijas, glancētas publiskās telpas – rada vidi, kas kļūst sveša *Lavapies* sākotnējai multikulturālajai būtībai. Lai gan fiziskais izkārtojums paliek nemainīgs, rajonā notiek simboliska evakuācija: strādnieku šķiras un imigrantu identitāte kļūst par patēriņa tēlu, zaudējot savu ikdienas dzīves realitāti. Emocionālais sliekšnis tiek šķērsots brīdī, kad iedzīvotāji saprot, ka attīstība vairs nav domāta viņiem.

Vizuālās transformācijas reti kad ir tikai kosmētiskas. Tās vēsta par dziļākām pārmaiņām īpašumtiesībās, pieejamībā un piederībā. Kad mainās estētiskā valoda, tā bieži pārraksta telpas vērtības: tīrība pār radošumu, kārtība pār spontanitāti, komerciālais patēriņš pār kopienas

lietojumu. Šīs izmaiņas signalizē un atvieglo sociālo izslēgšanu, pārveidojot emocionālās ainavas, lai tās atbilstu ārējo, nevis iekšējo lietotāju gaidām. Barselonas apkaimju pieredze, saskaroties ar tūrisma un transnacionālās ģentrifikācijas dubultspiedienu, sniedz vēl vienu piemēru pārmaiņu sliekšnim. Starptautiskajam tūrismam popularizējot Barselonu kā kultūras un dzīvesstila galamērķi, vietējo apkaimju emocionālā un kultūras struktūra neatgriezeniski mainījās. Rajons, kas kādreiz bija dzīva apkaime, tagad galvenokārt ir pielāgots tūristu patēriņam. Tradicionālās sociālās dzīves telpas, piemēram, vietējie bāri, tika pārvērstas par brokastu kafejnīcām un vietu nišas pakalpojumiem, kas pielāgoti ārvalstu gaumei, liekot iedzīvotājiem justies izspiesti: “Ārzemnieki ir paņēmuši mūsu mājas”, citēts Kokola-Gants un Lopess-Gajs veiktajā pētījumā. Fiziskā vide šķietami saglabājās atpazīstama, taču sensorā un kultūras atmosfēra tika pārprogrammēta atbilstoši tūristu un transnacionālo patērētāju vēlmēm. Iedzīvotāji pauž vilšanos: “Tā vairs nav vieta, kur dzīvot; tā ir skatuve tūristiem.” Emocionālo atsvešinātību vēl vairāk pastiprināja jauniebraucēju īslaicīgā klātbūtne, kā norādīja kāds respondents: “Tie, kas ievācas, pazūd vēl pirms tu paspēj viņus iepazīt” (Cocola-Gant & López-Gay, 2020). Šī pārveide izgaismo būtisku emocionālu sliekšni – kad ierastie rituāli, telpas un sociālās mijiedarbības tiek aizstātas ar ārēju patēriņa modeļu diktētām praksēm, sākotnējā kopiena izjūt dziļu izstumtību, pat ja fiziski vēl atrodas vietā. Barselonas piemērs – ekonomiskais spiediens kopā ar kultūras un vizuālo pārpackošanu – eskalē līdz publiskiem protestiem, vandālismam pret tūristiem domātiem objektiem un pat agresīviem kampaņu lozungiem kā “*Tourists go home*”.

Apskatītajos piemēros emocionālais sliekšnis tika šķērsots robežpunktos, kad: sensorā vide zaudē kopienas identitātes iezīmes; kultūras marķieri tiek aizvietoti vai pārzīmēti; kopienas rituāli un ikdienas ritms tiek pārtraukti; attīstības lēmumos kopienas dalība ir formāla vai vispār nenotiek. Šie brīži nav vienkārši praktiski traucējumi – tie ir psiholoģiski sliekšņi, kas veidojas caur: kognitīvo disonansi: nesakritību starp vietas izskatu un sajūtām (“Izskatās labāk, bet jūtas sliktāk”); salauztiem rituāliem: kopienas prakšu, piemēram, kopīgu maltīšu vai atvērto pasākumu, izbeigšana izjauc emocionālo ritmu; kultūras disonansi: kad vide pielāgojas jaunām normām (valoda, komercija), ilglaicīgie

iedzīvotāji jūtas neredzami; kontroles zaudēšanu: neiesaistīšana lēmumu pieņemšanā veicina emocionālu atsvešināšanos un sēras; sociālās atspoguļošanas maiņu: kad jaunie lietotāji ignorē vai aizstāj vecos, telpas identitāte tiek pārrakstīta.

Visos pētītajos kontekstos – vai tā būtu Ļubļana, Madride, Stokholma, Barselona, Manhetena vai Vašingtona – sajūta “ši vairs nav mūsu vieta” parādās jau pirms faktiskas pārvietošanas, uzsverot nepieciešamību atpazīt neredzamos kopienas erozijas signālus. Dažādos piemēros parādās skaidra tendence: ja kopienas laikus atpazīst agrīnas simboliskās un emocionālās izspiešanas pazīmes un mobilizējas ap kopīgo identitāti un īpašumtiesībām, tās spēj izstrādāt proaktīvas stratēģijas, lai tai pretotos. Šīs iniciatīvas izceļ mehānismus, kā saglabāt pieķeršanos vietai, uzturēt kultūras identitāti un nostiprināt kolektīvu īpašumtiesību formas, un parāda, ka emocionālās saites var kalpot arī kā kolektīvas rīcības dzinējspēks. Tādējādi kultūras tradīcijas, kopīgi simboli un kopienas radīti stāstījumi kļūst arī par instrumentiem, ar kuriem atgūt emocionālo piederību.

Piemēram, Ņujorkas *Chinatown* kopiena aktīvi pretojas simboliskajai izdzēšanai, projicējot protesta vēstījumu uz ģentrificētām sienām, apliecinot savu klātbūtni pret homogenizējošiem spēkiem. *Chinatown Art Brigade* valde, kritizējot pilsētas labiekārtošanas projektu, uzsvēra, ka “nav prasījuši skaistas mākslas instalācijas”, kas nespēj atspoguļot vietējās kopienas vajadzības un idejas. “Ja mēs paši nestāstām savu stāstu, to izdarīs kāds cits – un izdzēsīs mūs,” paziņoja kāds aktīvis (Velie, 2023). Šis piemērs parāda, ka emocionālie sliekšņi ne vienmēr tiek šķērsoti pasīvi – tie var izraisīt aktīvu pretestību vietās, kur kopienas atgūst telpu, naratīvu un piederību. Pretošanās emocionālajai un simboliskajai izspiešanai prasa agrīnu atpazīšanu, kolektīvu rīcību un kultūras aizstāvību. Tas nozīmē emocionālās ģeogrāfijas uztveršanu kā leģitīmu teritoriju, ko saglabāt un par kuru cīnīties – nevis kā neredzamu “progresu” upuri. Kopienas, kuras aktīvi iesaistās savas apkārtnes plānošanā un izmantošanā, saglabā spēcīgākas emocionālas saites ar vietu. Līdzdalība nedrīkst aprobežoties ar formālu uzklaušīšanu – tai jāietver reāla lēmumu pieņemšanas vara par attīstības prioritātēm, estētiku un lietojumu.

Kā labi piemēri kopienas pašnoteikšanās un aizsardzības mehānismiem minami kopīgi ekonomiskie modeļi kā kooperatīvi un kolektīvās īpašumtiesības, kas pasargā kopienas no spekulatīvā spiediena un stiprina simboliskās un fiziskās tiesības uz vietu. Kooperatīvi tiek definēti kā organizācijas, kuras kopīgi pārvalda un vada cilvēki, kas izmanto to pakalpojumus vai dzīvo to īpašumos. Piemēram, mājokļu kooperatīvos iedzīvotāji kolektīvi ir ēkas īpašnieki un pieņem lēmumus demokrātiskā ceļā (viens biedrs – viena balss), bieži vien nodrošinot stabilitas īres maksas un dodot priekšroku ilgtermiņa kopienas vajadzībām, nevis peļņai. Kooperatīvu piemēri: *Mietshäuser Syndikat* (Vācija) ir unikāls un inovatīvs mājokļu kooperatīvu tīkls Vācijā, kas darbojas kopš 1990. gadiem un apvieno juridisko struktūru ar kolektīvu pašpārvaldi. Katra ēka pieder diviem partneriem: konkrētajam mājokļa projektam (dzīvojošo kopienai) un pašam *Mietshäuser Syndikat* tīklam. Šādā veidā tiek nodrošināta dubultā kontrole – kopiena pārvalda ēku autonomi, bet tīkla dalība juridiski garantē, ka ēka nekad netiks pārdota privātam peļņas gūšanas nolūkam. *Syndikat* modelis ir sevi pierādījis praksē dažādās pilsētās, piemēram, Berlīnē, Freiburgā, Hamburgā, un šobrīd tīkls apvieno vairāk nekā 170 projektus visā Vācijā (*Mietshäuser Syndikat*, 2025). *La Borda* (Spānija): ir pionieris kooperatīvās mājokļu būvniecības jomā Spānijā. Projekts realizēts uz publiski pieejamas pašvaldības zemes, kas nodota lietošanā uz 75 gadiem. *La Borda* iemieso vairākus ilgtspējas un solidaritātes principus – ēka celta ar ekoloģiskiem materiāliem, tajā ir koplietošanas telpas, lai veicinātu kopienas dzīvi, un visas lēmumu pieņemšanas struktūras balstītas uz horizontālu, demokrātisku pārvaldību (*La Borda Housing Cooperative*, 2025).

Vēl viens kopienu iniciēts risinājums, kas mazina ģeogrāfiskās negatīvo ietekmi, ir kopienas zemes fondi (*Community Land Trusts* – CLTs): nevalstiskas organizācijas, kas iegādājas un pārvalda zemi, lai tā saglabātos pieejama mājokļiem vai kopienas vajadzībām. Viens no pazīstamākajiem un pirmajiem šāda veida modeļiem Eiropā, kas tiek stādīts par piemēru citām Eiropas pilsētām, ir Briseles CLT, kas tika izveidots 2012. gadā un līdz šim izveidojis jau piecus projektus, kuros dzīvo 450 cilvēku un plāno līdz 2030. gadam nodrošināt mājokļus 1000 cilvēkiem (*Forever Affordable Housing in Brussels*, 2024; *World Habitat*, 2021). CLT projekti īpaši vērsti uz zemu ienākumu mājāsaimniecībām

un dažādu kultūru kopienām, nodrošinot ne tikai finansiāli sasniedzamu dzīvesvietu, bet arī iedzīvotāju līdzdalību lēmumu pieņemšanā un sociālās saiknes stiprināšanu. Šī pieeja veicina ne tikai mājokļu pieejamību, bet arī kopienas noturību un sociālo integrāciju pilsētvides pārmaiņu kontekstā (Aernouts & Ryckewaert, 2018). Kā labo piemēru šeit var minēt arī Amsterdamas *H-Buurt* kopienas zemes fondu, kura izveide ļāva iedzīvotājiem kolektīvi kontrolēt zemes īpašumtiesības un attīstību, kas atbilda vietējām vajadzībām, nevis ārējam tirgum. Kā saka viens no fonda dalībniekiem: “Mēs ne tikai glābjam mājas; mēs glābjam atmiņas, ikdienas ritmus un apkaimes dvēseli” (Meeusen, 2023).

Papildus īpašuma un zemes pārvaldības formām, kopienu iesaiste var notikt arī caur politiskiem līdzdalības mehānismiem, piemēram, līdzdalības budžetu. Līdzdalības budžets (*Participatory Budgeting*) ir demokrātisks process, kurā iedzīvotāji lem, kā tērēt daļu no pašvaldības budžeta. Šo modeli izmantojušas vairākas Eiropas pilsētas, tostarp Parīze un Lisabona, lai stiprinātu kopienas balsi pilsētplānošanā. Sākot ar 2014. gadu un aizvien šobrīd Parīzes līdzdalības budžeta iniciatīva turpina darboties, saglabājot savu apmēru un nozīmi, katru gadu atvēlot 5% no investīciju budžeta, aptuveni 100 miljoni eiro, šim mērķim (*Participatory Budgeting Project*, 2017; *Budget Participatif Paris*, 2022). Lisabona, kas 2008. gadā kļuva par pirmo Eiropas galvaspilsētu ar līdzdalības budžeta iniciatīvu, 2020. gadā, pēc Eiropas Zaļās galvaspilsētas titula iegūšanas, pārorientēja savu līdzdalības budžeta procesu uz ilgtspējīgiem un videi draudzīgiem projektiem, ieviešot “Zaļo līdzdalības budžetu”. Šī iniciatīva koncentrējas uz priekšlikumiem, kas veicina ilgtspējīgu, noturīgu un videi draudzīgu pilsētu (*Centre for Public Impact*, 2021). Šie piemēri no Parīzes un Lisabonas demonstrē, kā līdzdalīgais budžets var kalpot kā efektīvs instruments, lai stiprinātu kopienas balsi pilsētplānošanā, veicinātu sabiedrības iesaisti un nodrošinātu resursu sadali, kas atbilst iedzīvotāju vajadzībām un prioritātēm. Šāds pieejas modelis pakāpeniski tiek ieviests arī Latvijā. Sākot ar 2025. gada 1. janvāri, līdzdalības budžets kļūvis obligāts visām pašvaldībām, ar mērķi līdz 2029. gadam sasniegt vismaz 0,5% no vidējo nodokļu ieņēmumu apjoma (LV Portāls, 2024). Rīga, kas līdzdalības budžeta praksi ieviesa jau 2019. gadā, 2025. gadā ir apņēmusies nodrošināt vismaz 0,3% šim mērķim, ar pakāpenisku palielinājumu nākamajos gados (Likumi.lv, 2025). Tas norāda,

ka līdzdalības mehānismi pilsētplānošanā kļūst arvien nozīmīgāki arī vietējā kontekstā, radot iespēju iedzīvotājiem ietekmēt lēmumus, kas skar viņu dzīves telpu.

Papildus šādiem sabiedrības iesaistes mehānismiem būtiska loma kopienu noturības nodrošināšanā ir arī pašvaldību ilgtermiņa politikām, kas tieši skar mājokļu pieejamību un zemes pārvaldību. Šajā kontekstā izceļas Vīnes piemērs, kas bieži minēts kā viens no veiksmīgākajiem sociālā mājokļu fonda pārvaldības modeļiem Eiropā. Vīnes pašvaldības konsekvētā rīcība sociālā mājokļu fonda veidošanā un sabiedriskās zemes saglabāšanā īpašumā ir ļāvusi ilgstoši nodrošināt stabilu mājokļu pieejamību vairāk nekā pusei pilsētas iedzīvotāju: aptuveni 60% iedzīvotāju dzīvo mājokļos ar kontrolētu vai atbalstītu īres līmeni, tostarp aptuveni 25% pašvaldībai piederošos mājokļos (*Social Housing Center, 2024*). Šāda stratēģija veicina gan īres cenu stabilitāti, gan iedzīvotāju emocionālo drošību un telpisko piederību, vienlaikus samazinot sociālās segregācijas riskus (Tsenkova, 2021).

Kultūras mantojums nav statisks. Tas attīstās – bet, ja attīstība tiek uzspiesta no ārpusē, tā atsvešina. Kopienas pretojas izspiešanai, aktīvi kopjot un aizsargājot savas dzīves kultūras izpausmes – skaņas, smaržas, krāsas, valodas un rituālus. Piemēram *Chinatown Art Brigade* Ņujorkā izmanto murālus kā stāstniecību, lai dokumentētu un apliecinātu kopienas vēsturi, saglabājot simbolisko klātbūtni arī ārējas attīstības apstākļos. Tādas kustības kā *#DontMuteDC* parāda, ka, nosaucot šķērsotos emocionālos un kultūras sliekšņus vārdā un mobilizējoties ap tiem, var atgūt gan simbolisko, gan materiālo telpu. Uzstājot, ka *go-go* mūzika nav tikai izklaide, bet dzīva kultūras identitātes izpausme, aktivisti pārdefinēja pilsētas trokšņu regulējumu kā jautājumu par kultūras saglabāšanu un rasu taisnīgumu. Pirms ainavas mainās fiziski, tās mainās emocionāli. Emocionālās kartes ir pretestības instrumenti; tās kartē piederību, ko fiziskās kartes ignorē. Kopienas, kas dokumentē savas telpas juteklisko, simbolisko un emocionālo ģeogrāfiju – ar atmiņu kartēšanu, mutvārdu vēsturi vai vizuālu stāstniecību – veido arhīvus, kas pretojas izdzēšanai un izglīto jaunpienācējus. Piemēram, *Rog Factory* lietotāji dokumentēja telpas juteklisko atmosfēru – “malkas dūmu smarža, sastāvējies alus, sprakšķēšana” – kā būtisku atmiņu un nozīmīgu sastāvdaļu.

Lai veidotu iekļaujošāku pilsētpolitiku, ir svarīgi ieviest vairākas savstarpēji saistītas pieejas. Pirmkārt, teritoriju attīstības novērtējumā būtu jāintegrē vietas piesaistes un emocionālās piederības rādītāji, kas atspoguļo ne tikai funkcionālu, bet arī juteklisku un kultūras dimensiju. Otrkārt, pašvaldībām jāveido caurspīdīga un regulāra komunikācija ar attīstītājiem un vietējam kopienām, lai veidotos savstarpēja uzticēšanās un laikus apzinātu iespējamās spriedzes. Svarīga ir arī sabiedrības līdzdalība jau agrīnās plānošanas stadijās – ne tikai kā formāla procedūra, bet kā patiesa ietekme uz lēmumiem. Tāpat būtiski ir atzīt kultūrtelpas un sociālos centrus kā vietas ar sabiedrisku nozīmi, kuru saglabāšana stiprina kopienas saliedētību. Elastīgāki zonējuma principi var nodrošināt ilgtermiņa iespējas kopienā balstītām un eksperimentālām iniciatīvām attīstīties, nepakļaujoties tūlītējiem tirgus spiedieniem.

Līdztekus tam kopienu noturību un pašorganizāciju var stiprināt, veicinot alternatīvus īpašuma modeļus, piemēram, mājokļu kooperatīvus vai kopienas zemes fondus, kas ļauj vietējiem iedzīvotājiem kontrolēt attīstību viņu pašu teritorijās. Emocionālā kartēšana, mutvārdu vēstures apzināšana un kolektīvās atmiņas dokumentēšana palīdz saglabāt vietas identitāti un stiprina simbolisko piederību. Lai šīs iniciatīvas būtu dzīvotspējīgas, kopienām jānodrošina piekļuve juridiskam un finansiālam atbalstam, kas ļauj veidot ilgtermiņa sadarbības ar īpašniekiem vai pašvaldībām. Nozīmīgu lomu spēlē arī starpdisciplināri rīki – koprades darbnīcas, kopienas budžets un līdzdalības formāti, kas savieno dažādas zināšanas un pieredzes. Visbeidzot, pilsētvides plānošanā nepieciešams uztvert kultūras un sociālās telpas kā pilnvērtīgu infrastruktūru – līdzvērtīgu ekonomiskajai vai transporta attīstībai –, jo tikai tā iespējams veidot patiesi līdzsvarotu un noturīgu pilsētvidi. Šādi risinājumi ne tikai palīdzētu saglabāt kopienu klātbūtni pilsētās, bet arī stiprinātu sociālo noturību un kultūras daudzveidību strauji mainīgajā urbānajā ritmā.

Pārmaiņu sliekšnis nav tikai fizisks vai ekonomisks. Tas ir emocionāls, simbolisks un bieži vien neatgriezenisks. Pilsētvides attīstība šķērso kritisku sliekšni brīdī, kad tā sarauj emocionālās, jutekliskās un kultūras saites, kas kopienas saista ar konkrēto vietu. Lai arī fiziskie uzlabojumi – renovētas ēkas, jauna infrastruktūra, estētiskas pārmaiņas – bieži tiek slavēti kā progresā

pazīmes, tie vienlaikus var izdzēst sākotnējo iedzīvotāju dzīves pieredzes, atmiņas un emocionālās ģeogrāfijas. Emocionālā un simboliskā izspiešana bieži notiek pirms fiziskas pārvietošanas, kalpojot kā agrīns signāls par dziļāku kopienas destabilizāciju. Kad jutekliskā vide tiek sterilizēta, kultūras rituāli tiek pārtraukti un kopienas līdzdalība tiek samazināta līdz formālam žestam vai vispār ignorēta, vēstījums kļūst nepārprotams: šī vieta vairs nepieder tās sākotnējiem veidotājiem. Emocionālo sliekšņu atpazīšana un cienišana nav tikai nostalgijas saglabāšana. Tā ir cīņa par tiesībām palikt – emocionāli, kultūras ziņā un fiziski – apstākļos, kad pārmaiņas notiek strauji. Juteklisko, kultūras un estētisko pārbīžu atpazīšana kā agrīniem brīdījuma signāliem ļauj izstrādāt iekļaujošākas, atsaucīgākas un empātiskākas pilsētattīstības stratēģijas. Šo sliekšņu ignorēšana, pretēji, draud radīt tukšas telpas bez patiesas piederības izjūtas.

NOZĪMES ZUDUMS VAI JAUNA PIEDERĪBA? EMOCIONĀLĀS REAKCIJAS UZ VIETAS PĀRMAIŅĀM LATVIJĀ

Ņemot vērā, ka Latvijā līdz šim nav veikti ģentifikācijas pētījumi, kas analizētu šo procesu caur emocionālās pieredzes prizmu, tika izstrādāta un izplatīta reflektīva anketa. Tās mērķis bija iegūt ieskatu subjektīvajā vietas

nozīmes maiņas uztverē. Anketa kalpo kā sākotnējais solis, lai izprastu, vai un kā pētījumā identificētās problēmas rezonē ar situāciju

Latvijā, konkrēti Rīgā – vietās, kur iepriekš pamestas vai nepietiekami izmantotas telpas, pateicoties kopienu iniciatīvām, tiek atdzīvinātas un kļūst par aktīvi lietotām publiskām vietām.

Jautājumi tika adresēti tikai mērķgrupai – personām, kas bijušas vai joprojām ir iesaistītas pamesto ēku atdzīvināšanas iniciatīvās. Kopumā aptaujā piedalījās personas, kas pārstāvēja dažādas iesaistītās lomas: 19% sevi identificēja kā iniciatīvu organizatori, 44% – kā dalībnieki, bet 35% – kā radošas personas. Turklāt 54% respondentu bija bijuši saistīti ar šādām iniciatīvām ilgāk nekā 5 gadus, un tikai 6% – mazāk nekā vienu gadu. Emocionālā piederība tika izjusta ar Kaņepes Kultūras centrs (KKC) – 29%, Viskaļi – 23%, Lastādija – 19%, Autentika – 15%, Tallinas ielas kvartāls (TK) – 8%.

Respondenti tika aicināti vērtēt piecus apgalvojumus par trim konkrētām vietām – Tallinas ielas kvartālu, KKC un Lastādiju – izmantojot piecu līmeņu skalas: *pilnībā nepiekrītu, drīzāk nepiekrītu, neitrāli, drīzāk piekrītu un pilnībā piekrītu*. Tālāk norādīti piekrišanas rādītāji (%), summējot atbildes “drīzāk piekrītu” un “pilnībā piekrītu”:

Apgalvojums	Tallinas ielas kvartāls	KKC	Lastādija
Jaunais veidols ir atrauts no sākotnējās identitātes	43.7%	14.6%	4.2%
Vieta šķiet komercializētāka nekā agrāk	83.4%	37.5%	0%
Trūkst agrāk esošo aktivitāšu	39.6%	12.5%	6.25%
Vieta ir neatgriezeniski mainījusies	52.1%	18.7%	6.25%
Es izjūtu skumjas par pārmaiņām šajā vietā	29.2%	12.5%	4.17%

Piekrišanas (% summā) salīdzinošā tabula par visām trim vietām

Secinājums: Tallinas ielas kvartāls tiek uztverts kā telpa, kur notikusi identitātes un funkcionalitātes pārstrukturēšana ar augstu komercializācijas izjūtu. KKC saglabājas kā salīdzinoši stabila un kopienas piederību veicinoša vieta. Savukārt Lastādija dominē kā piemērs, kur sākotnējā nozīme un autentiskums ir visvairāk saglabājušies.

Anketā tika iekļauts arī jautājums par Autentiku – ar mērķi uzzināt, ko respondenti izjūt par pilnībā vairs nepieejamu un zaudētu vietu – un iegūtie rezultāti rāda, ka vairāk nekā puse (53%) aptaujāto piekrīt, ka izjūt sāpīgas. Attiecībā uz jautājumu par piederības sajūtas zudumu veiksmīgi apgūtājās telpās – pilnībā nepiekrīt tikai 8%, bet kopumā 44% drīzāk vai pilnībā piekrīt šai sajūtai, kam būtu jākalpo par signālu iniciatīvās iesaistītajiem.

Šīs aptaujas mērķis nav sniegt reprezentatīvus datus, bet gan atklāt kolektīvās izjūtas un to, kā telpu pārveides tiek emocionāli izdzīvotas. Tās rezultāti kalpo kā empīrisks papildinājums darbā izklāstītajai teorētiskajai argumentācijai par pārmaiņu sliekšņiem ģeogrāfiskās attīstības procesos un vienlaikus iezīmē potenciālu turpmākai emocionālās dimensijas izpētei Latvijā.

KVALITATĪVIE IESKATI: STARP PIEDERĪBU UN ATTĪSTĪBAS IZAICINĀJUMIEM

Lai papildinātu reflektīvās anketas rezultātus ar padziļinātu kontekstu, tika apkopoti arī divi kvalitatīvi viedokļi no cilvēkiem, kas cieši saistīti ar analizētajām vietām. Šie ieskati izgaismo praktiskos izaicinājumus, kas saistīti ar ilgtspējīgas attīstības uzturēšanu bez identitātes zuduma.

Jāzepa Bikšes skatījumā vietas attīstības temps un tās vadības dizains būtiski ietekmē to, kā tiek saglabāta identitāte un emocionālā noturība. Viņš uzsver, ka ilgtspējīga kultūrtelpa veidojas tad, ja to uztur ne tikai patērētāji, bet arī plašāks atbalstītāju loks – piemēram, kaimiņi, pašvaldība un uzņēmēji. Viņa teiktais sasaucas ar ideju, ka kolektīvā iesaiste var kalpot kā pretspēks homogenizējošai attīstībai. Tāpat viņš uzsver, ka kopienu atdzīvinātām kultūrvietām nav jāklūst visiem ērtām – to identitāti var veidot arī spriedze un atšķirīgās gaidas. Andas Vaičekones komentārs iezīmē institucionālās un ekonomiskās realitātes slāni, kas bieži vien paliek ārpus publiskās diskusijas. Viņas viedoklis atklāj centienus līdzsvarot radošumu, komerciālos aspektus un kopienas iesaisti, demonstrējot, ka ģeogrāfiskā nav vienkāršs zaudējuma process, bet sarežģīts līdzsvara meklējums. Pēc viņas domām, pārmaiņas iespējams vadīt ar cieņu pret vietas saknēm, vienlaikus pielāgojoties reālajai ekonomiskajai situācijai.

Organizācijas *Free Riga* pārstāvis Jāzeps Bikše: “Rīgā ģeogrāfiskā notiek salīdzinoši lēni, un šis mierīgums arī pats par sevi ir uzmanības vērts aspekts. Tieši kultūrvietu gadījumā vietām ir redzams dažāds attīstības temps, piemēram, Lastādija attīstās pakāpeniski un organiski; pārmaiņas tur notiek, bet vietas atmosfēru galvenokārt nosaka vietējā kopiena. Savukārt Tallinas kvartāls ir piedzīvojis strauju un mērķtiecīgu transformāciju, tostarp būtiski ar kvartāla vadības maiņu. Abos gadījumos izšķiroša nozīme ir ne tikai ārējiem ekonomiskajiem apstākļiem, bet arī iekšējam (apzinātam vai neapzinātam) attīstības dizainam.

Ilgttermiņa noturība, manuprāt, rodas brīdī, kad vietai auditorija ir ne tikai patērētājs, bet drīzāk komplekss draugu un sabiedroto loks – kaimiņi, pašvaldība, uzņēmēji utt. Šādas vietas spēj ne tikai radīt simbolisko un emocionālo vērtību, bet arī veidot nepieciešamās attiecības un kolektīvu apziņu, kas ir noteicoši vērtības saglabāšanai. Svarīgi arī atzīt, ka šīs vietas savā būtībā bieži ir nišas, un tām nav jābūt visiem pieejamām vai universāli “patīkamām” vidēm. Manuprāt, tieši pieejamības paplašināšana nereti noved pie identitātes izšķīšanas. Saskarsmes spriedze vai atšķirīgas gaidas no apkārtējiem, piemēram, kaimiņu viedokļi vai iebildumi, nereti kļūst par neatņemamu daļu no šādu vietu pašdefinējuma, kā tas bija KKC gadījumā. Apkārtējie var izvēlēties šo spriedzi pieņemt, ļaujot vietai turpināt pastāvēt vai arī to atrisināt. Bieži vien “risinājums” var nozīmēt vietas izzušanu.”

Tallinas ielas kvartāla vadītāja Anda Vaičekone: “Šobrīd Tallinas ielas kvartāls mēģina operēt tā sauktajā 4. sektorā, kas apvieno privāto un nevalstisko sektoru – tas ir smalks līdzsvars, kurā jāieliek daudz personīgo resursu, lai “lielo kuģi” stūrētu virzienā, kurš nav tikai komerciāls. Šādu hibrīdorganizāciju darbība prasa nemitīgu līdzsvara meklēšanu, lai nenotiktu misijas novirze (*mission drift*), ko rada ekonomiskais spiediens. Kvartālā darbojas gan ļoti komerciāli rezidenti, gan tādi, kuri darbojas par simbolisku vai samazinātu nomas maksu – bet svarīgākais ir tas, ka arī stipri komerciālie rezidenti strādā pēc kopienas principiem: piedalās kopējā lēmumu pieņemšanā, iesaistās izmaksu segšanā un dažādās sociālajās iniciatīvās.

Ir svarīgi saprast, ka nekas nevar ilgttermiņā pastāvēt un attīstīties tikai no gaisa, mīlestības un Saules (kas Latvijā tāpat uzspīd reti) – ekonomiskā

realitāte ir klātesoša, un mums ir jāatrod veids, kā tajā pastāvēt, nezaudējot to, kas mūs padara par Tallinas ielas kvartālu un radošo kvartālu. Pēdējo gadu laikā kvartālā notikušas arī būtiskas tehniskas pārmaiņas – ēkās ir ierīkotas apkures sistēmas, pārvilkta elektrība, nomainīti logi, saremontēti jumti u.c. Paralēli ar iepriekšējiem šobrīd strādājam pie misijas, vīzijas un ilgtermiņa mērķu izstrādes, kas aptver gan sociālus, gan radošus, gan arī komerciālus skatījumus uz nākotni. Mēs ne tikai piesaistām resursus – mēs tos arī ģenerējam paši. Ja mēs kā videi un cilvēkiem piesaistīti profesionāli spējam definēt kopīgu virzienu, mums ir visas iespējas nevis tikt izspiestiem, bet veidot struktūru, kas spēj sevi saglabāt un augt.

Runājot par apmeklētāju sastāva izmaiņām – tās īpaši bija jūtamas pandēmijas laikā. Kad citas vietas bija slēgtas, Tallinas ielas kvartāls palika atvērts, un, protams, šī papildus auditorija bija kritiski svarīga izdzīvošanai. Tajā laikā mainījās auditorija, un ar šīm pārmaiņām un sekām mēs vēl šodien strādājam. Mazinājies ir alternatīvās kultūras kodols, taču pamazām mēs atgūstam līdzsvaru. Mēs vairs neesam vieta tikai māksliniekiem – vēlamies būt vieta ikvienam, kas vēlas un spēj līdzpastāvēt. Tajā pašā laikā apzināti neorientējamies uz tūristu auditoriju, lai saglabātu vietējo pieredzi un vietu savējiem. Sadarbojamies ar Rīgas domi, kad tiek veidoti pilsētas materiāli, bet tūristi nav mūsu galvenais mērķis. Mūsu primārā auditorija ir cilvēci cilvēki.

Mūsu mērķis nav kļūt par sterilizētu versiju no tā, kas šī vieta reiz bija, bet gan izdzīvot ar cieņu pret saknēm un attīstīties kopā ar saviem cilvēkiem.”

Aernouts, N., & Ryckewaert, M. (2018). Beyond housing: On the role of commoning in the establishment of a Community Land Trust project. *International Journal of Housing Policy*, 18(4), 503–521. <https://doi.org/10.1080/19491247.2017.1331592>

Abram, S., & Bajič, B. (2023). Sensory gentrification in the most beautiful city in the world. *Ethnologia Fennica*, Institute for Contemporary Social and Political Studies. <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/141830/102065>

Blake, B. F. (1974). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values* (Book review). *Journal of Leisure Research*, 6(4), 323–325. <https://doi.org/10.1080/00222216.1974.11970208>

Budget Participatif Paris. (2022). <https://2022.urbanize.at/budget-participatif-paris/#:~:text=Shaping%20the%20eco%2Dsocial%20city,in%20the%20years%202014%2D2020>

Cocola-Gant, A., & López-Gay, A. (2020). Transnational gentrification, tourism and the formation of ‘foreign only’ enclaves in Barcelona. *Urban Studies*, 57(15). <https://doi.org/10.1177/0042098020916111>

Derks, S. (2019). Squatters in Amsterdam lose free haven. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/squatters-in-amsterdam-lose-free-haven/g-47004213>

Elaine Velie. (2023). The artists resisting the gentrification of New York’s Chinatown. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/800196/the-artists-resisting-the-gentrification-of-new-yorks-chinatown/>

Expanding the imagination of democracy: PB in Paris. (2017). *Participatory Budgeting Project*. <https://www.participatorybudgeting.org/pbparis/>

Forever affordable housing in Brussels. (2024). <https://cltb.be/en/>

Geha Pandey. (2024). Aire Street Workshops: Indie businesses ‘gutted’ as Leeds Council puts creative hub up for sale. *Yorkshire Evening Post*. <https://www.yorkshireeveningpost.co.uk/business/aire-street-workshops-indie-businesses-gutted-as-leeds-council-puts-creative-hub-up-for-sale-4603594>

Giuliani, M. V. (2003). Theory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, T. Lee, & M. Bonaiuto (Eds.), *Psychological theories for environmental issues* (pp. 137–170). <https://www.researchgate.net/publication/228091197>

Green Participatory Budgeting: Lisbon, Portugal. (2021). *Centre for Public Impact*. <https://centreforpublicimpact.org/public-impact-fundamentals/green-participatory-budgeting-lisbon-portugal/>

Krūmiņš, J. (2024). Mājokļu īres tendences Rīgā: 2024. gada janvāris – jūnijs. *CityStar*. <https://citystar.lv/majoklu-lu-ires-tendences-riga-2024-gada-janvaris-junijs/>

Lukačovs, K. (2025). Baltijas valstīs mājokļu cenas pieaug straujāk nekā vidēji Eiropas Savienībā. *Jauns.lv*. [https://jauns.lv/raksts/bizness/652927-baltijas-valstis-majoklu-cenas-pieaug-straupak-neka-vidėjei-eiropas-savieniba](https://jauns.lv/raksts/bizness/652927-baltijas-valstis-majoklu-cenas-pieaug-straupak-neka-viději-eiropas-savieniba)

La Borda Housing Cooperative: Self-management, collective property, sustainability, and affordability. (2025). <https://urbannext.net/la-borda-housing-cooperative/>

Lees, L. (2008). Gentrification and social mixing: Towards an inclusive urban renaissance? *Urban Studies*, 45(12), 2449–2470. <https://doi.org/10.1177/0042098008097099>

Leschinskis, P. (2023). Dzīvokļa jautājums: Salīdzinām īres maksas Rīgā, Viļņā un Tallinā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. <https://nra.lv/neatkariga/izpete/419825-dzivokla-jautajums-salidzinam-ires-maksas-riga-vilna-un-tallina.htm>

Lukas Sritesky. (2018). How can we join the fight against gentrification? *DiEM25*. <https://diem25.org/how-can-we-join-the-fight-against-gentrification/>

LV Portāls. (2024). No 2025. gada līdzdalības budžets pašvaldībās būs obligāts. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/371249-no-2025-gada-lidzdalibas-budzets-pasvaldibas-obligats-2024>

Likumi.lv. (2025). Rīgas valstspilsētas pašvaldības līdzdalības budžeta nolikums (Saistošie noteikumi Nr. RD-25-324-sn). <https://likumi.lv/ta/id/358345>

Meeusen, T. (2023). The struggle of a community: A case

study of a community struggling against the effects of gentrification through the use of a CLT. *Master's thesis*. <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/43979/Masterthesis%20Thijs%20Meeusen%209543031.pdf?sequence=1>

Mietshäuser Syndikat. (2025). <https://www.syndikat.org/en/projects-in-germany/>

Najar, K.; Nylander, O. & Woxnerud, W. (2024). Public's visual preferences survey facilitates community-based design and color standards creation. *Buildings*, 14(9), 2929. <https://doi.org/10.3390/buildings14092929>

Nash, C. (2008). Of Irish descent: Origin stories, genealogy, and the politics of belonging. *Journal of the Society for the Anthropology of Europe*, 10(1), 27–28. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1556-5823.2010.00005.x>

Smith, N. (2002). New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode*, 34(3), 427–450. <https://hal.science/hal-03789903/document>
The Economics of Housing as a Human Right: How social housing can solve the affordable housing crisis by using public resources for the common good. (2024). *Social Housing Center*. <https://www.socialhousingcenter.org/reports-3>

Tsenkova, S. (2021). Resilience of social housing systems in Vienna, Amsterdam and Copenhagen. In *Cities and Affordable Housing* (pp. 171–193). <https://doi.org/10.4324/9781003172949-16>

Vladisavljevic, A. (2021). Slovenia evicts alternative culture activists from squatted factory. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2021/01/19/slovenia-evicts-alternative-culture-activists-from-squatted-factory/>

Younger, B. (2019). Go-Go music as a rallying call to resist gentrification. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/go-go-music-as-a-rallying-call-to-resist-gentrification>

Gervacio, B. (2023). Gentrification and resistance in *Lavapiés*. *Weave News*. <https://www.weavenews.org/stories/2023/4/21/gentrification-and-resistance-in-lavapiés?utm>

Introducing Community Land Trusts in Continental Europe. (2021). *World Habitat*. <https://world-habitat.org/world-habitat-awards/winners-and-finalists/introducing-community-land-trusts-in-continental-europe/>

RĪGAS VĒSTURISKO KAPSĒTU IESPĒJAS INTEGRĀCIJAI MŪSDIENU PILSĒTĀ: LIELO KAPU PIEMĒRS

Tina Šipkēvica

Raksts sagatavots, izmantojot autorei maģistra darba “Vēsturisko kapu integrācija mūsdienu pilsētā” ietvaros veikto pētījumu 2023. gadā Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes Telpiskās attīstības plānošanas studijās, darba vadītāja Dr. Geogr. Kristīne Āboliņa.

LIELIE KAPI, VĒSTURISKĀS KAPSĒTAS, TERITORIJU IZMANTOŠANAS VEIDI

Kapsētas pilsētvidē ir ne tikai vieta, kur veic apbedījumus, bet tām ir arī kultūrvēsturiska, sociāla, politiska un mākslinieciska nozīme. Laika gaitā kapsētas kļūst neaktīvas – tās zaudē apmeklētājus un kapa vietu kopējus, taču joprojām saglabā savu kultūrvēsturisko, māksliniecisko un arhitektonisko vērtību. Nomainoties paaudzēm, ja kapsētu neuztur pašvaldība, baznīca vai cita organizācija, kapi aizaug un kļūst nekopti. Līdz ar to pilsētās rodas lielas teritorijas, kuras ir ne tikai vizuāli nepievilcīgas un pat bīstamas, bet arī zaudē savu primāro funkciju, kļūstot nepraktiskas.

Šajā rakstā uzmanība tiek pievērsta Lielajiem kapiem – vēsturiskai kapsētai Rīgas vēsturiskā centra aizsardzības zonā – un to integrācijai mūsdienu pilsētā, ar ko tiek saprasta vēsturisko kapsētu iekļaušanās pilsētas audumā, pārveidojot vai pielāgojot to funkcijas un veidojot vienotu izpratni sabiedrībā par šo teritoriju izmantošanas iespējām.

Pētījums rāda, ka sabiedrībā nav noteikts viedoklis par vēsturisko kapsētu funkcijām – pieļaujamajām un nepieļaujamajām rīcībām to teritorijās. Lielie kapi nefunkcionē ne kā kapsēta, ne arī parks, tāpēc tā pieprasa īpašu uzmanību kā stratēģiskajā plānošanā, tā sabiedrības uztverē. Kvalitatīvas un pieejamas informācijas izvietošana vēsturiskajās kapsētās veicina sabiedrības apziņu par teritorijā pielietojamajām sociālajām normām, kā arī saglabā tās memoriālās funkcijas.

Kapsētas ir kompleksas teritorijas (Rae, 2021), kas pilsētā rada plašu, daudzdimensionālu (Uslu, 2010) telpu: tām ir ne tikai praktiska, bet arī sociāla, kulturāla, emocionāla, vēsturiska, politiska un pat ekonomiska funkcija un nozīme (Woodthorpe, 2011; Rae, 2021). Kamēr tuvinieki kopj savu piederīgo kapa vietas, šī teritorija ir sakopta un skaista, kā arī pilda savu primāro funkciju – kā apbedījumu un atceres vieta (Grabalov & Nordh, 2022). Nomainoties paaudzēm, ja kapsētu neuztur pašvaldība, baznīca vai kāda cita organizācija, kapi aizaug un kļūst nekopti. Līdz ar to pilsētās rodas lielas teritorijas, kuras ir ne tikai vizuāli nepievilcīgas un pat bīstamas, bet arī zaudē savu primāro funkciju, kļūstot nepraktiskas. Kristīgo tradīciju pasaulē, īpaši Skandināvijā, pamesto kapsētu pārveidošana par daudzfunkcionālu zaļo zonu ir gan plaši pētīts temats urbāno zaļo infrastruktūru pētniecībā, gan ierasta prakse, lai vēsturiskās kapsētas kļūtu par vietu, kuru blīvi apdzīvotu apkaimju un pilsētu iedzīvotāji var izmantot rekreatīvo un sociālo vajadzību apmierināšanai.

Latvijā ir izteikta kapu kopšanas tradīcija; kapusvētki ir iekļauti Latvijas kultūras kanonā (Latvijas kultūras kanons, 2023), taču vēsturiskās kapsētas, kuras pēc to primārās funkcijas – apbedījumu veidošanas, kopšanas un atceres – izmanto minimāli, nereti ir aizaugušas, izdemolētas vai izmantotas kā parks, riskējot zaudēt to kultūrvēsturisko vērtību un memoriālo funkciju. Lielie kapi Rīgas apstādījumu struktūras un publisko ārtelpu tematiskajā plānojumā iezīmēti kā parks, tāpat Lielie kapi nav aktīva kapsēta, kurā notiktu apbedījumi vai aktīva kapa vietu kopšana. No pilsētas nomales Lielie kapi ir kļuvuši par blīvi apdzīvotas apkaimes sastāvdaļu, radot neskaidru to funkciju pilsētvidē un tajās pieļaujamās un nepieļaujamās rīcības, kas rada izaicinājumus sabiedrībā un plānošanā saskaņot idejas par vēsturisko kapu izmantošanu un attīstību.

Šajā darbā ar vārdu savienojumu “vēsturiskie kapi” tiek apzīmēti neaktīvi kapi jeb kapi, kuros vairs nenotiek jauni apbedījumi, kuriem ir vēsturiska vērtība – īpaši arhitektūras elementi, nemateriālais mantojums un/vai vēsturisku personību apbedījuma vietas. Ar to integrāciju pilsētā tiek saprasta šo vēsturisko kapsētu iekļaušanās pilsētas “audumā”, pārveidojot vai pielāgojot to funkcijas un veidojot vienotu izpratni sabiedrībā par šo teritoriju izmantošanas iespējām.

Šajā rakstā meklēšu atbildes uz jautājumiem:

Kāda ir vēsturisko kapu sociālā nozīme un izpratne mūsdienu sabiedrībā? Kāda ir sabiedrības attieksme pret tiem?

Kā nodrošināt vēsturisko kapsētu integrāciju pilsētvidē, vienlaikus saglabājot to memoriālās un kultūrvēsturiskās vērtības?

KAPSĒTAS, VĒSTURISKĀS KAPSĒTAS UN SABIEDRĪBAS ATTIEKSME

Kapsētu sakrālā nozīme un sabiedrības ieturētā attieksme pret apbedījumiem (Rae, 2021) ir kalpojis kā iemesls tās neapbūvēt un saglabāt kā pilsētas zaļās zonas pat blīvi apdzīvotās teritorijās, kur urbanizācija ir ņēmusi virsroku pār daudzām citām zaļajām teritorijām (Uslu, 2010). Tā rezultātā daudzās mūsdienu pilsētās atrodas neaktīvas, ar urbāno vidi “apaugušas” kapsētas, kuras netiek regulāri koptas un uzturētas, taču eksistē kā zaļā zona un piekļuve dabai (Rae, 2021; Quinton & Duinker, 2019) blīvi apbūvētās pilsētas apkaimēs. Tiesa, netipiska zaļā zona, jo tām līdzī nāk garīgā, reliģiskā un kultūrvēsturiskā bagāža, taču mūsdienās, urbānajām zaļajām zonām samazinoties un mainoties sabiedrības attieksmei pret kapu kultūru (Rae, 2021), kapsētas, sevišķi neaktīvās kapsētas, sāk spēlēt aizvien nozīmīgāku lomu pilsētas auduma zaļināšanā.

Neskatoties uz to, ka tajās vairs netiek veidoti jauni apbedījumi, arī neaktīvo un vēsturisko kapsētu primārā funkcija ir vieta apbedījumiem un atcerai (Grabalov & Nordh, 2022). Tas nozīmē, ka kapsētu teritorijām ir ne tikai īpaši darbības un uzturēšanas noteikumi, bet arī īpašas sociālās normas, pārsvarā, “nerakstīto likumu” formātā, kas tiek nodoti no paaudzes paaudzē (Uzule & Zelče, 2014). Daudzviet pasaulē kapsētās tiek atļauta un pat veicināta kapsētu izmantošana

ne tikai kādas konkrētas kapa vietas apmeklēšanai, bet arī citām aktivitātēm, kuras parasti tiktu veiktas parkā (Rae, 2021). Īpaši bieži tas novērojams blīvi apdzīvotās urbānajās zonās, kur ir augsts pieprasījums pēc zaļās zonas (Rae, 2021). Tas pierādās arī zviedru ainavu arhitektes Helēnas Nordas (Helena Nordh) un citu pētnieku pērn veiktajā salīdzinošajā izpētē par Helsinku un Kopenhāģenas kapsētu izmantošanu rekreatīviem nolūkiem: rezultāti liecina, ka Helsinkos cilvēki krietni retāk izvēlas apmeklēt kapsētas brīvajā laikā nekā Kopenhāģenā, jo viņiem ir vairāk parku, dārzu, skvēru un citu zaļo zonu, kur būt pie dabas (Nordh et al., 2022). Tikmēr Kopenhāģenā kapsētas atrodas blīvāk apdzīvotās teritorijās, kur cita veida zaļās zonas (parki, dārzi u.c.) nav tuvumā pieejamas, līdz ar to kapsētu teritorijas biežāk tiek izmantotas atpūtai, pastaigām ar suni, socializēšanās nolūkiem (Nordh et al., 2022).

Cik vien tālu ir iespējams izsekot vēsturi, civilizācijas un sabiedrības ir veidojušas apbedījuma vietas un kapus (Miller & Rivera, 2006), tādējādi meklējot nozīmi un veidojot saikni starp dzīvību un nāvi. Dažādās kultūrās un reliģijās nāvei, apbedījumiem un kapiem ir atšķirīgas nozīmes un funkcijas, kas pamatā ir balstītas cilvēku vērtībās un tradīcijās (Teather et al., 2001), bet lielākoties apbedījuma vietas tiek uzskatītas par svētām (Uzule & Zelče, 2014). Kapi kalpo kā krustpunkts dzīvībai un nāvei, fiziskām vietām un nozīmei, kuru tai piešķir cilvēki (Clements, 2017; Uzule & Zelče, 2014).

Cilvēku dabā ir veidot saiknes ar ģeogrāfiskām vietām (Miller & Rivera, 2006), tāpēc kapsētās uzturas tie, kuri šo saikni ar vietu ir izveidojuši – visbiežāk, zaudējot kādu tuvinieku un iegūstot šī cilvēka kapa vietu kā fizisku vietu, kurai piesaistīt ar aizgājēju saistītās emocijas. Tieši tādēļ kapsētas mēdz būt skaistas un sakoptas – cilvēki, aktīvi uzturot savu tuvinieku kapa vietu glītu un kārtīgu, veido dzīvo un mirušo mijiedarbību (Miller & Rivera, 2006). Kamēr kapi ir aktīvi – tajos ik dienas ir cilvēki, kas rūpējas par savu tuvinieku kapa vietām – tikmēr šī vieta ir sakopta un pat skaista (Petrovic, 2021), kā arī pilda sava veida sociālo un kulturālo funkciju (Williams, 2014; Woodthorpe, 2011). Aktīvu kapu apmeklētāji vienlaikus ir arī to “darbinieki”, kopjot un izdaiļojot kapa vietas (Woodthorpe, 2011). Tieši tādēļ, nomainoties paaudzēm, kapi kļūst neaktīvi un nekopti, ja tos neuztur pašvaldība, baznīca vai kāda cita institūcija. Līdz ar to,

lai arī kapsētas it kā balstās uz ideju par mūžību (Grabalov & Nordh, 2022; Rae, 2021), caur dažāda veida sērām, apmeklējumiem, atcerēm un aizmiršanām, kapsētu neizbēgamais liktenis ir to pamešana novārtā un aizaugšana (Petrovic, 2021; Uslu, 2010), ja to pārvaldība un funkcija netiek mainīta. Analizējot iedzīvotāju kapu kultūras paradumus Austrālijā, Pīters Deivjs (P. J. Davies) un Džemma Beneta (Gemma Bennett) secina, ka cilvēki aizvien mazāk apmeklē kapsētas, kas savukārt apdraud kapu sociālo nozīmi (Davies & Bennett, 2016).

Sabiedrības uztveri par kapiem ietekmē arī mediji un populārā kultūra (Quinton & Duinker, 2019), kur kapsētas tiek asociētas ar bailēm, spoku un citu pārdabisku radību klātesamību. Visbiežāk kapsētas tiek uztvertas kā sakrālas vietas ar ierobežotu, vietai pietuvinātu kopienu, kur "svešie" neienāk (Miller & Rivera, 2006). Tas ir pašsaprotami, ņemot vērā, ka to primārā funkcija ir apbedījumu vietas nodrošināšana, tāpēc sabiedrība nereti nosoda cita veida aktivitātes kapsētās (Quinton & Duinker, 2019). Latviešu literatūrā un mākslas darbos liela uzmanība ir pievērsta kapusvētkiem – tie ir atainoti kā latviešu ikdienas neatņemama sastāvdaļa; trimdas laika darbos tie pat iemieso dzimtenes simboliku (Uzule & Zelče, 2014).

Latvijas sabiedrībā kapiem un kapu kultūrai izsenis bijusi liela vērtība, uz ko norāda latviešu kapu kopšanas tradīcija, tostarp kapusvētki, kas ir iekļauti Latvijas kultūras kanonā un jau vairākus simtus gadu ir regulārs notikums teju visās Latvijas kapsētās (Uzule & Zelče, 2014). Latvijas kultūras kanonā norādīts, ka noteiktais kapsētas "uzvedības kods" (Latvijas kultūras kanons, 2023) ir saistīts ne tikai ar kapsētu svētumu un sabiedrības reliģiskajām praksēm, bet arī ar sabiedrības attieksmi un priekšstatiem par nāvi un sekulāru cieņas izrādīšanu (Latvijas kultūras kanons, 2023). Laura Uzule un Vita Zelče savā monogrāfijā "Latviešu kapusvētki: Identitātes rituāls" secina, ka kapusvētki latviešiem ir ne tikai zaudēto tuvinieku piemiņas uzturēšanas prakse, bet arī radu un draugu satikšanās, aktualitāšu apmaiņa, kā arī kapusvētku kā kultūrprakses un tradīcijas unikalitāte veido nacionālās identitātes apziņu (Uzule & Zelče, 2014). Kapusvētku norises laikā arī aktīvas kapsētas no sērošanas vietām pārtop par daļu no kultūras un tautas morāles (Uzule & Zelče, 2014), īslaicīgi transformējot kapsētu par kultūrvietu.

MATERIĀLI UN METODES

Darba ietvaros veiktajā pētījumā situācijas analīzei izvēlēti četri Rīgas kapi – Lielie kapi (oficiāli – Dārzu un parku ansamblis "Lielie kapi" ar memoriālajām celtnēm), Torņakalna kapsēta, Mārtiņa kapsēta un Sarkandaugavas Kalna kapi. Visas izvēlētās kapsētas atbilst šī darba vēsturisko kapu definīcijai – tajās vairs nenotiek jauni apbedījumi, un tām ir kultūrvēsturiska vērtība – īpaši arhitektūras elementi, nemateriālais mantojums un vēsturisku personību apbedījuma vietas. Tāpat katra kapsēta atrodas citā Rīgas apkaimē (Brasā, Torņakalnā, Āgenskalnā un Sarkandaugavā), līdz ar to ir pakļautas dažādiem faktoriem, kas ietekmē to izmantošanas veidu un biežumu.

Lai veiktu pētāmo teritoriju pašreizējās situācijas analīzi, tika pielietotas dažādas datu ievākšanas metodes: likumu un plānošanas dokumentu izpēte, teritoriju apsekojumi (vizuālais novērtējums, novērojumi, sarunas ar apmeklētājiem; veikti no 2023. gada marta līdz maijam, apsekojot katru pētāmo teritoriju vismaz 5 reizes dažādās dienās un laikos), kā arī tiešsaistes aptauja divu apkaimju iedzīvotājiem par kapsētu teritoriju izmantošanu un redzējumu par to nākotni.

Lai papildinātu apsekojumos iegūtos datus par kapsētu izmantošanas veidiem un noskaidrotu apkaimju iedzīvotāju viedokli par kapsētām viņu apkaimē, 2023. gada aprīlī tika veiktas divas tiešsaistes aptaujas: Brasas iedzīvotāju aptauja par Lielajiem kapiem un Torņakalna iedzīvotāju aptauja par Torņakalna kapsētu. Anketa bija anonīma. Tās jautājumi tika sadalīti tematiskos blokos – demogrāfiski jautājumi (vecums, dzimums), zaļo zonu izmantošana, iemesli attiecīgās kapsētas teritorijas izmantošanai vai neizmantošanai (atkarībā no atbildes iepriekšējos jautājumos), viedoklis par pieļaujamo un nepieļaujamo rīcību un uzvedību attiecīgajā vēsturiskajā kapsētā, kā arī skatījums uz teritorijas nākotni. Respondentu profils nav raksturojams kā apkaimi reprezentējošs, jo pieeja anketai netika kontrolēta.

REZULTĀTI: VĒSTURISKO KAPU PRETRUNĪGĀS FUNKCIJAS

Vēsturisko kapsētu fiziskā, dabas un sociālā vide ir būtiski to pašreizējās situācijas noteicošie faktori, jo tie ietekmē ne tikai kapsētas estētiku, bet arī to drošību un kultūrvēsturisko vērtību. Daudzas kapsētas, tostarp Lielie kapi, Torņakalna kapi un Mārtiņa kapi 20.gs. 90. gados un pat 21.gs sākumā bija ar augstu noziedzības līmeni (Millers, 2023; Čučkova & Petrova, 2023), jo tie bija aizauguši, nepārredzami un reti apmeklēti, kā rezultātā tie bieži kļuva par tikšanās vietu narkomāniem un noziedzniekiem (Millers, 2023). Mūsdienās, pateicoties aktivistiem, kā arī pašvaldības iesaistei kapsētu uzturēšanā, vēsturisko kapsētu teritorijas pamazām tiek sakārtotas.

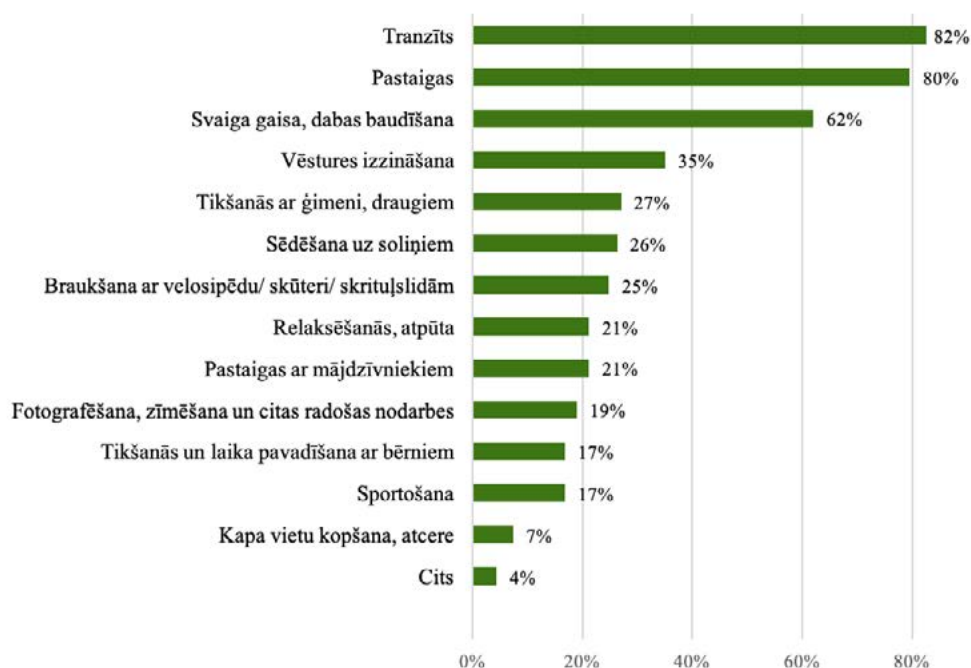
Lielie kapi atrodas Rīgas pilsētas Brasas apkaimē, aptverot 25,2 ha lielu platību. Par Lielo kapu teritoriju šajā analizē tiek uzskatīta teritorija starp Senču ielu, Klijāna ielu, Miera un Kluso ielu, respektīvi, neskaitot Jēkaba kapu teritoriju starp Mēness un Senču ielām. Lielie kapi krasi atšķiras no pārējām pētītajām kapsētām – tie ir krietni lielāki, bez iežogojuma, kā arī ar asfaltētiem celiņiem, kas rada parkam līdzīgu atmosfēru. Lai arī tajos ir koptas kapa vietas, atjaunoti pieminekļi un pat ziedi pie dažiem no tiem, lielākā daļa kapsētas teritorijas ir ar aizaugušiem vai izdemolētiem pieminekļiem. Lielajos kapos ir daudz koku un maz krūmu. Tāpat teritoriju klāj zemsedzes, pavasarī zied zilsniedzītes, kas vilina apmeklētājus fotografēties. Asfaltēto celiņu segums ir krietni bojāts laika gaitā: lielākoties tas ir nelīdzens, ar bedrēm, plaisām. Daži no šiem celiņiem ir ar apgaismojumu, taču lielākoties apgaismojuma tīkls Lielajos kapos ir nepilnīgs. Pie Lielo kapu ieejām no Klusās ielas un Miera ielas *Park&Ride* autostāvvietas ir izvietota informatīva zīme ar Lielo kapu nozīmīgāko apbedījumu un pieminekļu izvietojuma plānu un informāciju par kapiem trīs valodās – latviešu, angļu un krievu. Zīme vizuāli nav viegli pamanāma, kā arī tā ir laika gaitā izbalējusi, un ir saskrāpēta tā plastmasas aizsargkārtā, kas traucē uztvert tās vēstījumu.

Lielajos kapos visu apsekojumu laikā tika novērota dažāda aktivitāte. Lielo kapu popularitāte Brasas apkaimes iedzīvotāju vidū iezīmējas aptaujas rezultātos. 79% aptaujāto Brasas iedzīvotāju Lielos kapus izmanto vismaz reizi nedēļā vai katru dienu, kamēr apkaimei

tuvāko – 1,8km gājiena attālumā esošo – Grīziņkalna parku 80% izmanto ļoti reti vai neizmanto vispār. Līdzīgi rezultāti ir otram tuvākajam apkaimes parkam – Ziedoņdārzam. Jāpiemin, ka abu šo parku platība ir krietni mazāka nekā Lielajiem kapiem. Mežaparku vismaz reizi mēnesī izmanto 42% aptaujāto Brasas iedzīvotāju, taču lielākā daļa – 52% to izmanto ļoti reti vai neizmanto vispār. Lielajos kapos tika novērotas dažādas aktivitātes: pastaigas (gan vienatnē, gan vairākiem cilvēkiem kopā, gan ar mājdzīvniekiem), tranzīts, sēdēšana uz soliņiem, skriešana, riteņbraukšana, grupu ekskursijas un putnu vērošana. Tāpat vairākkārt apsekojuma laikā tika manītas ģimenes un draugu kompānijas, kas ieradusās pavadīt laiku kopā pie dabas. Piemēram, kādā brīvdienā vecāki pa asfaltēto celiņu mācīja savam četrgadniekam braukt ar velosipēdu. Citu dienu pieci jaunieši bija satikušies un apsēdušies uz nozāģēta koka stumbra. Aprunājoties ar šiem jauniešiem, viņi sacīja, ka viņi Lielajos kapos netiekoties regulāri, taču apmēram reizi gadā, pavasarī, tā esot jauka vieta, kur visiem sanākt kopā un pasēdēt. Brasas apkaimes iedzīvotāju aptaujas rezultātos parādās, ka tranzīts (gan ar kājām, gan pārvietojoties ar dažādiem mikromobilitātes transportlīdzekļiem) ir veids, kā visbiežāk respondenti izmanto Lielo kapu teritoriju (1. attēls). Tam seko pastaigas, svaiga gaisa un dabas baudīšana, vēstures izzināšana. Visretāk respondenti atzīmējuši, ka izmanto Lielos kapus kapa vietu kopšanai un atcerei.

Kamēr daudziem apmeklētājiem Lielie kapi ir parkam līdzīga rekreatīvā zaļā zona, ir cilvēki, kuri Lielajos kapos nodarbojas arī ar kapa vietu kopšanu. Tādi, piemēram, ir kustības “Lielo kapu draugi” dalībnieki. 2023. gada 6. maija Latvijas Televīzijas raidījumā “Ielas garumā” intervēti vairāki cilvēki, kas Lielajos kapos regulāri nodarbojas gan ar savu piederīgo, gan dažādu slaveno cilvēku kapa vietu kopšanu (Latvijas Televīzija, 2023). Arī apsekojumos vērojamas daudzas sakoptas kapa vietas, apstādījumi pie tām un pat novietoti griezti ziedi pie pieminekļiem.

Gan intervijās, gan apkaimes iedzīvotāju anketās, gan uzrunājot kapsētu apmeklētājus, iezīmējas pretrunas par sabiedrības uzskatiem par sociālajām normām vēsturiskajos kapos. Sarunās par pieļaujamajām un nepieļaujamajām rīcībām vēsturisko kapu teritorijās cilvēki bieži izsakās, ka kapos “jāizturas ar cieņu” vai “jāiekļaujas normās”, nedefinējot, ko tas īsti nozīmē.

1.attēls. Aptaujāto Brasas iedzīvotāju Lielo kapu izmantošanas veidi (N=137)
(izstrādājusi autore, izmantojot aptaujā iegūtos datus, 2023)

Brasas iedzīvotājiem, kuri anketā atzīmēja, ka vismaz reizi mēnesī vai biežāk izmanto Lielos kapus, tika uzdots atvērts jautājums: kā Jūs ietekmē fakts, ka šī teritorija ir kapsēta? Populārākais viedoklis – 50% Lielo kapu apmeklētājiem – bija, ka viņus tas neietekmē. Tāpat 26% bija norādījuši, ka fakts, ka teritorija ir kapsēta, piešķir tai papildus burvību un vērtību. 19% aptaujāto Lielo kapu apmeklētāju atbildēja, ka tas, ka Lielie kapi ir kapsēta, nozīmē, ka jāpielāgo uzvedība šajā teritorijā, piemēram, nevar iet ārpus celiņiem, jāuzvedas klusi.

“Vispār neietekmē, es sajūsmā, ka dzīvoju pie Lielajiem kapiem, jo tur ir vairāk ko ieraudzīt nekā Rīgas parkos!” (Sieviete, 25–34g., Brasa)

“Neplūcu puķes un netrokšņoju, nebradāju pa laukumiem ārpus celiņiem.” (Sieviete, 35–44g., Brasa)

“Pozitīvi, lai cik dīvaini neskanētu, kapsēta rada sava veida mieru un klusumu, cilvēki nav tik skaļi.” (Vīrietis, 25–34g., Brasa)

“Par to ik regulāri iedomājos. Piemēram, pastāv māņticība, ka no kapiem nevajag mājās nest nevienu augu. Tāpēc tur neplūcu ziedus vai zarus, lai gan reizēm gribētos. Man patik apskatīt kapu pieminekļus un skulptūras pastaigu laikā. Tomēr es nejustos ērti kapos rīkot pikniku vai sēdēt zālienā. Arī kaut kas šķiet dīvains, neērts tajā, ka tie it kā

ir kapi, tomēr ir pamesti, nav tik neaizskarami kā kapi ir parasti. Tas veido tādu kā starptelpu. No vienas puses, gribētos, lai apkaimē būtu īsts parks, lai teritorija ir sakoptāka, konkrētāk iezīmēta kā vieta pastaigām un atpūtai. No otras puses, kapiem piemīt savs mistiskais, nepieradinātais šarms, un būtu skumji tos pārāk “saķemmēt”.” (Sieviete, 18–24g., Brasa)

Neskaidrības par to, ko vēsturisko kapsētu teritorijās var un nevar darīt, vērojamas arī sabiedrībā. Sarunās ar Torņakalna kapsētas un Lielo kapu apmeklētājiem bija cilvēki, kas atzina, ka nezina, vai šajās teritorijās drīkst, piemēram, nākt staigāt ar suni. Lielajos kapos arī bija kāda apmeklētāja, kas stāstīja, ka viņa regulāri brauc ar velosipēdu caur Lielajiem kapiem tranzītā, un ir bijušas reizes, kad viņai kāds cits apmeklētājs ir aizrādījis, sakot, ka ar velosipēdu braukt pa kapiem nevarot.

Aptaujājot Torņakalna un Brasas iedzīvotājus, tika noskaidrots arī viņu viedoklis par to, kādas aktivitātes Torņakalna kapsētā un Lielajos kapos viņi uzskata par piemērotām un kādas aktivitātes; viņuprāt, nevajadzētu veikt vēsturisko kapsētu teritorijās. Lielajos kapos kā teritorijai piemērota aktivitāte visbiežāk tika norādīta pastaigāšanās (71% jeb 103 respondenti), sportošana (35% jeb 51 respondenti), mierīga atpūta, piemēram, sēdēšana uz soliņiem, dabas vērošana (15% jeb 22 respondenti), kā arī

izzinošas aktivitātes kā ekskursijas, pieminekļu aplūkošana, atceres pasākumi slaveniem apbedītajiem (14% jeb 21 respondents). Jāpiemin, ka tie respondenti, kas ierakstīja sportošanu kā piemērotu aktivitāti, pārsvarā norādīja individuālos sporta veidus, piemēram, skriešanu, nūjošanu, vingrošanu.

Uz jautājumu “ko, Jūsaprāt, nevajadzētu darīt Lielajos kapos?”, Brasas iedzīvotāji visbiežāk min trokšņošanu un teritorijas postīšanu, vai piemērošanu kā neatbilstošas aktivitātes Lielajiem kapiem. Tāpat Brasas iedzīvotāji norāda, ka, viņuprāt, Lielajos kapos nevajadzētu rīkot publiskus pasākumus, piknikot, lietot alkoholu un citas apreibinošas vielas, kā arī sportot. Jāpiemin, ka 17% to Brasas iedzīvotāju, kuri izmanto Lielos kapos, sportošanu atzīmēja kā Lielo kapu izmantošanas veidu.

DISKUSIJA: SOCIĀLĀS NORMAS VĒSTURISKAJĀS KAPSĒTĀS

Gan apsekojumos, gan iedzīvotāju aptaujā novērojamas izteiktas teritorijas izmantošanas atšķirības starp Lielajiem kapiem un pārējiem pētāmajiem vēsturiskajiem kapiem. To var saistīt ar dažādiem ietekmējošajiem faktoriem. Pirmkārt, Lielie kapi ir Brasas apkaimes vienīgā zaļā zona, kuras platība vairākkārtīgi pārsniedz divu tuvāko zaļo zonu platību – Grīziņkalna parka un Ziedoņdārza. Šīs divas zaļās zonas ap-
taujātie Brasas iedzīvotāji lielākoties neizmanto vai izmanto ļoti reti. Šie rezultāti atbilst zviedru ainavu arhitektes Helēnas Nordas (Helena Nordh) un citu pētnieku salīdzinošās izpētes rezultātiem par vēsturisko kapsētu izmantošanu rekreatīviem nolūkiem apkaimēs, kur cita veida zaļās zonas tuvumā nav pieejamas (Nordh et al., 2022). Aptaujātie Brasas apkaimes iedzīvotāji norāda dažādas aktivitātes, kuras viņi veic Lielajos kapos, no kurām lielākā daļa ir rekreatīvas. Otrkārt, Lielajos kapos nav aktīvas kapsētas atmosfēras – ļoti maz novērojami cilvēki, kas koptu kapa vietas, pieminekļi neatrodas pa visu teritoriju. Treškārt, Lielajos kapos ir līdzīga infrastruktūra citām zaļajām zonām, piemēram, parkiem: tur ir asfaltēti celiņi, soliņi, miskastes. Šī infrastruktūra arī kalpo kā pamats to visbiežākajam izmantošanas veidam – tranzītam.

Lai arī vēsturiskās kapsētas nevar pilnībā pielīdzināt parkiem, tām ir daudz kas kopīgs ar tiem, piemēram, riski, veģetācija un iegūstamie ekosistēmu pakalpojumi (Quinton & Duinker,

2019), līdz ar to Lielos kapos urbānajā kontekstā var aplūkot kā parkam līdzīgu zaļo zonu, tikai jāpievērš uzmanība sakrālās un memoriālās funkcijas saglabāšanai. Lai arī Lielie kapi Rīgas apstādījumu struktūras un publisko ārtelpu tematiskajā plānojumā iezīmēti kā parks, gluži tāpat kā citi Rīgas parki (RD PAD, 2017) un to novērojumi dabā liecina, ka Lielie kapi nefunkcionē kā parks: cilvēki reti izmanto zaļās zonas ārpus celiņiem, nav tādu labiekārtojumu kā bērnu laukumiņi, tualetes, plašs apgaismojuma tīkls u.c. Tāpat Lielajos kapos ir specifiskas, taču neviennozīmīgas sociālās normas un sabiedrības viedoklis par pieļaujamām un nepieļaujamām rīcībām Lielajos kapos.

Latvijā sociālās normas kapsētās nav reglamentētas; tās “nerakstīto likumu” formātā tiek nodotas no paaudzes paaudzē (Uzule & Zelče, 2014). Tas nozīmē, ka veiksmīgai vēsturiskās kapsētas integrācijai mūsdienu pilsētā sociālā līmenī ir nepieciešams atceres funkciju saglabāt, atgādinot apmeklētājiem, ka teritorija ir bijusi kapsēta, izvietojot informatīvas zīmes, aicinot apmeklētājus, piemēram, netrokšņot. Ja vēsturiskās kapsētas teritorijā paredzēts rīkot, piemēram, maza formāta radošas performances vai izstādes, kā tas paredzēts Lielo kapu attīstības koncepcijā (Rīgas pieminekļu aģentūra, 2022), būtiski ir veidot to izvietojumu tā, lai šo pasākumu norise ir nodalīta no apbedījumu zonas. Ar to nav viennozīmīgi jāsaprot, ka vēsturisko kapsētu teritorijas būtu fiziski jānorobežo, drīzāk svarīgi būtu ar dažādiem ainavu arhitektūras elementiem (piemēram, apstādījumiem) izdalīt zonas, kurās paredzētas jaunās, rekreatīvās teritorijas funkcijas. Tādējādi tiktu veicināta mirušo un dzīvo pasaules nodalīšana, kas padarītu saprotamākas ne tikai pieļaujamās un nepieļaujamās rīcības, bet palīdzētu izcelt arī vēsturiskās kapsētas memoriālo nozīmi.

Slavenas apbedījumu vietas ir viens no parametriem, kas uztur “dzīvu” kapsētas memoriālo funkciju, jo tās bieži apmeklē entuziasti, kā arī tās pievērš citu kapsētas apmeklētāju uzmanību. Visās pētījumā analizētajās kapsētās ir slavenas apbedījumu vietas, taču informācijas trūkums uz vietas traucē tās atrast vai ieraudzīt dabā. Lai arī Lielajos kapos ir divas informatīvās zīmes, tās ir grūti pamanāmas – atrodas pie divām kapu ieejām, celiņa malā, pirms pašas ieejas kapos. Tāpat tās ir grūti salasāmas, jo tās laika gaitā ir izbalējušas un pabojātas, turklāt tajās esošā informācija ir neprecīza un vairs nav

aktuāla. Izstaigājot Lielos kapus un Torņakalna kapus kopā ar entuziastiem, kapsētām paveras cita vērtība – stāsti par teju katru pieminekli un apbedīto. Ja šāda informācija būtu pieejama uz vietas – informatīvu zīmju, ar viedtālruni skenējamu QR kodu vai aplikācijas ar interaktīvu karti formātā –, tas paplašinātu sabiedrības izpratni par teritorijas kultūrvēsturiskajām vērtībām un kopumā veicinātu cieņpilnu attieksmi pret vēsturisko kapsētu (Rae, 2021).

SECINĀJUMI

Pētījuma rezultātos iezīmējas, ka ir tādi vēsturisko kapsētu pašreizējie izmantošanas veidi, kuri ir problemātiski un par kuriem ir dažādi viedokļi – anketu rezultātos tie parādās gan pie pieļaujamajām, gan nepieļaujamajām rīcībām. Tādi ir, piemēram, pastaigāšanās ar suņiem, sportošana. Ja netiek nodrošināta vienota izpratne par vēsturisko kapsētu izmantošanu, piemēram, nosakot atļautos teritorijas izmantošanas veidus un izvietojot informatīvas zīmes dabā, vēsturiskās kapsētas var tikt pakļautas riskam par rekreācijas aktivitāšu nevēlamu ietekmi uz to mierīgo gaisotni, kā arī var tikt nodarīts kaitējums to kultūrvēsturiskajam mantojumam.

Lai sekmētu vēsturisko kapsētu integrāciju sociālā līmenī, nepieciešams nodrošināt informācijas pieejamību par teritoriju gan dabā, gan digitālajā vidē. Tāpat plaša, kvalitatīva un viegli pieejama informācija par vēsturisko kapsētu kalpotu kā rīks vēsturiskās kapsētas memoriālās funkcijas saglabāšanai, veicinot sabiedrības apziņu par to, kādas sociālās normas teritorijā jāpielieto. Plānojot vēsturisko kapsētu integrāciju pilsētvidē, īpaša uzmanība jāpievērš kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai, drošības uzlabošanai, vizuāli pievilcīgai un atbilstoši funkcionālai infrastruktūrai, kapsētas memoriālās funkcijas nezaudēšanai un kvalitatīvas informācijas pieejamībai.

Clements, P. 2017. Highgate Cemetery Heterotopia: A Creative Counterpublic Space. *Space and Culture*. 20(4), 470–484.

Čučkova, D., Petrova, O. 2023. *Parki, mazdārziņi, kapi, maniaki: Torņakalna un tuvās Pārdaugavas kriminālā vēsture*. Sk. 08.05.2023. Pieejams <https://www.delfi.lv/kriminala-ri-ga/parki-mazdarzini-kapi-maniaki-kriminalais-tornakalns-un-tuva-pardaugava.d?id=55360010>

Davies, P.J., Bennett, G. 2016. Planning, provision and perpetuity of deathscapes—Past and future trends and the impact for city planners. *Land Use Policy*. 55, 98–107.

Grabalov, P., Nordh, H. 2022. The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from Oslo and Copenhagen. *Planning Theory & Practice*. 23(1), 81–98.

Latvijas kultūras kanons. 2023. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Sk. 20.02.2023. Pieejams <https://kulturaskanons.lv>

Latvijas Televīzija. 2023. *Ielas garumā. Lielajiem kapiem* – 250. Sk. 06.05.2023. Pieejams <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/06.05.2023-ielas-garuma-lielajiem-kapiem-250.id293034>

Miller, D. S., Rivera, J. D. 2006. Hallowed Ground, Place, and Culture: The Cemetery and the Creation of Place. *Space and culture*. 9(4), 334–350.

Millers, J. 2023. *Lielie kapi Rīgā*. Rīga, SIA Global Technology group.

Nordh, H., Olafsson, A. S., Kajosaari, A., Praestholm, S., Liu, Y., Rossi, S., Gentin, S. 2022. Similar spaces, different usage: A comparative study on how residents in the capitals of Finland and Denmark use cemeteries as recreational landscapes. *Urban Forestry & Urban Greening*. 73, 1–12.

Petrovic, S. 2021. *Overcrowded cemeteries find new life as parks, however you're not picnicking alone*. ABC News. Sk. 21.10. 2022. Pieejams <https://www.abc.net.au/news/2021-03-25/converting-sydney-cemeteries-into-memorial-parks/100028532>

Quinton, J. M., Duinker, N. P. 2019. Beyond burial: researching and managing cemeteries as urban green spaces, with examples from Canada. *Environmental Reviews*. 27(2) 252–262.

Rae, R. A. 2021. Cemeteries as public urban green space: Management, funding and form. *Urban Forestry & Urban Greening*. 61, 1–9.

Rīgas pieminekļu aģentūra. 2022. *Lielie kapi. Attīstības koncepcija*. Rīgas pašvaldības aģentūra "Rīgas pieminekļu aģentūra".

Rīgas domes Pilsētas attīstības departaments (RD PAD). 2017. *Rīgas apstādījumu struktūras un publisko ārtelpu tematiskais plānojums 1. pielikums*. Sk. 24.04.2023. Pieejams https://www.rdpad.lv/wp-content/uploads/2017/10/apstadijumu-struktur-ras/1_pielikums.pdf

Teather, E. K., Un Rii, H., Kim, E. H. 2001. Seoul's deathscapes: incorporating tradition into modern time-space. *Environment and Planning*. 33, 1489–1506.

Uslu, A. 2010. An ecological approach for the evaluation of an abandoned cemetery as a green area: The case of Ankara /Karakusunlar cemetery. *African Journal of Agricultural Research*. 5(10), 1043–1054.

Uzule, L., Zelče, V. 2014. *Latviešu kapusvētki: identitātes rituāls*. Rīga, Mansards.

Williams, T. 2014. *In the Garden Cemetery: The Revival of America's First Urban Parks*. American Forests Magazine. Sk. 21.10. 2022. Pieejams <https://www.americanforests.org/magazine/article/in-the-garden-cemetery-the-revival-of-americas-first-urban-parks/>

Woodthorpe, K. 2011. Sustaining the contemporary cemetery: Implementing policy alongside conflicting perspectives and purpose, *Mortality*. 16(3), 259–276.

“Katru pilsētu var uzskatīt par magnētu un katru cilvēku par adatu tajā (..)”

– E. Hovards,

Rīt-dienas dārzu pilsētas, 1902

AUDZĒT & APSĒSTIES: LĪDZDALĪBAS VEICINĀŠANAS MEHĀNISMI URBĀNAJOS DĀRZOS UN LUCAVSALAS KOPIENAS DĀRZA PROJEKTĀ “KOPIENAS DIZAINS”

Elīza Brice

**PILSĒTPLĀNOŠANA, LĪDZDALĪBĀ
BALSTĪTAS RADOŠAS PRAKSES,
URBĀNĀ DĀRZKOPIBA, KOPIENAS DĀRZI,
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA**

Caur topošā Lucavsālas kopienas dārza, kā arī citu lokāla un starptautiska mēroga urbāno dārzu un kopienas iesaistes iniciatīvu piemēru salīdzinājumu raksts apskata radošas līdzdalības prakses – ne vien noteiktas vietas iedzīvotāju, bet arī cilvēka un vides kopībā – kā urbānā ķermeņa revitalizācijas formas. Īpaši izceļot Lucavsālas kopienas dārza projektu “Kopienas dizains” (2024) un tajā lietoto dizaina domāšanu kā kopienas veidošanas un/vai stiprināšanas instrumentu, tas izgaismo pilsētas zaļās zonas kā demokrātiju veicinošu telpu potenciālu, kā arī radoši starpdisciplināru pieeju nozīmi pilsētas iedzīvotāju balss uzklaušanās un izcelšanā.

19. gadsimta beigās angļu pilsētplānotājs Ebenīzers Hovards (*Ebenezer Howard, 1850–1928*) piedāvā jaunu ceļu uz “rītdienas pilsētām”. Viņa ieskatā industrializācijas procesu noslogotajai, pārāpdzīvotajai urbānajai telpai par labu varētu nākt dārzi – precīzāk, laukiem un pilsētai raksturīgo dzīvostelu ierobežots salāgojums, kas privātas korporācijas pārraudzībā tradicionāli pilsētvidei raksturīgos procesus apvienotu ar aktīvu lauksaimniecību. Tādējādi pilsēta kļūtu par pilnībā pašpietiekamu vienību. “Realitātē nepastāv, kā parasti pieņemts uzskatīt, divas alternatīvas – pilsētas un lauku dzīve –, bet arī trešā alternatīva, kurā enerģiskākās un aktīvākās pilsētas priekšrocības apvienotas ar lauku dzīves skaistumu un jaukumu; un pārliecība par šādas dzīves iespējamību būs magnēts, kas radīs to efektu, uz kuru tiecamies – brīvprātīgu cilvēku kustību no pārpildītām pilsētām pie mūsu Mātes Zemes krūts, reizē dzīves, prieka, bagātības un varas avota.” (Howard, 1902). Hovarda piedāvājums ir šķietami utopisks un savā veidā romantizē lauku dzīves “idilli”, taču galvenokārt uztverams kā sociāli virzīts, tā atsevišķās šķautnēs savdabīgi kritisks biznesa plāns. Savukārt dārzi – un pilsētvides zaļās zonas kopumā – kā demokrātiju veicinošas, atbilstoši kontekstam attiecības ar vidi pārvaicājošas telpas vienmēr ir bijušas svarīgas urbānā ķermeņa sastāvdaļas, bez kurām pilsēta nav iedomājama. Tie ir ierobežoti ikdienišķās urbanitātes interpunkcijas, nerimstošā plūduma pārtraukumi, vietas, kur būt vienotiem ne vien ar dabu, bet arī vienam ar otru.

Pievēršoties urbāno dārzu darbības principiem lokālā un starptautiskā perspektīvā, raksta ietvaros tiks aplūkotas atsevišķu pilsētdārzu, īpaši to iedzīvotāju vai to veidotu nevalstisko organizāciju, mākslinieku un aktīvistu, veicinātas radošas līdzdalības prakses, kuru līdzdalībnieki ir gan cilvēciski, gan vairāk-kā-cilvēciski (*more-than-human*) aģences¹ jeb rīcībspējas nesēji.

1 Ar “aģences” (*agency*) jēdzienu posthumānisma un jaunā materiālisma teorētiski iezīmē dažādu būtņu un radību – dzīvu organismu vai neorganiskas matērijas – rīcībspēju, kā arī paplašinātā skatījumā spēju “izraisīt cilvēka ķermenī estētiski afektīvu atvērtību matērijas vitalitātei” (Bennett, 2010) kā saikņu veidošanas potenciālu.

Zaļās telpas pilsētvidē izgaismojot kā “interven-
ces” vai pieturpunktus iespējami spekulatīvai
pilsētas problemātikas šķetināšanai, piedāvātie
piemēri aicina pārdomāt iedzīvotāju iesaisti
pilsētplānošanas un pilsēt-realizācijas procesos,
urbāno uztverot kā kolektīvi kopībai veidoto. Lai
arī šī tēze var šķist pašsaprotama laikā, kurā
apmēram puse pasaules iedzīvotāju dzīvo pilsē-
tās, ir vērts pie tās pakavēties – tiecoties saprast,
vai šodienas urbanitāte arvien saglabājusi,
piemēram, sengrieķu polisas kā telpiskas, taču
arī sociālas struktūras, vizionārismu vai drīzāk
reducējama uz sistēmisku īstermiņa likumsaka-
rību skeletu. Citiem vārdiem sakot, vai šodienas
pilsētnieki arvien spējīgi sacerēt
“rītdienas pilsētas”?

“NEPAREDZAMAS SADARBĪBAS” & PILSĒTAS “IEDOMĀŠANA”

Gan starptautiskā, gan lokālā perspektīvā
urbānie dārzi – ne vien parki, bet arī ģimenes
dārziņi un citas individuāli vai kolektīvi pilsētas
iedzīvotāju iekoptas teritorijas – bijuši kā
urbānās infrastruktūras balsts², arī sava veida
labklājības rādītājs. Iekoptas, pārdomātas un
pieejamas zaļās zonas, kā arī to daudzveidība
pilsētas kopskatā iedzīvotājiem un viesiem
liecina par mūsdienīgu pieeju pilsētplānošanai,
rūpēm par iedzīvotājiem, tai skaitā vidi kā
pilsētas paplašināto “mērķauditoriju”. Novārtā
pamestas, gadiem neatjaunotas zaļās zonas,
kas drīzāk no pilsētas izolētas vai funkcionē ar
galvenokārt dekoratīvu mērķi, nevis tajā aktīvi
integrētas, norāda uz pretējo. Taču dārzi var būt
ne vien pakārtoti iluzorajai labklājībai vai par to
liecināt, bet arī kļūt par institucionālās kritikas
instrumentiem, proti, pārvērtēt un radīt jaunas
urbānās nākotnes.

2019. gadā īru māksliniece Šaodīna O’Sallivana
uzsāka mākslas darbu un kopienas projektu
Hard/Graft. Tā ietvaros iniciatīvas autore kopīgi
ar vietējo apkaimi Ziemeļdublinā – ko arvien
pieņemts uzskatīt par mazāk attīstītu un drošu
pilsētas daļu – veidoja augļu koku dārzu, stādu
potēšanu pielietojot kā “neparedzamu sadarbību”

2 t. s. uzvaras dārzi (*victory gardens*), kas Pirmā un Otrā
pasaules karu laikā veidoti pilsētās Eiropā, ASV un
citviet pārtikas produktu nodrošināšanai un importa
preču aprītes, kā arī sociālā spiediena mazināšanai ir
bieži citēts urbānās dārzkopības ekonomiski politiskās
nozīmes piemērs, taču arī, piemēram, raksta sākumā
minētā Hovarda dārzu pilsētu ideja ievieš līdzīgus
principus utopiskā pilsētas “ideāla” modeli.

(Till & O’Sullivan, 2020) stimulēšanu kā augu, tā
apkaimes iedzīvotāju starpā. Īsi pirms projekta
uzsākšanas Dublīnas pašvaldība bija noraidījusi
kārtējo pilsētnieku lūgumu atbalstam pieejamu
dzīvesvietu nodrošināšanā, tā vietā prioritizē-
jot ārvalstu studentu mītnes vietas izbūvi un
zaļo zonu privatizāciju. Tādējādi projektam/
mākslas darbam piemērojams gan pretestības
žesta, gan sava veida pilsētas “sadziedēšanas”
centrienu potenciāls, pārdomājot apkaimes
attīstību ārpus pašvaldības atbalstītajām gen-
trifikācijas stratēģijām.

Potēšana kā metaforiska metodoloģija šķietami
neloģisku, bet tāpēc ne mazāk, tieši otrādi, *vairāk*
vērtīgu saikņu veidošanai šajā, kā arī citās līdzda-
lībā balstītās pilsēt-intervencēs, piemēram, t. s.
partizāndārzkopības (*guerilla gardening*) pieejā,
reizē pretojas un paplašina pilsētas pašpie-
tiekamību. Savukārt kā mākslinieciska prakse
“līdzdalības māksla tiek uztverta kā tāds mākslas
veids, kas virza mākslas simbolisko kapitālu uz
konstruktīvām sociālām pārmaiņām” (Bišopa,
2012/2021), proti, sapludinot mākslas un līdzda-
lības vai aktīvisma pieejas, tiek paplašinātas arī
radošuma iespējamās definīcijas, atkāpjoties no
estētiska pašmērķīguma vai elitārisma un eks-
kluzivitātes kā mākslas vidi nereti iezīmējošiem
raksturlielumiem. Kas būtiski, šāda veida starp-
disciplināra pilsētas vai jebkuras citas publiskas
telpas “iedomāšana” (Till & O’Sullivan, 2020) vai
pārdomāšana, potenciāli tiecoties “atgūt saikni
vienam ar otru starp-sugu tīklojumā” (Haraway,
2016), ir iespējama galvenokārt tieši neinstitu-
cionālos un nekomerciālos kontekstos.

Arī vietēja mēroga pilsētdārzos līdzīgi eksperi-
menti līdzdalībā nav sveši. Kā visatpazīstamākā
visticamāk izceļama *Sporta pils dārzu* iniciatīva
Rīgas centrā, taču veiksmīgi darbojušies arī
kopienas dārzi *Augnīca* Andrejsalā, *Audz* Siguldā
(kas īpaši izceļams kā dizaineres Noras Gavares
diplomdarbs, absolvējot Latvijas Mākslas aka-
dēmijas Funkcionālā dizaina nodaļu), biedrības
“Radi vidi pats” dārzs Liepājā, “Gribu palīdzēt
bēgļiem” dārzs Lucavsalā un citi. Vairums mi-
nēto projektu aktīvi darbojušies vien periodiski,
darbību pārtraucot dažādu to ierobežojošu
apstākļu (kā teritoriju apsaimniekošanas li-
gumu termiņu noslēgumu vai finansējuma
trūkuma) saistībā. Šobrīd aktuālas ir, piemēram,
Latvijas Universitātes kopienas dārza izveides
Torņakalnā, kā arī Eiropas Savienības līdzfi-
nansētā projekt *UrbanLIFECircles* (“Adaptīva
sabiedrībā balstīta bioloģiskās daudzveidības

pārvaldība pilsētu teritorijās, lai uzlabotu ekosistēmu savienojamību un veselību”) bioloģiskās daudzveidības zonas Lucavsalā iekļautā kopienas dārza idejas.

Lielākā daļa no līdz šim lokāli realizētajiem kopienas dārziem kā savu pamatfunkciju prioritizējuši tieši dārzkopības procesus un vietējās kopienas iesaisti, kas atsevišķos gadījumos papildināta ar izglītojošu publisko notikumu programmu. Par starpdisciplinārāk vērstu var uzskatīt *Sporta pils dārzu* darbības stratēģiju – starp dobēm un pļavām tajā atradās vieta arī mākslas darbiem, kā Amandas Ziemeles instalācijai *Sweet tooth* un Darjas Meļņikovas ceļojošajai kafejnīcai – bāram *Palette Kiosk* (2022–2023); tāpat dārza darbības ietvaros māksliniece Linda Boļšakova veidoja “iespējamās pagātnes, tagadnes un nākotnes arhīvu” (*Sporta pils dārzi*, 2024) *Sēklu bibliotēka*. Kaut sākotnēji iecerēta kā fiziska, ceļojoša sēklu un tām piesaistīto stāstu krātuve, pandēmijas laikā ideja (de)materializējās virtuālā formā, apkopojot “drosmīgu Sporta pils dārzu kopienas dārznieku pirmo pieredzi, kā no sēklas izaug pusdienas, atmiņas par vecvecākiem un jaunas, pārdomātas attiecības ar dabu un zemi” (*Sporta pils dārzi*, 2024). Pašu stāstnieku balsīs dokumentējot intīmas, bet daļēji universālas audzēšanas pieredzes, darbs lakoniskā, taču jūtīgā formā piešķīra dārzam dziļuma un personīguma dimensiju, atklājot dārzkopības procesu radikālo pietuvinātību – vides, kā arī sevis paša piesaistes mehānismiem un to izpratnei. Galu galā, “gan Dārzs, gan Pilsēta var kļūt par pētījuma lauku tam, kā uzvedas cilvēks” (Kurz & Zajančauska, 2011). Iniciatīvas pēctecību apkaimes turpmākajā attīstībā pierādīs laiks³, taču kā ekoloģiski un sociāli radošs pilsētdārza modelis *Sporta pils dārzi* vērtējams kā būtisks ieguldījums vietēja mēroga pilsētas demokratizācijas un “iedomāšanas” izpratnē.

“APSĒŠANĀS” KĀ VIETRADES FORMA

Lucavsalas teritorija, ilggadēji mainīgu attīstības plānu radītās neskaidrības iezīmēta urbānā sala vai zaļā oāze, par spīti salīdzinoši centrālajam

3 Lai arī šobrīd bijušajā dārzu teritorijā turpinās būvniecības darbi, par tiem atbildīgā uzņēmuma SIA “Estera Development” līdzdibinātājs un izpilddirektors Ilo Adamsons vēsta, ka vēlas “turpināt “Sporta pils dārzu” iesākto zaļo tradīciju, [saglabājot] daļu dārzu, lai dzīvokļu īpašniekiem nebūtu jāizvēlas starp pilsētu un zaļo vidi” (*Dienas Bizness*, 2024).

novietojumam Rīgas kartē var tikt uztverta arī kā perifērija. Lielākajai daļai pilsētas iedzīvotāju tā visticamāk asociējas ar būvniecības un saimniecības preču veikalu *K-Senukai*, vasaras festivālu norisi, pilsētpludmali vai mulsinošajiem dārziņiem. Mulsinošajiem – tiem, kuri dārziņu un zemes ceļu tiklojumu likločos paši nav bijuši un kuru asociācijās teritorija saistāma galvenokārt ar 90. gadu nedrošību un kriminālo aktivitāti. Šobrīd ģimenes jeb sakņu dārziņu teritoriju Lucavsalā veido dārznieku – ar biedrībām vai pašvaldību līgumus slēgušo – apkaime, kas ārēji šķietami ir kas pavisam atšķirīgs no pilsētas, taču ideju līmenī perfekti reprezentē kopīgi veidotu, kolektīvu iedomāto realitāšu modeļu micēliju kā pateicīgu augsni pat iespējami utopiskiem eksperimentiem līdzdalībā, kopradē un pilsētas pārdefinēšanā.

2024. gada septembrī Rīgas pilsētas sabiedrības integrācijas programmas ietvaros Lucavsalas kopienas dārzā tika realizēts projekts *Kopienas dizains*, pirmais no topošā kopienas dārza publiskās programmas notikumiem pēc pāris atvērtām talkām, kā arī literatūras un elektroniskās mūzikas notikuma *dzejas pusnakts dārzā* (21.06.2024). Apvienojot vietas specifiku un nepieciešamības, kā arī dārza izveidē iesaistīto profesionāļu darbības jomas, projekts *Kopienas dizains* starpdisciplinārā formā aicināja pārvērtēt vietējās apkaimes saikni ar teritoriju, kā kopības sajūtas veicināšanas instrumentu lietojot dizainu. Notikumu cikls sastāvēja no trīs publiskiem pasākumiem (jeb “satikšanās reizēm”) dārzā: (1) ideju koprades darbnīcas *Lūkoties dārzā*; (2) dārza mēbeļu veidošanas pēcpusdienām *Apsēsties dārzā*; (3) sarunu un brīvdabas kino vakara *Atrasties dārzā*. Notikumu fizisko gala rezultātu veidoja dizaina studijas “onlyonly” (Anna Līva Traumane, Harijs Vucens) sadarbībā ar apkaimes pārstāvjiem izstrādāts, jebkura dārznieka – Lucavsalas vai citu dārzu – nepieciešamībām pielāgojams, ekonomisks un ērti darināms dārza mēbeļu komplekts. Tā izgatavošanas instrukcija arvien brīvi pieejama Lucavsalas kopienas dārza sociālo mediju vietnēs⁴, bet spilgti zaļās mēbeles kļuvušas par daļu no topošā kopienas dārza identitātes.

4 Ilgtermiņā instrukcijas maksimāli ērtai un efektīvai izplatīšanai to paredzēts pārveidot digitālā formā – savstarpējo saikņu veidošanas procesus stimulējot caur *Kopienas dizaina* dārza mēbeļu koprades platformas izveidi; šobrīd instrukciju iespējams saņemt, par to interesējoties Lucavsalas kopienas dārza sociālo mediju vietnēs vai uz vietas dārzā, kur pieejami arī mēbeļu darināšanas praktiski palīgmateriāli.

Dalēji lēmums par labu tieši mēbeļu darināšanai bija pavisam praktisks. Apmēram 50 dārziņu platību lielajā teritorijā, kas ilggadēji tika dēvēta par *Maģisko dārzu* (biedrības “Aum”, tagad biedrības “Lucavsala” pārvaldībā), bija plašas pļavas, augļu koku dārzs, dažas dobes un atsevišķas, taču gana laika zoba ietekmētas koka konstrukcijas – nepietiekama infrastruktūra dažiem viesiem, pat nerunājot par plānotās kultūras un izglītības programmas norisi. Tomēr “apsēšanos” var uztvert plašāk kā vien elementāru fizisku darbību un nepieciešamību, proti, tas var būt arī pirmais solis ceļā uz piederības apzināšanos un aicinājums to pašmērķīgi kultivēt. Attīstot kopienas dārza darbības ietvaros paredzētā, starpdisciplināritātē un līdzdalībā balstītā modeļa pamatprincipu veidošanos, notikumu cikls aicināja pārdomāt to, kā veicināt rūpēšanos kā empātisku vietrades formu un vietu mēbelēšanu kā alegorisku, bet arī tiešu un teju vai politisku sakārtošanas procesu (Kamoliņš, 2021). Ja Ziemeļdublinā realizētā mākslas projekta iesaistes forma tika centrēta ap metaforisku “potēšanu”, tad Lucavsalā par vietas definēšanas (vai tās nolieguma) metodi kļuva “apsēšanās”.

Rūpju lomu piederības veidošanās procesos sarunā par Lucavsalas attīstības, tai skaitā Nacionālā futbola stadiona būvniecības, plāniem un dārziņiem to krustpunktā atzīmē arī dizaina un arhitektūras studijas *Sampling* līdzdibinātāja Liene Jākobsone: “(..) cilvēkiem rūpes vienmēr liek justies kā līdzīpašniekiem. Tajā brīdī, kad par kaut ko rūpējies, tevi saista noteiktas attiecības,” (Brice & Šulcs, 2025). Attiecību tīklojumu kā dzīvīgu, nepārtraukti augošu micēliju var uzskatīt par vienu no urbanitātes priekšnoteikumiem, un rūpes var uztvert ne vien par tā veselīgu attīstību stimulējošu mehānismu, bet arī nepieciešamību. Līdz ar sadarbīgu mijiedarbi (iedzīvotāju vai to grupu starpā) tās veido veselīga urbānā ķermeņa apguves un uzturēšanas pamatnosacījumus – taču kā tos veicināt vairāk kā viegli patērējamas un zīmoliskas pilsēt-identitātes līmenī? Un kā to nodrošināt vietās, kurās kopība labāk izskatās uz papīra kā realitātē? Šie jautājumi iezīmē spekulatīvo telpu, kas turpmāk būtu kartējama nākotnes pilsētu *attīstībai* vairāk kā vien “papīra urbanitātē” ierakstāmas vērtības izpētē.

“Ētika iespējama vienīgi, kad (..) atbildība vai pienākuma izjūta pret Citādo (..) nav likumiski uzspiesta, galvenokārt, jo [attiecības ar Citādo] nevar tapt izteiktas jau formulētā valodā,” (Blanchot, 1983). Nevalstisku organizāciju vai

radošu kopienu iniciatīvas pilsētvidē, tai skaitā tās zaļajās zonās, gana veiksmīgi iekļaujas pilsētu stratēģisko mērķu pilnveidē⁵, taču galvenokārt ir liecība pilsētnieku spējai un vēlmei pašorganizēties, kopīgi rūpējoties par savu dzīvestelpu. Vēl vairāk – tie var būt pretestības mehānismi tradicionālajiem pieņēmumiem par pilsētu kā birokrātisku sistēmu tīklojumu; metode pilsētas erotizēšanai un jūtīgi kritiskai urbanitātes pārdefinēšanai vai, atsaucoties uz Morisu Blanšo, *pārformulēšanai* sev raksturīgā urbānās leksikas un gramatikas formā, kas pilsētveidošanas pamatprincipiem nevis pielāgojas, bet veido vien sev raksturīgu, intuitīvu to metodoloģiju. Tas ir vienīgais veids, kā atgūt un saglabāt “rītdienas pilsētu” utopijas.

Kā pierāda raksta ietvaros izceltie piemēri, viena no potenciālajām pieejām urbānā pārdefinēšanai ir tā radišana *kopā*. Starpdisciplināru praksi pielietojums ne vien dārzu, bet arī citu urbānu kopības vietu iedzīvināšanā pieļauj paplašinājumus to tradicionālajā izpratnē. Ļaujot pilsētas iedzīvotājiem pašmērķīgi pārrakstīt viņu ikdienas telpām raksturīgo dinamiku un noteikumus, tiek mainīta, proti, *horizontalizēta* pilsētplānošanas procesu ierastā ritmika. Šāda metodoloģija ļauj (vai tiecas) atbrīvoties no ar urbanitāti nedalāmi saistītās birokrātijas kā pilsētas telpas veidotājas, tā vietā izgaismojot pašu pilsētnieku balsis un to paustos vēstījumus. Kopā domāšanas, būvēšanas, veidošanas praksēm ir potenciāls urbāno ķermeni veidot saprotamāku un pieejamāku tā lietotājiem (vai ar to līdzāspastāvošajiem), bet to vienlaikus var uztvert arī kā līdzdalības un rūpju veicināšanas mehānismu, radikālas kopības formu, kas attīsta ilgtspējīgas piederības sajūtas veidošanos.

Pilsētas pārdomāšana laikā, kurā kopība ir vienlaikus sarežģītāk un vieglāk kā jebkad iepriekš pieejama (sociālo mediju ietekmi un citus 21. gadsimta ikdienības faktorus izceļot kā, iespējams, klišeiskus, taču neapšaubāmi būtiskus šodienas realitātes iekrāsotājus), paver ceļu uz

5 Piemēram, pašreiz aktuālajā Rīgas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā izvirzīts sekojošs (kaut kopumā nedaudz diskutabls) virsmērķis: “Rīga ir starptautiski atpazīstama Ziemeļeiropas metropole, kuras pilntiesīgu piederību Ziemeļeiropas metropoļu saimei pamato dzīves kvalitāte pilsētā, inovatīva ekonomika, vieda un resursus taupoša saimnieciskā un moderna pārvalde ar aktīvu iedzīvotāju līdzdalību,” (RD, 2014); citviet uzsvērtā arī “ētiska sadarbība” ar pilsētniekiem u.tml. iesaistes formas.

negludām⁶, kompleksi mezglotām, bet tamdēļ cilvēciskākām pilsētām. Pretestība urbānā skaidribai, tās vietā ieviešot mūsu pašu ķermeņiem raksturīgo siltumu, mīkstumumu un neizprotamību, ir veids kā pilsētai piešķirt juteklisku dimensiju – ne atgriezt pilsētas “zudušo Saules templi” (Chtcheglov, 1953/2006), bet to demistificēt un tādējādi atbrīvot plūstamībai un mainībai. Tādējādi tiktu radītas vietas, kur ne vien apsēties, bet arī aicināt piesēst un iesakņoties citus, ap kuru saknēm apvīties pašam.

Rīgas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Apstiprināta ar RD 27.05.2014. lēmumu Nr. 1173. Pieejams: <https://sus.lv/registrs/visparigi/rigas-ilgtspējigas-attistibas-strategija-lidz-2030gadam> (skat. 15.05.2025).

Sporta pils dārzu mājaslapa. Pieejams: <https://sportapilsdarzi.lv/> (skat. 15.05.2025).

Till, K. E., O'Sullivan, S. (2020). 'Community Orchards in Dublin 8: Planting Feminist Urban Ecologies of Care through Hard/Graft' in Till, K. E. (ed.) *Earth Writings: Bogs, Forests, Fields & Gardens*. Maynooth, Co. Kildare: Maynooth University Department of Geography.

Bennett, J. (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, NC: Duke University Press.

Bišopa, K. (2012/2021). “Mākslīgās elles. Līdzdalības māksla un skatītāju pieredzes politika. 1. nodaļa: Sociālais pavērsiens: sadarbība un tās pretrunas” [tulk. L. Kristberga]. No Melnalksnis, E., Ceriņa, D. et. al. (red.) *Skatuves mākslas tekstu tulkumu antoloģija*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija.

Blanchot, M. (1983). *La communauté inavouable*. Paris: Les Éditions de Minuit.

Brice, E., Šulcs, K. (red.). (2025). *LUCAVSALA* [“Avīzes Nosaukums”, nr. 38, 04.2025]. Rīga: Niedrības Bosaukums.

Būrs, R., Kozlova, S., Atraste, R. (interv.). (2024). Pilsēta ir glu-
da, tā mutuļo. *Punctum*, 28.10.2024. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2024/10/28/pilseta-ir-gluda-pilseta-mutulo/> (Skat. 01.05.2025).

Chtcheglov, I. (1953/2006). 'Formulary for a New Urbanism' in Knabb, K. (ed., transl.) *Situationist International Anthology*. Berkeley: Bureau of Public Secrets.

Haraway, D. (2016). *Staying With the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham & London: Duke University Press.

Howard, E. (1902). *Garden Cities of To-Morrow [Second Edition of "To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform"]*. London: Swan Sonnenschein & Co., Ltd. Paternoster Square.

Investējot 120 miljonus eiro, nākamgad uzsāks būvniecības darbus Sporta pils teritorijā. *Dienas Bizness*, 28.10.2024. Pieejams: <https://www.db.lv/zinas/sporta-pils-teritorijas-attistiba-plano-investet-100-miljonus-eiro-516643> (skat. 15.05.2025).

Kamoliņš, A. (2021). *Mēbeļu filozofija*. Rīga: Palette & Roots to Routes.

Kurz, J., Zajančauska, Z. (2011). *Garten Handbuch: Ausstellung, Stadt, Garten, Kontrolle / Dārza rokasgrāmata: izstāde, pilsēta, dārzs, kontrole*. Rīga, Leipzig: Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig & Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.

6 Renē Būrs grāmatā *Smooth City: Against Urban Perfection, Towards Collective Alternatives* (2023) gludumu iezīmē kā stāvokli, “kas raksturo pilsētu, kurā valda pārlieka, galēja perfekcija, efektivitāte, optimizācija un kontrole” (Būrs, Kozlova, Atraste, 2024); šādā veidā iekārtotas pilsētas tiecas izskaust tām pretējās vērtības, kā vilņošanās, ņirboņu, samezģojumus, sakrokojumus.

MŪSDIENĪGS APKAIMES KOPIENAS CENTRS: AKTĪVA PILSĒTTELPA, KAS VEICINA PIEDERĪBAS SAJŪTU UN IEDVESMO

Ailenda Krivicka

**KOPIENAS CENTRS, APKAIME,
APKAIMES IDENTITĀTE, MULTIFUNKCIONĀLA
ARHITEKTŪRA, IEKĻAUJOŠA ARHITEKTŪRA**

Pētījuma pamatideja un mērķis ir iegūt jaunus datus par publisko struktūru un kopienu centru lomu un formveidi apkaimēs. Izpētīt un analizēt ilgtspējīgas apkaimju publisko struktūru attīstības stratēģijas aktīvas pilsētelpas un kopienas identitātes stiprināšanai, kā arī izvirzīt kritērijus mūsdienu kopienu centru plānošanas principiem, identificējot to izplatītākās iezīmes, ņemot vērā ārvalstu labās prakses piemērus un kopienas centru aizmetņus vietējā kontekstā galvenokārt Rīgas apkaimēs. Šī pētījuma izpratnē ar publisko struktūru tiek identificēta vieta, kur pulcēties publiskos nolūkos dažādu aktivitāšu veikšanai. Tā var būt gan iekštelpa, gan ārtelpa un tai nepiemīt izteikti institucionāls raksturs.

Tēmas aktualitāti raksturo šī brīža situācijas pilsētvidē, kur apbūvei tiek pakļautas jaunas teritorijas, iedibinot jau esošu funkciju apbūvi, bet nepievēršas neesošu funkciju iedibināšanai, kas apmierinātu iedzīvotāju vajadzības un celtu dzīves kvalitātes līmeni; netiek attīstīta

nelietderīgi izmantota zemes un telpu platība, kas ir vērtīga apkaimes un pilsētas kopējā kontekstā, un kas sniegtu iespēju jēgpilni turpināties lokācijas vēsturei un identitātei; apkaimju biedrību aktivitāte un sabiedrības līdzdalība dažādos procesos strauji pieaug, bet tam trūkst atbilstoša telpiskā ietvara. Pētījumā tiek risināts, kāda infrastruktūra var sastādīt kopienas centru, kas ar to telpiski saprotams apkaimes pilsētēlpā, ārtēlpā un arhitektūrā, kas ir mūsdienīgs kopienas centrs apkaimēm un sabiedrībai.

Kopienas centru arhitektūra kļūst par ieguldījumu apkaimes un sabiedrības attīstībā. Pēdējos gados kopienas centrs kā vieta un atsevišķa forma arhitektūras valodā ir guvis popularitāti, pateicoties tā potenciālam veicināt mijiedarbību un stiprināt kopienas saites, līdz ar ko – veicināt pašas apkaimes aktīvu turpināšanos. Kopienas centra arhitektūra ir ne tikai arhitektūras dizaina galaprodukts, bet arī projektēšanas process. Kopienas arhitektūras teorija Latvijas ietvarā nav plaši pētīta, tādējādi trūkst metodisku vai konceptuālu projektēšanas ieteikumu kopienas centru kā atsevišķu tipoloģisko formu projektēšanai. Lai gan mūsdienīga, uz Eiropas labās prakses piemēriem balstīta telpiskā arhitektūras ietvara kopienu centru aizmetņiem Rīgas teritorijā teju nav atrodamā, taču viennozīmīgi notiek aktīva kopienu darbība.

IEVADS

Mēdz teikt, ka arhitekti un pilsētplānotāji nodarbojas ar sapņu formulēšanu — iztēlojas un veido “labāku” nākotni kāda interesēs. Uzbūvētās ieceres fiksē un stabilizē šos sapņus un konkrēto laiku, kurā sabiedrība dzīvo (Dovey, 1999). Iepriekšējos gadsimtos nosacītu apkaimes kopienas centru veidoja reliģisku motīvu un piederības vadīta sabiedrība ar atbilstošu vietu, kur pulcēties saistītajām aktivitātēm un procesiem, taču mūsdienu mainīgā sabiedrība kopienas centrā ekspektē daudzveidīgas laika pavadīšanas iespējas ar dažādām funkcijām. Tāpēc var apgalvot, ka kopienas centrs mūsdienās var atspoguļot un interpretēt šī laikmeta iedzīvotāju ikdienas intereses un kopienas identitāti. Aktīva un prasmīga sabiedrība ir tā, kas virza ekonomiku. Tāda ekonomika, kas ir attīstīta, augoša, ir iedzīvotāju labklājības pamats un resursu avots pilsētvides pilnveidošanā. Tilts starp teoriju un veidotajām formām pilsētvidē, starp akadēmisko vidi un publiskajām debatēm ir būtisks uzdevumam attīstīt apkaimju pilsētēlpā ar iespējām mūsdienu iedzīvotājam.

Arhitektūras un pilsētvides dizaina pasaule ir piesātināta ar debatēm par vietu nozīmi un izmantošanu. Vēsturiskās apkaimēs šī problēma brīžiem var izraisīt asas un ilgstošas diskusijas – kas ir vērtīgs, kas mazāk un kura vietas nozīme uzskatāma par būtiskāku un kura mazāk. Taču, kopienas tematikā raugoties, kopienas un pulcēšanās vieta bieži rodas no tā, kā paši apkaimes iedzīvotāji to iedibina. Un nereti iemesli meklējami vēsturē. Tā kā cilvēku intereses mūsdienās ir daudzveidīgākas, bet vienlaikus arī skaidrāk formulētas, top arī jaunas dizaina un formveides iespējas arhitektūras izpildījumā.

Kopienas centru apmēri var būt dažādi – sākot ar mazāka mēroga apkaimes iedzīvotāju publiskās satikšanās un socializēšanās telpām līdz kompleksam kopienas centram vai vienojošam urbānu struktūru dizainam, kas vērsts uz kopienas labklājību un apkaimes vides kvalitātes paaugstināšanu. Neatkarīgi no mēroga kopienas centra kā publiskās struktūras mērķis ir nemainīgs – nodrošināt vietu brīvā laika aktivitātēm, sociālās mijiedarbības tīklu veidošanai, līdzdalībai, diskusijām, izaugsmei, izglītībai un piederības sajūtas stiprināšanai. Visizteiktākā plānošanas koncepcija, kas pārstāv kopienas arhitektūru, ir kopienas centrs. Projektēšanā tiek ņemtas vērā urbānās attiecības konkrētā apkaimē, īpaši pievēršot uzmanību vēsturiskajam fonam gan sociālā gan pilsētībūvnieciskā aspektā. Kopienas centru projektēšanā tiek ņemts vērā arhitektoniskais veidols, materiāli, telpiskās un funkcionālās prasības, interjera dizains, aprīkojums un mēbeļu risinājumi utt. Pētījums ietver arī izpēti par kopienas centru fundamentālajām īpašībām, īpaši – to daudzfunkcionalitāti saistībā ar telpas raksturu un mērogu, ņemot vērā vēsturisko apkaimju pilsētvides kontekstu.

MATERIĀLI UN METODES

Pētījumā tiek izmantotas sekojošas metodes:

- kontentanalīze – teorētiskā literatūras analīze par apkaimēm, to publiskajām struktūrām un kopienu centriem, tiek identificēts, kas ir ilgtspējīgas publisko struktūru attīstības stratēģijas aktīvas pilsēttelpas un kopienas identitātes stiprināšanai, analizēts, ko ietver kopienas un kopienas centra jēdziens, kāda ir publisko struktūru attīstība, transformācijas un vajadzības mūsdienās;
- salīdzinošā analīze – tiek veikta uz kopienu

centru telpiskajiem veidoliem vērsta Eiropas piemēru analīze un salīdzinājums par publiskajām struktūrām, izvērtēti telpiskie ietvari un arhitektūras raksturs mūsdienīgiem labās prakses kopienu centriem;

- socioloģiskā metode – iedzīvotāju aptauja un intervijas ar nozares pārstāvjiem. Tika veikta elektroniska formāta aptauja ar jautājumiem, kas šķetina iedzīvotāju izpratni par publiskajām struktūrām savā apkaimē, priekšstatu par kopienas centru un vēlmēm, ko iedzīvotāji sagaidītu no mūsdienīga kopienas centra. Pētījuma ietvaros veiktas intervijas ar Rīgas domes Pilsētas attīstības departamenta Pilsētas arhitekta dienesta vadītāju, Rīgas pilsētas arhitektu, Pēteri Ratas un ar “Rīgas Apkaimju alianse” valdes priekšsēdētāju Māri Jansonu.
- normatīvo aktu un pilsētu kopējās attīstības stratēģijas dokumentācijas izvērtēšana – Rīgas teritorijas plānojums, dažādi tematiskie plānojumi, Rīgas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, apkaimju attīstības konceptplāni u.c.;
- autora dalība kā klausītājam 2023.gadā Rīgas Domes izveidotajā darba grupā par kopienas centra izveidi apkaimē – darba grupa izveidota, lai īstenotu Rīgas attīstības programmā 2022.–2027. gadam izvirzītās prioritātes “Mūsdienīga un atvērta pilsētas pārvaldība” vienu no uzdevumiem “veicināt iedzīvotāju un nevalstisku organizāciju līdzdalību pašvaldībai būtisku lēmumu pieņemšanā un funkciju īstenošanā” un nodrošinātu vienotu pieeju kopienas centru izveidei Rīgas valstspilsētas pašvaldības administratīvajā teritorijā, tajos pieejamiem pakalpojumiem un sadarbībām, ņemot vērā katras apkaimes vajadzības un pašvaldībai pieejamos resursus.
- aprakstošā metode – rezultātu apkopošana par pētījumā analizēto tēmu un iegūtajām atziņām, izvirzīti konceptuāli ieteikumi mūsdienīgu kopienu centru izveidei.

REZULTĀTI

Kopienas jēdziens, centra funkcionālā un sociālā nozīme, ietekme uz dzīves kvalitāti.

Kopienas jēdziens vairākos avotos interpretēts dažādi, bet visi šie skaidrojumi pēc būtības ietver ideju par piederību un kādu vienotu interesi. Iedzīvotāju dzīves kvalitāti kopsummā sastāda daudzu faktoru un iespēju kopums. Tā var paugstināties attiecīgi palielinoties kādiem no dzīves kvalitāti veidojošo faktoru smagsvariem, kā kvalitatīva un sakārtota pilsētvide, attīstīta un raita ekonomika un prasmīga, aktīva sabiedrība, kas šo ekonomiku virza. Šie smagsvari iet roku rokā un nav atdalāmi pilnvērtīgam un jēgpilnam iznākumam attiecībā uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Attīstīta ekonomika ir resursu avots ērtai, drošai un pievilcīgai pilsētvidei. Attiecīgi šāda pilsētvide ir iedzīvotāju piesaistes faktors un aicinošs iedzīvotājiem tapt piederīgākiem, iesaistītākiem, sadzirdētākiem un aktīvākiem savas dzīves telpas un apkaimes attīstībā. Ir vērtīgi izprast vēsturiski veidojušo kopienu centru nemateriālās vēsturiskās vērtības, kas atspoguļo ne tikai tā laika sociālo fenomenu, ēkas arhitektonisko izteiksmi un tehniskos aspektus, bet arī vietējo arhitektūras mantojumu. Kā viens no piemērotiem piegājieniem, kas palīdz realizēt kopienas centra darbības izvirzītos mērķus aktivitāšu kontekstā, ir sniegt brīvas atmosfēras iespēju attīstībai kā iedzīvotājiem personīgi, tā visai kopienai un sabiedrībai. Sabiedrības apvienošanās un integrācija kopienas centru darbībā ir viens no galvenajiem jautājumiem. Kopienas centrs ir kā trešā vieta, kur turpināties.

Kopienas centra plānošanas principi un telpiskās kvalitātes mūsdienu iedzīvotāju vajadzībām.

Mūsdienu kopienas centra plānošanas principi ietver ilgtspējīgas būvniecības domāšanu un metodi. Attiecīgi tālāk tiek noteikta kopējā kopienas centra kompleksa kompozīcija konkrētā lokācijā, urbāno struktūru attiecības, būvapjoms, telpu izvietojums un mērogs, atkarībā no kopienas centrā paredzētajām funkcijām. Telpu vizuālajā veidolā un arhitektūrā kopienas centru izveidē lielākā vai mazākā mērā ir tendence atspoguļot apkaimju iedzīvotāju kultūru un simboliku, ja tāda ir. Nosakot kopienas centra telpiskos raksturlielumus, par pamatu tiek ņemta vērā telpu programma, kas katrai apkaimei un tās lokācijai

ir aktuāla. Vairumā mūsdienu kopienas centru neatņemama sastāvdaļa ir labiekārtota ārtelpa, pagalmi, nojumes zonas, kas tiek plaši izmantota vairākās kopienas pulcēšanās un pasākumu norises situācijās. No pētījumā analizētajiem informācijas avotiem, labo praksi piemēriem Eiropā, veiktās aptaujas un intervijām izriet, ka kopienas centrā telpiski būtu nepieciešamas šāda satura vai darbību telpas, kā:

- pastāvīgā apkaimju biedrības telpa,
- apkaimes informācijas centra telpa,
- administrācijas telpa,
- multifunkcionālā pasākumu un konferenču zāle,
- centrālā brīvās zonas koptelpa,
- semināru / mierīgo aktivitāšu telpas,
- koprades radošās darbnīcu telpas,
- kopstrādes darba telpas,
- aktīvo nodarbību un sporta telpas,
- bibliotēkas telpa,
- datortelpa,
- izstāžu telpa,
- meditācijas un garīgās atslodzes telpa,
- bērnu rotaļu telpa dažāda vecuma grupām,
- komercietelpas,
- ēdināšanas zonas telpas.

Daļu telpu ar tām ietverošajām funkcijām iespējams apvienot, atkarībā no funkciju intensitātes un satura. Piemēram, izstāžu zāli iespējams apvienot ar meditācijas un garīgās izaugsmes telpu, ja izstādītā māksla ir atbilstoša garīgās atslodzes konceptam un nav provokatīva vai nav izteikti kontroversāla. Jāmin, ka katrā apkaimē vajadzības var atšķirties atkarībā no apkaimju iedzīvotāju dzīvesstila, līdz ar ko kopienas centra mērogs un funkciju apjoms, un telpu dimensijas ir variabls rādītājs. Mūsdienās pastāv arī koncepts par viedo kopienu, kur, nodrošinot pēc iespējas daudzveidīgāku, mūsdienīgāku un uz nākotnes attīstību vērstu funkciju variācijas kopienas centrā, tās lietotājiem ir lielāks potenciāls izaugsmē un jaunu prasmju apgūšanā.

Daudzfunkcionāla telpa ir būtiska vides veidošanas kvalitāte, projektējot mūsdienu kopienas centrus, jo tas atspoguļo straujas un nepārtrauktas pārmaiņas sabiedrībā. Pēc arhitektūras sniegtās telpu daudzfunkcionalitātes kopienas centrus iespējas iedalīt trīs projektēšanas metodēs, kas apkopoti 1. tabulā.

Nr.	Daudzfunkcionalitātes projektēšanas metode	Metodes apraksts
1.	Konkrēti definētu telpu metode.	Metodes lietojums tiek atspoguļots daudzfunkcionālos kopienas centros, kas darbojas, pamatojoties uz saskaņotiem scenārijiem atbilstoši kopienas vajadzībām. Funkcionāli telpisko struktūru nosaka dizains. Daudzuma ziņā specializētas telpas īpašām funkcijām (piemēram, ēdnīca, sporta zāle, administrācija) dominē pār daudzfunkcionālām telpām ar maināmu lietojumu.
2.	Telpu universālas pielāgošanas metode.	Šāda veida daudzfunkcionalitāte tiek sasniegta, specifiski nenosakot telpas lietošanas mērķi. Mērķis ir nodrošināt telpas izmantošanas elastību un nodrošināt vidi, kas veicina mijiedarbību. To var panākt plānojot atvērtu un brīvu telpu, citādi organizējot mēbeles, izmantojot pārvietojamas sienas vai citus elementus un struktūras, kas sniedz iespēju sadalīt telpu. Šāda daudzvērtīga vieta var tikt pielāgota ikdienas mainīgajām kopienas prasībām vai sniegt iespēju vienlaikus veikt vairākas aktivitātes.
3.	Hibrīda daudzfunkcionalitāte.	Šis risinājums vienlaikus aptver abus iepriekš minētos principus. Tas ietver iepriekš noteiktas telpas konkrēta veida aktivitātēm un funkcijām kopā ar daudzfunkcionālām telpām, kuru konfigurācija var tikt mainīta. Hibrīda risinājuma gadījumā viena veida telpu koncepts nav iepriekš noteikts. Daudzfunkcionālas telpas vienā dizaina projektā var būt centra kodols, savukārt citā projektā tās var kalpot kā papildu telpa, kas palielina ēkas lietojamības iespējas.

1. tabula "Kopienas centru daudzfunkcionalitātes projektēšanas metodes" (Autora veidota tabula)

Ņemot vērā pētījumā analizētās vēsturisko apkaimju telpiskās transformācijas, publisko struktūru variācijas, kopienas centru piemērus Eiropas vēsturiskajās apkaimēs un kopienas centru nozīmi, un ietekmi ilgtspējīgas apkaimes attīstības kontekstā, ir iespējams izvirzīt konceptuālus ieteikumus mūsdienīgu kopienu centru izveidei, attīstībai un integrācijai vēsturiskajās apkaimēs, skatīt 2. tabulu.

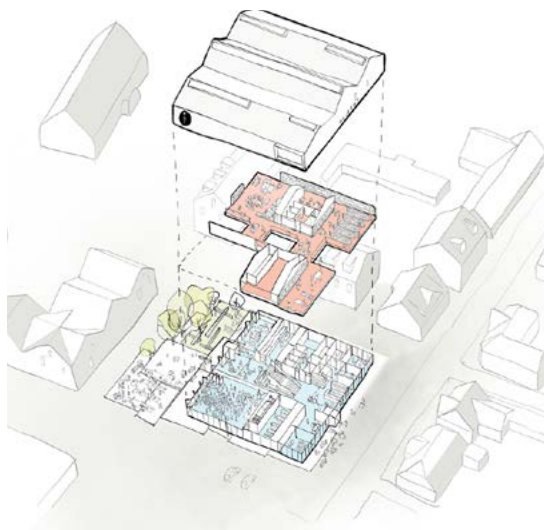
Katram ieteikumam ir piešķirta kategorija, ko tas visvairāk definē: A – arhitektūra, P – pilsētvide, K – koncepts kopienas centra tapšanā un funkcionēšanā. Atkarībā no konkrētas lokācijas un apkaimes situācijas iespējams, ka visus ieteikumus nav opcija ievērot pilnībā, taču tie var kalpot kā domāšanas ievirze mūsdienu kopienas centra realizēšanai apkaimē.

Nr.	Konceptuāli ieteikumi mūsdienīga kopienas centru izveidei	Kategorija
1.	Kopienas centram ir jātop sadarbībā ar apkaimju biedrībām, lokālajiem uzņēmējiem, pilsētas pašvaldību un iedzīvotājiem un citām saistošajām organizācijām.	K
2.	Apkaimes iedzīvotājiem ir jāsniedz iespēja līdzdarboties kopienas centra plānošanas un tapšanas procesā.	K
3.	Kopienas centrs var ietvert plašu funkciju klāstu, atkarībā no konkrētās apkaimes nepieciešamībām un iedzīvotāju vēlmēm.	K
4.	Ieteicams, lai kopienas centra vieta vēsturiskā apkaimē ir tāda, ko kopiena ir iedibinājusi vai arī lokācijā vēsturiski ir notikušas sabiedrības sanāksšanas aktivitātes.	K+P
5.	Kopienas centrs vēsturiskā apkaimē var tikt veidots gan kā jaunbūve, ņemot vērā vēsturiskās vietas kontekstu vai jauno ideoloģiju, kā arī tas var iemānot jau eksistējošu pilsētas struktūru ar jaunu, mūsdienīgu arhitektūras un telpisko kvalitāšu papildinājumiem	A+P
6.	Kopienas centra arhitektūrā jāatspoguļo vietējā kultūra (vai apkaimes vēsture) detaļās vai dizainā, kas ietver lokalizētas īpašības, materiālus, elementus vai simbolus.	A
7.	Kopienas centra arhitektūrā jāparedz daudzfunkcionālas, elastīgas un viegli modificējamās telpas, struktūras un elastīgi lietojams mēbeļu dizains.	A
8.	Kopienas centra arhitektūrā jāparedz atvērta un daudzfunkcionāla rakstura telpas, kas var tikt realizētas gan kā ātrijs zonas, stikla plakņu lietojums un pati ēkas konfigurācija, kas plānota, rūpīgi izsverot atvērtības principus attiecībā pret pārējo iekštelpu un ārtelpu. Plānojumā jāietver vismaz viena lielā pulcēšanās zāle.	A
9.	Kopienas centra plānojumā jāietver labiekārtotas ārtelpas zonas iespējas ar tematiskiem parkiem, aktivitāšu pagalmu, apzaļumojumu, nojumēm, āra pulcēšanās zonām, mediju projecējošām plaknēm utt.	A
10.	Kopienas centra arhitektūras veidolā jāatspoguļo vieta izaugsmei, mājīgums un kopības sajūta.	A+P
11.	Kopienas centra arhitektūra jāveido cilvēkam tuvā, aicinošā mērogā un kontekstā ar apkārtējo apkaimes pilsēttelpu un apbūvi.	A+P

2. tabula “Konceptuāli ieteikumi mūsdienīga kopienas centru izveidei”
(Autora veidota tabula)

LABIE PIEMĒRI KOPIENAS CENTRU INTEGRĀCIJĀ

Eiropas valstu praksē mūsdienīga kopienas centra koncepts nav svešs. Vieni no pirmajiem kopienu centriem tika izveidoti baznīcu telpās, jo tās bija viegli identificēt kā reliģiskās kopienas (tematiskās kopienas) (Langton, 2012). Mūsdienās ir atrodams plašs klāsts ar atbilstošas vides veidošanas mākslas funkcionāliem un estētiskiem apkaimes kopienu centru piemēriem. No vairākiem analizētiem piemēriem kā vienu par mūsdienīgu kvalitāšu aptverošu piemēru izpratnes veidošanai kopienas centra konceptam var minēt jaunbūvi Vibī, Dānijā, kas realizēta 2021. gadā. Vide veidota, koncentrējoties uz sociālajām zonām, atvērta tipa arhitektūru, elastīgu telpu lietojumu un pieejamību. Tas vecina dinamisku telpas lietošanu un sinerģiju starp dažādām kopienas centra aktivitātēm un vieglu piekļuvi pilsētas iedzīvotājiem. Kopienas centra arhitektūrā izmantotā apdaru krāsa, mērogs un materiāli ir saistīti ar apkaimes esošo arhitektūru un pilsētas nākotnes plāniem. Apkaimes teritoriju skar pilsētas ieviestie jaunie nākotnes pilsētplānojumi, tāpēc kopienas centra arhitektūra veidota, respektējot nākotnes vīziju, vienlaikus iemiesojot vietas vēstures nianšes ēkas arhitektūrā. Arhitektūra reflektē par pilsētas vēsturi – kooperatīvo piena kombinātu, kas agrāk atradies šajā vietā un bijis dinamisks sabiedrības pulcēšanās mezgls (Pintos, 2022). Jaunās arhitektūras dinamiskais divslīpju jumtu ansamblis ir interpretējams par modernu bijušās pienotavas profilu pilsētas ainavā, savukārt fasādes baltās keramikas flīzes tiek interpretētas kā atsauce uz pienotavas industriālajiem sienu dakstiņiem, skatīt 1. attēlu. Ar šādiem arhitektūras izteiksmes paņēmieniem kopienas centrs kļūst par apkaimes vēstures stāsta daļu, kas apkaimes iedzīvotājiem ir pazīstams.

1. att. Kopienas centrs Vibī, Dānijā 2021 (Nygaard, 2022).

Kopienas centrs spēlē savienotāja lomu starp vēstures un nākotnes pilsētas vērtībām (Bei Jing, 2013). Kopienas centru arhitektūrā dominē būves, kas ir zemākas augstumā, mazāka mēroga, tādējādi ir aicinošākas sabiedrībai un rada māju sajūtu, kā arī dizains, kas veidots tā, lai atbilstu vietējai kultūrai, kur detaļās var būt ietvertas lokālizētas īpašības, elementi, simboli un apkaimē raksturīgu materiālu lietojums (Butková, 2021).

Lokālajā kontekstā, pētījumā veiktās intervijas laikā ar Rīgas domes Pilsētas attīstības departamenta Pilsētas arhitekta dienesta vadītāju, Rīgas pilsētas arhitektu Pēteri Ratas tika noskaidroti viņa uzskati, t.i., ja apkaimēs tiktu realizēta kopienas centru izveide arhitektoniski kvalitatīvā un mūsdienīgā veidolā, tas uzlabotu apkaimju centru vitalitāti un dzīves kvalitāti (Ratas, 2023). Kā viens no lokāliem notikumiem, kur meklējama saikne ar vēsturisko arhitektūru ir saskatāma “Koka Rīga” gadījumā, kas ir pieredze Rīgas vēsturisko apkaimju Grīziņkalns un Avoti kontekstā. “Koka Rīga” pamatfunkcija ir koka ēku renovācijas centrs, taču ar apkaimju biedrību iesaisti ēkā un tās pagalmā notiek dažādas citas aktivitātes (Web, b). Grīziņkalna un Avotu apkaimes iedzīvotāji šo vietu asociē ar savas apkaimes vēstures vienu no arhitektūras simbolikām, kas ir aicinošs elements apkaimes iedzīvotājiem šo centru apmeklēt dažādu aktivitāšu nolūkos. Potenciāli tas varētu tapt par Grīziņkalna un Avotu apkaimju kopienu centru, nezaudējot šī brīža pamatfunkciju.

Savukārt 1952. gadā vēsturiski iedibinātā publiskā struktūra – parks, Jaunatnes dārzs Āgenskalnā, tiek uzskatīts par vienu no populārākajiem galvaspilsētas parkiem un Āgenskalna apkaimes iedzīvotāju vidū kļuvis par iecienītu atpūtas vietu (Veidemanis, 2018). Jaunatnes dārzs tiek uzskatīts par vienu no apmeklētākajiem parkiem. Tā potenciāls par plašāku sabiedrības daļu iekļaujošu publisko struktūru ir ne līdz galam izmantots, ņemot vērā, ka parka pieguļošajā teritorijā atrodas apmūrēta ap 1885. gadu datēta šveiciešu stila koka ēka degradētā stāvoklī, kur darbojies un organizējis dažādas apkaimes aktivitātes Pārdaugavas radošais centrs (Caune, 2012). Āgenskalna apkaimes kontekstā izskatnējais priekšlikums no biedrības “Free Riga” ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu veidot apkaimes kultūrpunktu Alises tornī un tam pieguļošajā ārtelpas struktūrā, kas ir saistošs priekšlikums apkaimes kontekstā, kur būvē jau piemīt vietzīmīgs raksturs (Web, a). Ja uz kopienas centra funkcionālo un sociālo nozīmi raugāmies plašākā mērogā – Eiropas Savienība 2024. gadu ir izvirzījusi kā Eiropas prasmju gadu (Web, 2023). Noreducējoties atpakaļ uz kopienas centra mērogu – tā ir potenciāla vieta, kā veicināt Eiropas mērķu realizāciju. Arī 2020. gadā izveidotās kultūras, vides un ekonomikas iniciatīva “Jaunais Eiropas Bauhaus” vērš uzmanību vietu un kopienu transformācijai Latvijā (Web, c; Hing, 2016). Pirmreizējs mūsdienīga kopienas centra koncepts jārealizē pārdomāti, stratēģiski un dziļā sinerģijā ar vietu – kā apkaimes arhitektūras identitāti, tā iedzīvotāju kopienu. Gan arhitektūras tēla, gan šāda tipa būves funkcionālajam risinājumam būtisku lomu ieņem piesaistīto arhitektu kompetence un profesionālās darbības domāšanas filosofija. Jāspēj prasmīgi un gudri radīt piederības sajūtu ar daudzpusīgiem vides veidošanas instrumentiem un iesaistītajām sadarbības pusēm no pilsētas pašvaldības, apkaimes biedrības, iedzīvotājiem un citām saistošajām organizācijām centra tapšanā. Mūsdienīgs kopienas centrs un tā arhitektūra ir tāds, kas, vērtīgi aizpildot pilsētelpu ar iespējām, mūsdienīgām, uz nākotni vērstām arhitektūras un vides kvalitātēm un piederības sajūtu, magnetizē sabiedrību.

SECINĀJUMI

Dažādos pilsētu attīstības periodos identificējam dažādas publiskās struktūras, taču šī brīža iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai un pilsētelpas ilgtspējīgai pastāvēšanai ir jāveic stratēģiskas nākamās darbības, publiskās struktūras un kopienas centru aizmetņus padarot daudzveidīgāk izmantojamaus un attīstītus mūsdienu kvalitātēm atbilstošā vides veidošanas veidolā. Mūsdienu sabiedrība ir ieinteresēta apmeklēt kopienu centrus, ja tie sniedz daudzveidīgas laika pavadīšanas iespējas atbilstoši kvalitatīvā un mūsdienīgā vidē, kas var tikt panākta ar arhitektūras un telpiskās vides veidošanas principiem, paredzot zonas visdažādākajām sabiedrības grupām, kas var veicināt arī sociāli iekļaujošākas sabiedrības veidošanos un kalpot kā vietas un kopienas identitāti stiprinošs risinājums.

Vērojama tendence, ka kopienu centra vietas idejisko bāzi galvenokārt vēsturiskās apkaimēs primāri nosaka apkaimes iedzīvotāji, kur tie dabīgā procesā sākuši pulcēties, un ar atbilstošas un aicinošas arhitektūras un pilsētelpas risinājumiem, apzinot konkrētas apkaimes intereses, kopienai ir iespēja veiksmīgi turpināties, bet tālākās attīstības procesiem nepieciešams pašvaldību, apkaimeju biedrību, uzņēmēju un iedzīvotāju iesaiste.

Kopienas centra arhitektūra ir ne tikai arhitektūras dizaina galaprodukts, bet arī projektēšanas process.

Kopienas centrs var tikt veidots gan kā jaunbūve, ņemot vērā vēsturiskās vietas kontekstu vai jauno ideoloģiju, kā arī tas var iemānot jau eksistējošu pilsētas struktūru ar jaunu, mūsdienīgu arhitektūras un telpisko kvalitāšu papildinājumiem.

Plānojuma ziņā raugoties, kopienas centru arhitektūra lielākoties demonstrē atvērtu un multifunkcionāla rakstura telpas, kas var izpausties gan kā ātrija zonas, stikla plakņu lietojums un ēkas konfigurācijas, kas plānota, rūpīgi izsverot atvērtības principus attiecībā pret pārējo iekštelpu un ārtelpu; daudzfunkcionāla telpa ir būtisks kritērijs, kas uzsvērts, veidojot mūsdienu kopienas centrus, jo tas atspoguļo straujas un nepārtrauktas pārmaiņas sabiedrībā.

Bei Jing P. S. (2013) Architecture Design of Contemporary Community Center. Amazon.in. <https://www.amazon.in/Architecture-Design-Contemporary-Community-Hardcover/dp/7214090082>

Butková M. (2021) Scale of community centre: Clarification of the relation between scale and multifunctionality of community buildings. Sciendo. <https://sciendo.com/article/10.2478/alfa-2021-0016>

Caune A. (2012) Rīgas Pārdaugava pirms 100 gadiem. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. ISBN 978-9984-824-25-3.

Dovey K. (1999) Framing Places: Mediating Power in Built Form. London: Routledge. ISBN 0-415-17367-1

Hing J. (2016) A Study on Infrastructure-centered Publicness in Urban Public Space through a Look at Dutch Architectural Policies and Practices. Taylor & Francis Online. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.3130/jaabe.15.33?needAccess=true&role=button>

Ratas P (2023) Intervija ar Rīgas domes Pilsētas attīstības departamenta Pilsētas arhitekta dienesta vadītāju, Rīgas pilsētas arhitektu, Pēteri Ratas. Intervēja Ailenda Krivicka 22.05.2023.

Langton M. (2012) Community futures, legal architecture: foundations for indigenous peoples in the global mining boom. Routledge.

Nygaard N. (2022) Viby Library & Culture House / Christensen & Co. Architects + Primus Arkitekter. ArchDaily.

Pintos P, (2022) Viby Library & Culture House / Christensen & Co. Architects + Primus Arkitekter. ArchDaily. https://www.archdaily.com/976626/viby-library-and-culture-house-christensen-and-co-architects-plus-primus-arkitekter?ad_source=search&ad_medium=projects_tab

Veidemanis G. (2018) Rīgas dome iecerējusi par 287 tūkstošiem eiro sakopt Jaunatnes dārzu. Delfi. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/rigas-dome-iecerejusi-par-287-tuksto-siem-eiro-sakopt-jaunatnes-darzu.d?id=49937517>

Web, 2023. Seminārs “ES finansējums vietu un kopienu transformācijai Latvijā”. Fold. <https://www.fold.lv/2023/05/seminars-es-finansejums-vietu-un-kopienu-transformacijai-latvija/>

Web, a. Alises ielas ūdenstornis. Free Riga. <https://www.free-eriga.lv/tornis>

Web, b. Par “Koka Rīgu”. <https://www.kokariga.lv/p/par-koka-rigu.html>

Web, c. Why a European Year of Skills?. European Union. https://year-of-skills.europa.eu/index_lv

ARHITEKTS KĀ MODERATORS: ALTERNATĪVI DARBĪBAS MODEĻI UN KOMUNIKĀCIJAS FORMAS

Artūrs Dāvids Bieziņš

ALTERNATĪVA ARHITEKTŪRAS PRAKSE, KOPPLĀNOŠANA, SABIEDRĪBAS IESAISTE, MULTIDISCIPLINARITĀTE

Pēdējās desmitgadēs arhitektūras darbības lauks un loma sabiedrībā ir būtiski mainījusies. Etimoloģiski arhitekts sadalāms 2 daļās, no latīņu valodas tulkojot *arhi* – “galvenais” un *tektonas* – “būvnieks”. Par spīti vēsturiskajam prestižam, mūsdienās tas ir kļuvis par sava veida kompleksu. Līdz ar pieaugošo specializēšanos, tehnoloģiskām pārmaiņām arhitektūras process kā dogmātiska intelektuālas jaunrades forma, ja nerespektē esošos kultūrslāņus un cilvēku izpratni par vidi un lietotājiem, nedrīkst būt norma mūsdienu pasaulē. Akadēmiska un no realitātes atrauta arhitektūra, kur izšķirošais ir vides estētika, monetārie apsvērumi un personīgie ego, nedrīkst būt mērķa nākotnes praksēm.

Arhitektūra nespēj un nedrīkst būt autonoma – pasaule ir juceklīga un mainīga, kuras abstrahēšana un vienkāršošana ir novedusi pie tiem lielajiem izaicinājumiem, pret kuriem pasaule šobrīd atdur.

Būvniecība ir pasaulē lielākais piesārņotājs. Tās norise bez kritiskas analīzes un konteksta izjūtas spēj degradēt un atsvešināt vietas iedzīvotājus. Sarūkošās populācijas, klimata izaicinājumi un dažādi sociālie izaicinājumi pierāda, ka arhitektam jāuzņemas līdzatbildība vietrades procesos, izkāpjot no tradicionālā klienta–pasūtītāja rāmja. Arhitektūra kļūst par procesu un arhitekti – par procesa moderatoriem un līdzvērtīgiem sadarbības partneriem.

Rakstā tiks analizēta arhitekta kā kuratora pienākums starp lietotāju un plašākiem procesiem. Tiks apskatīti kopplānošanas piemēri (t.sk. *Raumlabor Berlin*), demonstrējot, kā arhitekti un radošie kolektīvi var iedzīvotājus pamestas vietas un veicināt sociālo mijiedarbību.

Raksta ietvaros tiks pētītas cilvēciskas vides veidošanas paradigmas un arhitekta varas dinamikas izmaiņas.

ARHITEKTŪRAS NOZĪME

“Arhitektūra ir vides veidošanas māksla” (Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2019) vairs nav vienīgā un pareizā definīcija. Intensīva, egocentriski estētiska būvniecība nav ilgtspējīgākais vides attīstības virziens, jo arhitektūra ir mainīgs un nepārtraukts process.

Līdz ar to ir nepieciešams pārdomāt pēc kādiem principiem un kas organizē vides veidošanas procesus. Konteksts ir mainījies – mūsdienās arhitektūras darbības lauks ir krietni plašāks un sniedz būtiski aiz klasiskajiem profesijas rāmjiem. Līdz ar to ir nepieciešams pilnveidot un profesionalizēt attiecīgajos saskarsmes punktus un darbības virzienos; no otras puses mūsdienās vairāk nekā jebkad ir jūtama arhitektu atrautība no reālajiem būvniecības procesiem, pastāvot plašai plaisai starp arhitektūru un nozari. Šīs domas pārstāvji uzsver, ja arhitektam trūkst tehnisku prasmju ideju realizēšanā, notiek pārmērīga koncentrācija uz projekta konceptuālo pusi, ignorējot tehniski ekonomiskos apsvērumus. Līdz ar šo topošie un esošie arhitekti atrodas starppozīcijā – kā atrast savu specialitāti, gūt plaša profila būvspeciālista prasmes un vienlaikus spēt vadīt daudzšķautņainu iesaistīto pušu komandu būvniecības procesā.

Ar jomu nesaistītam un pat saistītam cilvēkam var rasties jautājums, kad un kāpēc nepieciešami arhitekti? Arhitekta Pegija Dīmēre (2015) pat apgalvo, ka mūsdienās arhitektūra ir tik tālu atrauta no fiziskās pasaules, ka pat termins "arhitekts" un līdz ar to tā lietderības nozīme sabiedrības acīs ir tik ļoti neskaidra, ka tas sevi nenes nekādu spēku (Deamer, 2015).

Būvniecība ir stingri reglamentēta sfēra, sevī ietverot klasiskas profesionālisma pazīmes – nepieklūstamība, standartizēta un uzraugošajās iestādēs atzīta kvalifikācija, likmes, stingra reglamentācija. Britu arhitekts un konceptuālās grupas *Archigram* līdzdibinātājs apšaubā profesionālo barjeru nepieciešamību arhitektūras procesā, uzsverot, ka tās biežāk kalpo kā pašsaglabāšanās mehānisms, nevis sabiedrības interešu nodrošinātājs (Duffy & Hutton, 1997).

Šobrīd institūcijas, kuras vēsturiski vadījuši un veidojuši arhitekti, lai nodrošinātu pilnvērtīgu un ilgtspējīgu vides attīstību un vēsturisko vērtību saglabāšanu, tiek nodotas ierēdniecības rokās bez tiešas nepieciešamības pēc arhitekta izglītības. *The Royal Institute of British Architecture* (saīs. RIBA) 2018. gadā publicētie dati liecina, ka arī arhitekta pirmatnējais uzdevums – ēku projektēšana – nokļūst citu nozaru pārziņā, – diplomētiem arhitektiem projektējot tikai 6% no jaunbūvētā dzīvojamā fonda un absolūto vairākumu aizņemot lielajiem būvuzņēmējiem (Royal Institute of British Architects, 2018). Tas atstāj būtiskas sekas uz mūsu dzīves telpu. Balstoties uz *the countryside charity* (saīs. CPRE) un *The Place Alliance* veikto auditu 2020. gadā, 74% no jaunbūvētajām dzīvojamajām ēkām to izstrādes kvalitātē ietilpa vidējā vai sliktā kategorijā, norādot uz uzraugošo iestāžu bezdarbību un kompetences trūkumu (*Place Alliance*, 2020). 2018. gadā ievāktie dati liecināja, Lielbritānijā arī atalgojuma ziņā arhitekta profesija nebūt nav līderis būvniecības industrijā. Veiktajā aptaujā tika konstatēts, ka vidējā arhitekta alga ir krietni zemāka par vidējo mūrnieka algu (Pitcher, 2018), kas, ņemot vērā nepieciešamos ieguldījumus un izglītības garumu, norāda uz zemu pievienoto vērtību, ko būvniecības finansēšanas sistēma redz arhitektūrā.

Šo iespējamās summēt duālā situācijā – no vienas puses izskanot plašai kritikai par regulējumu trūkumu, kas rezultējas nekvalitatīvos risinājumos, kas izstrādāti ar monetāru pamatu; no otras puses tiek pieprasīts, lai būvniecības

process tiktu vienkāršots un padarīts pieejamāks plašākam cilvēku lokam.

Savdabīgi, bet top acīmredzams – šajā neskaidrībā spēj operēt Zviedrija. Šeit tituls *Arkitekter* (arhitekts) nav juridiski aizsargāts, liecinot, ka jebkurš, neatkarīgi no izglītības vai pieredzes, sevi var dēvēt par arhitektu. Zviedrijas Arhitektu savienība (*Sveriges Arkitekter* (saīs. – SA)) neveic oficiālu sertificēšanu, tā vietā nesot arodbiedrības juridisko formu. Arī iespējas kļūt par biedru ir krietni plašākas – to var izdarīt gan arhitektūras studenti, gan arhitekti bez arhitekta izglītības, gan cilvēki ar arhitekta izglītību. Rezultātā vairāk nekā 90% no visiem arhitektiem ir SA biedri, iepretim Latvijas Arhitektu savienībai (saīs. – LAS), kur 2024. gadā no oficiāli reģistrētajiem 1033 arhitektiem (tostarp 262 nesertificēti arhitekti) 369 bija LAS biedri (Latvijas Arhitektu savienība, 2024). Kā kvalifikācijas garantiju, kas nepieciešama lielmēroga un augstas atbildības projektiem, iegūstams oficiāls tituls – *arkitekt* *Sveriges Arkitekters Riksförbund* (saīs. SAR), kura saņemšanai ir nepieciešama oficiāla arhitekta izglītība un vismaz divu gadu pieredze jomā, un to izsniedz SA. Šis savdabīgais sertificēšanās veids var būt nepieciešams lielākos projektos kā uzticamības un prasmju apliecinājums. Saspēle starp profesijas reglamentēto un neformālo pusi ļauj pārstāvēt krietni plašākas vides veidotāju intereses un padara būvniecības procesus pieejamākus jebkuram. Vienlaikus Zviedrijā tiek nodrošināta kvalificēta un stingri reglamentāta uzrauginstitūcija, nodrošinot augstu izpildījuma kvalitāti un procesa atvērtību, un demokratizāciju.

Arhitekts nedrīkst būt birokrātisku normu un projektēšanas uzdevumu izpildītājs – tam ar drosmīgiem un dažkārt radikāliem veidiem ir jāiemācās skatīties uz pasauli.

Izšķirošā loma nākotnes arhitektūras attīstībā ir izglītībai. Arhitekts Miķelis Putrāms apgalvo, ka šibrīža arhitektūras izglītības modelis joprojām sakņojas iepriekšējā gadsimta vērtībās un norāda uz nepieciešamību veikt revīzijas (Martinsons, 2024). Latvijā ilgstoši konceptuālās un kritiskās arhitektūras virziens akadēmiskā vidē ir ticis ignorēts, rezultātā jaunažiem arhitektiem pastāv tehniskas prasmes ēku projektēšanā, tomēr trūkst kritiskas analīzes par to, kāda būs šīs būvniecības ietekme ilgtermiņā. Izglītības modeli nepieciešams izmainīt atbilstoši mūsdienu pasaules vērtībām.

JAUNAIS SKAISTUMS IR SOCIĀLĀ ATBILDĪBA

paverot durvis jauniem specifiskiem darbības virzieniem un jaunai arhitekta definīcijai.

Tieši šī visaptverošā kritiskā pasaules uztvere ir tā, kas pēdējās desmitgadēs ir sekmējusi iedīglu veidošanos jauna veida arhitektūrai, radot jaunas attiecības ar politiku, ekoloģiju, identitāti, tehnoloģijām un ekonomiku (Rokturis, 2024).

Sarežģītas ekonomiskas saiknes starp lietotāju, pasūtītāju un izpildītāju (arhitektu) nav jauna parādība. Vācu izcelsmes arhitekts un publicists Hans Eckstein puda jau 1971. gadā Minhenē notikušajā ekspozīcijā “Profitapolisa jeb cilvēkiem ir nepieciešama citāda pilsēta” (*Profitopolis oder: Der Mensch braucht eine andere Stadt*, 1971). Tās pamattēze – arhitektūra vairs neapkalpo pilsētas iedzīvotājus, bet gan šauru pasūtītāju loku (attīstītāju, nekustamo īpašumu spekulātoru, lielo korporāciju īpašniekus u.c.), veidojot nekvalitatīvu dzīvojamo telpu un vispārēju neapmierinātību iedzīvotāju vidū. Šī izstāde atklāja pēckara modernisma un tradicionālās nekustamā īpašuma attīstības shēmas ēnas pusi. Caur to tika pausta kritika pret lielo kapitāla turētāju – banku, spekulātoru un lielo korporāciju – lomu pilsētas attīstībā, lietotājam un vietējām kopienām kļūstot nenozīmīgām un bezspēcīgām ietekmēt savas dzīves telpas attīstību. Ciniska pamatzīņa – tie nav cilvēki, bet gan nauda, kas nosaka, kur un kas tiek būvēts.

Izstādes kuratori – arhitekts Josefs Lehmbruks un dizaina teorētiķis Vends Fišers ar 63 planšetēm un interaktīvu dizainu panāca, ka tā kalpoja ne tikai kā informatīvs materiāls, bet arī kā apmeklētājus iesaistoša aktivitāte (Lehmbruck & Fischer, 1971).

2024. gadā *Werkbundarchiv Museum der Dinge* Berlīnē pēc 53 gadiem pārskata 1971. gada ekspozīcijas aktualitāti mūsdienu kontekstā un salīdzina tās pausto ideju aktualitāti mūsdienā Berlīnē. Rezultātā, kā atbilde sākotnējai izstādei, radās “Profitopolisa jeb pilsētas stāvoklis” (*Profitopolis oder der Zustand der Stadt*) (Werkbundarchiv – Museum der Dinge, 2024).

Laika atstarpe ļāva retrospektīvi paskatīties uz situāciju tad un tagad, konstatējot, ka vairums no sākotnēji atklātajām problēmām mūsdienās ir attiecināmas ne tikai uz Minheni, bet arī Vācijā

kopumā un ir sasniegušas kritisku līmeni. Uz šo izaicinājumu ir reaģējušas varas iestādes, veidojot daudzsoļošu solījumu par liela mēroga mājokļu būvniecību un līdzšinējo cenu pieauguma apstādināšanu, tomēr realitāte šajā kontekstā izrādās skaudra – Vācijā pastāv būtisks dzīvokļu iztrūkums; 11.5% iedzīvotāju neesot adekvātas dzīves telpas, lai arī šis skaitlis ir vairāk nekā 3 reizes mazāks nekā Latvijā – (39,3%) (Destatis, (2025b), kura pārvarēšanai gadā solīja uzbūvēt 400000 jaunas mājvietas, tomēr 2024. gadā tika uzbūvēta neliela daļa vairāk kā puse – 210000. Ņemot vērā lielo pieprasījumu Vācijas savdabīgo nekustamā īpašuma īpašumtiesību situāciju – Vācijā ir zemāka proporcija ES starp māju īpašniekiem un īrniekiem – mazāk kā pusei pieder sava dzīvesvieta (*Trading Economics*, 2024), līdz ar to, ar vai bez nepilnīgiem cenu kontroles mehānismiem un iespējam apiet noteiktos cenu sliekšņus, mājas saimniekiem ir iespēja izmantot piedāvājuma trūkumu, personīgiem ekonomiskiem ieguvumiem, būtiski pacēloties īres cenām un īpašuma vērtībai kopumā. Nekustamā īpašuma cenas kopumā pēdējās desmitgadēs ir augušas vairāk nekā 4 reizes, tomēr lielajās pilsētās, šis skaitlis ir krietni lielāks, gandrīz 12% norādot, ka tiem ir grūtības nomaksāt mājasaimecības izdevumus, kamēr Latvijā tas ir 6.7% (*Bank for International Settlements*, 2024; Destatis, 2024).

Bez adekvātiem kontroles mehānismiem un stimuliem esošais modelis ir pierādījis, ka nespēj nodrošināt nepieciešamo dzīvojamo fondu. Šie efekti primāri skar sociāli mazāk aizsargtās grupas, lai arī efektus jūt arī sarūkošā vidusšķira. Visi šie apsvērumi liek pārskatīt līdzšinējo vides veidošanās politiku un ekonomiku, no jauna aplūkojot, kam tiek veidotas mūsdienu pilsētas – attīstītājam vai iedzīvotājam?

Tradicionālā darbības modeļa pirmais solis ir pasūtītājs. Nereti šim pasūtītājam ir tikai abstrakta saistība ar reālo būvniecības lauku, apkārtnes iedzīvotāju vēlmēm un interesēm, radot jautājumu, vai arhitektūra apkalpo gala lietotājus, vietējās kopienas vai pasūtītāju, kura intereses ne vienmēr var sakrist. Andersa Lepika (2010) kūrētā izstāde *Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement* laikmetīgās mākslas muzejā MoMA aktualizēja sociālās un ētiskās dimensijas nozīmi arhitektūrā. Tās ietvaros tika eksponēti 11 projekti no 5 kontinentiem. Darbu atlases kritēriji bija ciešā saistībā ar vietējām kopienām, tika pārstāvētas mazāk aizsargātas vietējās kopienas,

būves atbilda vietējam kontekstam, klimatam un kultūrai, projektēšanas laikā tika veidota tieša un saskarsme starp vietējām kopienām un projektētāju, holistiska pieeja vietējiem izaicinājumiem un pielāgojamība nākotnes lietotājam (Lepik, 2010). Šis bija būtisks pagrieziena punkts arhitektūras diskursā, pirmo reizi pierādot, ka laba arhitektūra nav rezervēta izredzētai sabiedrības daļai. Arhitektam jāspēj uzņemties iniciatīvu tur, kur politika un pašvaldības nesniedz, nokāpjot cilvēka līmenī un iegūstot jaunas pieejas, kā reprezentēt un veidot vērtības un kopienas publiskā telpā. Caur piemēriem tika veicināta diskursa maiņa arhitektūrā, atspoguļojot, ka kapitālā balstīts attīstītāja – izpildītāja modelis nav vienīgais būvniecības procesa ceļš un ka neliela mēroga un ārkārtīgi ierobežota budžeta projekti, kas vietējās kopienas dziļi iesaista projektēšanas procesā un respektē lokālo kontekstu, spēj veicināt būtiskas pārmaiņas.

Foundation, 2024). Šis norāda uz jaunu arhitektūras diskursu – pretmetu grandiozām mērogam un utopiskajām arhitektūras vīzijām, mērogs, finansējums un ekskluzīvs konteksts nav galvenais kvalitatīvas arhitektūras tapšanā.

Arhitektūrai nepieciešams mainīt diskursu – no produkta uz sociāli atbildīgu misiju. Būtiskāka par telpisko veidošanu kļūst vietrade; svarīgāka par prasību izpildi kļūst to apšaubīšana, cerībā, ka lielos projektēšanas birojos var nomainīt daudznozaru interešu grupas.

ARHITEKTŪRAS PROCESS KĀ PAMATS ALTERNATĪVAI PRAKSEI

Vēsturiski veidojušies rāmji un metodes nespēj apkalpot mūsdienu vajadzības. Iespējams, ka tieši šis ir laiks, kad arhitektam ir brīvākā iespēja izvēlēties savu darbības virzienu un metodes.

Pamatskola; Gando, Burkina Faso; 1999–2001 Foto © Iwan Baan.

Izstādes tapšanas laikā visi 11 projektu autori bija relatīvi maz pazīstami, tomēr pēdējo desmitgažu laikā vairāki no tiem – Diébédo Francis Kéré (2022), Anne Lacaton un Jean-Philippe Vassal (2021), kā arī Alejandro Aravena (2016) – ir kļuvuši par augstākā arhitektūras novērtējuma – Prickera balvas – laureātiem. Prickera balvas pasniegšanas un darbu vērtēšanas sistēmai par pamatu ir izmantota Nobela balva, to pielāgojot arhitektūras nozarei. Tās mērķis ir godināt arhitektus, kuru darbi ir atstājuši būtisku ietekmi uz arhitektūras nākotnes diskursa attīstību (*The Hyatt*

Retail profesijai ir jāspēj holistiski analizēt tik daudz apsvērumu kā arhitektūrā – sabiedrības vērtības, vietas sociālos, ekonomiskos, politiskos un ekoloģiskos aspektus u.c. Arhitektam un arhitektūrai ir jābūt pretmetam šiem izaicinājumiem, kļūstot par vides ārstiem, aktivistiem, sociālo procesu un saišu veidotājiem, tomēr ne visu telpisko izaicinājumu atbilde ir būvniecība – bieži svarīgāk par tehnisku risinājumu izpratni kļūst prasme uzdot pareizos jautājumus un prast kritiski, analītiski uzlūkot jebkuru uzdevumu.

Šis apsvērumu kopums liek kritiski apsvērt, kas mūsdienās ir arhitektūras robežās un kas notiek, ja no tām izkāpj? Aizvien vairāk jauno speciālistu pēc augstskolas beigšanas nejūt sevī vēlmi sekot klasiskam karjeras ceļam. Saskaņā ar *Higher Education Statistics Agency* (saīs. HESA) datiem, Lielbritānijā tikai 32% arhitektūras, būvniecības un plānošanas absolventu strādā tieši būvniecības nozarē, bet aptuveni 33% izvēlas karjeru ārpus nozares (*Higher Education Statistics Agency*, 2024). Ekonomiskās recesijas laikā arhitektūra ir viena no vistiešākajā mērā cietušajām profesijām. RIBA (*Royal Institute of British Architects*, 2008) ekonomiskās krīzes seku izpētē konstatēja, ka arhitektūras profesija bija visspēcīgāk ietekmētā profesija Lielbritānijā. Šis atspoguļoja arhitektu atkarību no nekustamā īpašuma tirgus, darba trūkuma dēļ daudzi arhitekti bija spiesti meklēt alternatīvus projekta veidus; pat ekonomikai stabilizējoties, bieži neatgriezās ierastajās sliedēs.

Tāpat nozīmīgs aspekts ir arhitekta sociālais pienākums. Šī gadsimta lielos izaicinājumus – klimata pārmaiņas, dzīvojamā fonda trūkumu, autoritārisma atdzimšanu un pandēmijas – nav atrisināms vienas nozares robežās. Arhitekta prasmes var (un tām jātiek!) pielietotām būtiski plašākā nozaru kopumā – biznesā, tehnoloģijās, lietišķajā dizainā, kuratora darbā u.c.

Uzlūkojot arhitektūru kā darbības metodi un procesu, nevis rezultātu, var secināt, ka to ir iespējams pielietot, lai sasniegtu rezultātu, kas sniedzas pāri būvniecībai. Praksē sevi ir pierādījušas dažādas radošās apvienības un arhitekti, kas izpleš ierasto arhitekta darbības rāmi. Bieži projekti ir multidisciplināri, arhitekta izglītību un iegūtās zināšanas izmantojot citās nozarēs – politikā, biznesa vadībā, digitālu rīku izstrādē, alternatīvā nekustamo īpašumu attīstīšanā, mākslas jomās un kuratora darbā (Harriss, Hyde, & Marcaccio, 2021).

LĪDZATBILDĪBA KĀ PROCESS

Pēdējo 100 gadu laikā attiecības starp arhitektūru un cilvēku ir būtiski mainījušās – spēka dinamika starp vides veidotāju un lietotāju ir svārstījies no abstrakta, pētāma subjekta līdz sociālam un līdzvērtīgam pilsētvides veidotājam. Aizvien aktuālāk kļūst vajadzība veidot arhitektūru, ko iespējams individuāli izmantot, nodrošinot, potenciālu tapt par līdzekli sociālo saišu un identitātes veidošanā.

Klasiskās arhitektūras kontekstā vēlme matemātiski izteikt cilvēka mērogu būvētajā vidē ir izsekojama jau Vitrūvija darbos (Vitruvius, ~15.g.p.m.ē.). Cilvēks vienmēr ir bijusi mēraukla pasaules telpiskajai kartēšanai, tomēr izmaiņas radās jau pēc Franču revolūcijas. 1791. gadā Nacionālā sapulce lēma visās provincēs ieviest vienotu mērvienību sistēmu, tādējādi unificējot savstarpēji nesaistītās un uz tradīcijām, un cilvēka ķermeņa parametriem būvētās mērvienību sistēmas. Tas rezultējās metriskajā sistēmā, kuras pamatā ir 10 reizinātāji ar garuma mērvienību – centimetrs, kas tobrīd tika pielīdzināts 1/10 000 000 īsākajam attālumam starp zemes polu un ekvatoru caur Parīzi (*Britanica*, n.d.). Šis uz visiem laikiem pārvērtā garumu uztveri, no fiziskā ķermeņa priekšroku gūstot racionālai abstrakcijai un prātam. Industriālās revolūcijas un vispārējās unifikācijas ietekmē liela daļa pasaules valstu ieviesa metrisko modeli, tostarp Latvija 1924. gadā. Bieži tieši šos notikumus saista ar cilvēciskā mēroga zušanu un tā neizprašanu nozares kontekstā. Būves proporcionēšanā būtiskāka loma tika piemērota tehnoloģiskiem procesiem, kas nereti dominējis arhitektūras procesos nākamajos gadu desmitos.

Nereti modernisma laikmeta būvēm tiek piemērota attālināšanās no cilvēciskā mēroga, par noteicošo kļūstot būvdetaļām un tehnoloģiskajiem apsvērumiem. Tomēr šajā kontekstā modernisms ir viens no nesaprastākajiem un pret-runīgākajiem virzieniem arhitektūras vēsturē.

1948. gadā Lekorbizjē darbā *Modulārs* (*Le Modular*), analizēja un kritizēja līdzšinējo atrautību starp cilvēka ķermeni un mākslīgi radīto vidi. Tika uzsvērtā un sniegta nepieciešamība atgriezties pie cilvēka kā etalona ēkas dimensionēšanai, funkciju nodrošināšanai un proporcionēšanai, to apvienojot ar matemātisku sistēmu (Le Corbusier, 1954). Lai arī darbs pauda modernisma ideālus – racionālismu, matemātisku sistēmu un unifikāciju, tā paustās idejas savdabīgi saskan ar vēsturisko neformālo atskaites sistēmu, aicinot ieviest zudušo cilvēcisko mērogu pēckara modernisma utilitārajā apbūvē.

Šajā darbā cilvēks tika uzlūkots formāli – kā inerts objekts, kura fiziskie parametri bija noteicošais arhitektūras formalizācijā, atstājot otršķirīgu arhitektūras sociālo un psiholoģisko ietekmi. Tas tiek kritizēts par pārmērīgu vispārināšanu un ķermeņa idealizāciju, atsevišķi neapskatot tādas sociālas grupas kā sievietes,

bērni, cilvēki ar invaliditātēm, cittautieši u.c. (Hochhäusl, 2019).

Arhitektūras starpdisciplināritāte pēdējos gadsimtos būtiski pieaugusi – veidojas jauni pētniecības lauki, savijoties dažādām nozarēm. Viens no aktuālākajiem ir vides psiholoģijas novirziens – arhitektūras psiholoģija, kas izveidojās 20. gs. 50. gados ASV. Tās pamattēze ir, ka katrs lietotājs ir domājošs un ar individuālu personību, kuru ietekmē tā apkārtējā vide (Pol, 2007). „Mēs radām ēkas, un pēc tam tās rada mūs.” Jau pirms vairāk nekā 80 gadiem Vinstons Čerčils (Churchill, 1943) pauda pārliecību par arhitektūras nozīmi sabiedrības līmenī. Arhitektūras socioloģija izveidojās kā atsevišķs pētījuma lauks šī gadsimta 1. pusē, līdz ar pieaugošu spiedienu raudzīties uz telpu un lietotāju kā vienu veselumu. Šajā jomā tiek aplūkots, kā arhitektūra, pilsētplānošana un mākslīgi veidotā vide ietekmē sociālās normas, varas dinamiku, vērtības un kultūras attīstību. Šo iespējams apskatīt dažādos līmeņos, proti, mijiedarbībā starp indivīdiem, kopienām un plāšākām sabiedrības grupām (OMICS International, n.d.).

Šīs jomas pētnieki vairākkārtīgi uzsver trauslo stāvokli, kurā mūsdienās atrodas sociālais nolīgums starp arhitektu un sabiedrību. Mūsdienu lietotāju vairs neapmierina pasīva procesa novērotāja statuss, tā vietā notiek tiekšanās par aizvien lielāku līdzdalības procesā, uz ko ir jāspēj reaģēt attiecīgo jomu speciālistiem. Tieši šajā kontekstā jautājums par arhitekta un sabiedrības sadarbību kļūst īpaši aktuāls.

Uzticēšanās veidošana ir ilgs un sarežģīts process, kas prasa iedziļināšanos, empātiju, atklātību un skaidri formulētas idejas, ļaušanos procesam radīt rezultātu. Tieši ciešu saišu nodibināšana ir tas, kas ir spējis radīt niansētas un jūtīgas identitātes attiecīgajā kontekstā. Pretēja rīcība, sadarbībai un iesaistei kļūstot par nepieciešamu formalitāti, lauž šo sociālo nolīgumu, rezultējoties vidē, kas ne tikai neveicina sociālu saišu veidošanos un piederības sajūtas radīšanu, bet arī palielina neuzticību starp vides veidotājiem un lietotājiem.

Arī vienkāršajam lietotājam, apkārtnes iedzīvotājiem un kopienām organizējoties, var būt liels spēks un kompetence, lemjot par savas apkārtnes likteni, veidojot tā saucamos *bottom-up* dizaina principus. Tieši tā ir izšķiroša komponente dzīvai un personīgai pilsētvidei, kas spēj

būt kā pretmets individuālismam un piederības neizjušanai, kas ir sastopams mūsdienu lielajās metropolēs.

Formāli sabiedrības iesaiste tiek atbalstīta visos līmeņos. Varas pārdale no šaura autoritāšu loka vienkāršajiem gala lietotājiem ir demokrātijas stūrakmens. Tomēr, kad šīs idejas nākas īstenot reālos projektos, sākas būtiskas problēmas, bieži iesaistei kļūstot par formālu zīmogu (Cornwall, 2008).

Šobrīd Latvijā gan arhitektūrā, gan politikā līdzdalība ir zīdaiņa fāzē. 2023. gadā veidotās Pilsoniskās alianses un pētījuma centra SKDS aptaujās tika konstatēts, ka Latvijas iedzīvotāju iesaiste nevalstiskajās organizācijās (saīs. – NVO) ir tikai 5 % no iedzīvotāju kopskaita, kas ir trīs reizes mazāka nekā vidēji ES (Latvijas Pilsoniskā alianse, 2023); pilsoniski aktīvi ir tikai 9,6% sabiedrības, iepretim Rietumeiropai, kur šis skaitlis sasniedz 25%. Joprojām kritiski zema ir sabiedrības uzticība dažādām lēmēj institūcijām (Kuške, 2022).

Ideja, ka sabiedrība ir līdzatbildīga savas vides veidošanā, ir samērā jauns fenomens, kas tikai lēnām uzņem apgriezienus. Viena no visplašāk citētajiem sabiedriskās līdzdalības mērauklām ir Šerijas Arnšteinas (1969) izvirzītā teorija par sabiedriskās līdzdalības kāpnēm, kuru astoņas līdzdalības stadijas — manipulācija, pārliecināšana, informēšana, padomdošana, pārstāvēšana, partnerību veidošana, deleģēšana un kontrole (Arnstein, 1969). Šos principus daudzviet pasaulē ir adaptējuši lemttiesīgie kā mērauklu sabiedrības iesaistes līmenim.

Šī sistēma ir primāri adresēta politikas veidotājiem, tomēr to var izmantot par pamatu, lai novērtētu arī sabiedrības iesaisti arhitektūras procesos. Jāmin, ka neviena no kategorijām nav fiksēta un absolūta. Tāpat ne visos jautājumos ir nepieciešams un ir lietderīgs augstākais līdzdalības līmenis, ņemot vērā jautājumu kompleksumu un specifiku.

Patiesa līdzdalība sākas no abām iesaistītajām pusēm — lēmēj institūcijām un iedzīvotājiem. Pēdējos gados ir manāma iedzīvotāju pašorganizācija dažādās formās, tādejādi aktīvisms kļūst par rīku teritoriju attīstībai un precīzai iedzīvotāju interešu pārstāvēšanai, tomēr, lai arī sociālā jomā tām ir liels spēks, fiziskā vides veidošanā tās pilda otršķirīgu lomu. Lemttiesības joprojām pieder attiecīgajām institūcijām, no

kuru puses pastāv formāls atbalsts alternatīvai nekustamā īpašuma attīstības procesam, tomēr praksē Latvijā, atskaitot neliela mēroga sabiedrības līdzdalības projektus, neeksistē sistemātiskas pieeja nozīmīgu projektu veidošanā sadarbībā ar NVO.

Arī būvniecības procesos ir izveidota skaidri reglamentēta būvniecības ieceres publiskas apspriešanas kārtība (Ministru kabinets, 2014). Tomēr līdzvērtīgs reglamentācijas nozīmei ir izpildījums. Nereti komunikācija var kļūt par vienvirziena informēšanu vai konsultatīvu paziņošanu, pavadītu ar profesionāliem žargoniem, tādējādi panākot līdzdalības priekšstatu, ignorējot procesa reālo jēgu. Ahitektam ir potenciāls citādi uzlūkot klienta – izpildītāja attiecības un visām iesaistītajām pusēm, kļūstot par līdzvērtīgiem partneriem, katram pievienojot savu specialitāti kopējai komandai. No arhitekta puses šāda tipa projekti ar ārkārtīgi ierobežotu budžetu un pastāvēšanas laiku, garu procesu un nezināmu rezultātu netiek uzskatīti par atbilstošiem arhitekta profesionālā darba laukam, norādot uz problēmām izglītības un mūžizglītības jomā. Tas sevi ietver savstarpēju uzticēšanos, empātiju un nokāpšanu no varas virsotnes pie gala lietotājiem, aizvietojošot sarežģītus profesionālistus ar vienkāršu un saprotamu valodu, esot skaidram un godīgam. Šis process var aizņemt krietni ilgāku laiku, un tas prasa tikt ar “vienkāršiem” cilvēkiem, ievākt viedokļus un rast dažādas radošas stratēģijas, kā iedzīvotājus iesaistīt dažādās norisēs.

Pastāv vairāki veiksmīgi prakses piemēri, kur vietējās kopienas, pašorganizētas vai apvienotas arhitekta pārziņā, panāk būtiskas pārmaiņas savā dzīves telpā. Tās ar savu darbību panāk vides kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanu, būvju pasargāšanu no nojaukšanas, atrodot tām jaunu funkciju, atdzīvinot degradētas teritorijas, nodrošina finansiāli pieejamu dzīvojamo fondu un pasargā apkaimes no ģentrifikācijas. Viens no vadošajiem birojiem šajā nozarē ir *Raumlaborberlin* — multidisciplināra studija, kas rod saskarsmes punktus starp arhitektūru, mākslu, pilsētplānošanu un urbānām intervencēm. Tās projekti ir drīzāk pielīdzināmi procesam ar neskaitāmiem mainīgajiem — mērogā nelieli un dziļi personīgi, radot priekšnosacījumus ievērojamām teritorijas pārvērtībām. Ievērojot konteksta specifiku un vajadzības, tie savus projektus kopplāno ar esošām kopienām, jau sākotnējā projekta stadijā padarot tās par

līdzautoriem (Hofmann et al., 2024). Sarežģīti un nepieradināti urbānie konteksti bieži pieprasa ne tikai neordināru projektēšanas procesu, bet arī jaunas tipoloģijas un izmantošanas iespējas. Šī pieeja lieliski ilustrējas gandrīz katrā to projektā. Pētījuma kontekstā tika apskatīts *Eichbaumoper* (Eichbaumas Opera), kur bijusī metro stacija postindustriālā kontekstā — *Eichbaum* — tika transformēta brīvdabas operā ar pieguļošām kopstrādes telpām, mākslas galeriju, bāru un vienkārši rosīgu vietu dzīvošanai.

Caur šo piemēru atkārtoti pierādot, kā ar nelielu telpisku iejaukšanos, bet aktīvu darbību saskarsmes moderēšanā starp iesaistītajām pusēm, spēj veidot personiskus un unikālus projektus.

ARHITEKTS KĀ KURATORS

Arhitektūra ir informācijas nesējs. Tā semiotiski atspoguļo un veido sabiedrības vērtības, kļūstot par dziļi politisku un savstarpēju saspēli starp lietotāju un autoru. Katru ziņu virsrakstu iespējams tulkot kā arhitektūras projektu, norādot uz arhitektūras reakcionāro spēku. Katra būve var tikt translēta kā politisks apliecinājums. Mērķtiecīgi šo arhitektūras dimensiju ir pildījušas dažādas arhitektūras izstādes, dodot profesionāliem platformu, kur konceptuālā veidā aicināt pārmaiņas ne tikai telpiskā, bet arī sociālā līmenī. Arhitektūras spēks savest kopā šķietami nesavienojamus elementus ir apliecinājis arhitekts un 13. Šanhajas biennāles galvenais kurators Andrés Jaque. Mūsdienu arhitekta loma ir savienot elementus – vai tās būtu konstruktīvas detaļas, dažādas nozares un cilvēki, kas citkārt nesatiktos (*Glass Magazine*, 2024).

Arhitektūras procesu analīze un informēšana kļūst par aizvien būtiskāku daļu no profesionālā sektora, norādot pieprasījumu un vajadzību pēc kvalitatīviem un iesaistošiem arhitektūras analīzes un informēšanas modeļiem, līdz ar to dodot jaunu intimitātes līmeni arhitektūras valodai.

Minhenes Tehniskās universitātes (saīs. TUM) Arhitektūras muzeja direktors un kurators Andres Lepiks raksturo arhitekta valodu darbojamies trīs kategorijās:

1. tehniski un konstruktīvi plāni – dod informāciju par būvi ļoti šaurai un specializētai publikai, kam ir iepriekšējas priekšzināšanas par būvi;
2. maketi, vizualizācijas, paskaidrojuma

zīmējumi – rezonē un ir saprotami plašākam sabiedrības lokam, tomēr bez papildu naratīva tas joprojām primāri kalpo specializētai un izglītotai sabiedrības daļai;

3. Arhitektūras reprezentācija un izstādes attīstās 19. gs. otrajā pusē – šajā formā tiek izmantoti un savstarpēji kombinēti dažādi mediji, padarot tos pieejamākus plašākai publikai. Veiksmīga izstāde pauž naratīvu, reaģējot uz sociāli politiskām norisēm. Veiksmīga ekspozīcija nav pašmērķīga (Lepik, 2024).

Protams, minētās kategorijas nav absolūtas – bieži tās savstarpēji saplūst un ietekmē cita citu. Tās ir plaši interpretējamas.

Izstādes ir veicinājušas būtiskas pārmaiņas arhitektūras diskursā, apliecinot komunikācijas un ekspozīciju nozīmi un spēku. Mūsdienās kuratora uzdevumi aizvien vairāk pārklājas ar mediatora uzdevumiem, radot jaunas darbības formas, kas intīmā un tiešā veidā spēj sasniegt plašu cilvēku loku.

Izstāžu iedīgļi meklējami jau 19. gs. Šajā laikā daudzas valstis un pilsētas kāroja demonstrēt zinātnes un tehnoloģiju sasniegumus, rīkojot starptautiskas ekspozīcijas. Šajā kontekstā arhitektūra simbolizēja progresu un cilvēces varēšanu (Holder, 1993). 20. gs. sākumā progresīvākie arhitektūras un citu jomu pārstāvji, izmantojot vispārējo sabiedrības entuziasmu, gūtu no pasaules ekspozīcijām, veidoja specializētas izstādes, eksponējot inovācijas attiecīgajās jomās (*Werkbundaustellung*, 1914).

Jau toreiz arhitektūra ieņēma komunikatīvu un sabiedriskās domas veidošanas nozīmi, ieņemot kuratora un mediatora lomu starp abstraktiem konceptiem un reālo pasauli un lietotāju. Publiskas prezentācijas forma un nozīme nevar un nedrīkst būt statiska – tai jāspēj mainīties atbilstoši laikmetam. Mūsdienās mediatora loma neietver tikai ekspozīcijas – tiek rasti aizvien jauni veidi, kā iesaistīt un informēt cilvēkus par aktuālajiem telpiskajiem procesiem. Daži no tiem ir starpnozaru sadarbības projekti, vietējo iedzīvotāju iesaistes, viedokļu apmaiņas nodrošināšana raidierakstos un diskusijās, vasaras skolas u.c.

SECINĀJUMI

Arhitekta autoritāte kā vienpersoniskam lēmumu pieņēmējam kritas, rezultātā ir nepieciešams meklēt jaunas formas, kā atgūt sabiedrības uzticību un veidot sadarbības ar dažādām iesaistītajām pusēm.

Topošajiem jomas profesionāļiem nepieciešams attīstīt kritiskas un analītiskas domāšanas prasmes. Uzlūkojot telpiskos izaicinājumus ne tikai no tehniski-ekonomiskas-estētiskas un intelektuālas prizmas, bet holistiski, ņemot vērā vietējo kontekstu, sociālās struktūras un vides apsvērumus.

Strauji notiek diskursa maiņa par to, kas ietilpst arhitekta profesionālajā rāmī. Klimatu pārmaiņu, sarūkošā iedzīvotāju skaita un sociālo procesu ietekmē notiek strauja profesionālā diversifikācija, norādot, ka būvniecība nav vienīgā arhitekta darbības forma un risinājums mūsdienu izaicinājumiem. Arhitektūra ir ne tikai rezultāts bet arī sociāli politisks process, kura ietvaros arhitektam jāklūst par mediatoru starp sabiedrību, politiku, ekonomiku un vidi, panākot izmaiņas arī sociālā līmenī un sabiedrības vērtību nostiprināšanos.

Aizvien nepieciešamāka kļūst intīma un personiska komunikācija ar publiku par arhitektūras procesiem, priekšplānā izvirzoties kuratora lomai kā aktīvai un kritiskai pozīcijai, kurā arhitektūra reaģē uz aktuālām problēmām.

Cornwall, A. (2008). Unpacking “participation”: Models, meanings and practices. *Community Development Journal*, 43(3), 269–283. <https://doi.org/10.1093/cdj/bsn010>

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

Federal Reserve Bank of St. Louis. Bank for International Settlements, Residential Property Prices for Germany. Iegūts no <https://fred.stlouisfed.org/series/QDEN628BIS>.

Britannica. (n.d.). *Metric system*. Encyclopædia Britannica. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/metric-system-measurement>

Churchill, W. (1943. gada 28. oktobris). *Speech to the House of Commons on the rebuilding of the Commons Chamber*. UK Parliament. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/churchill/parliament.uk+1LinkedIn+1>

Deamer, Peggy, ed. (2015). *The Architect as Worker: Immaterial Labor, the Creative Class, and the Politics of Design*. London: Bloomsbury Academic.

- Destatis. (2025b). *EU population in overcrowded households*. <https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/Population-Labour-Social-Issues/Social-issues-living-conditions/Overcrowding.html>
- Harriss, Harriet, Rory Hyde, and Roberta Marcaccio. *Architects After Architecture: Alternative Pathways for Practice*. New York ; Abingdon: Routledge, 2021.
- Duffy, F., & Hutton, L. (1997). *Architectural knowledge*. Routledge.
- Glass Magazine, "Glass Talks to Andrés Jaque, Director of an Innovative Architectural Practice That Aims to Put People and Environment First," *Glass Magazine*, March 29, 2024. Pieejams: <https://theglassmagazine.com/glass-talks-to-andres-jaque-director-of-an-innovative-architectural-practice-that-aims-to-put-people-and-environment-first/>.
- Higher Education Statistics Agency. (2024. gada 4. jūnijs). *Graduate outcomes statistics 2021/22*. HESA. <https://www.hesa.ac.uk/news/13-06-2024/sb268-higher-education-graduate-outcomes-statistics/study>
- Hoffman, A., Dell, C., & Taylor, M. T. (2024). *Polylemma*. Jovis Verlag.
- Fischer, W., & Lehmbruck, J. (1971). *Profitopolis Oder: Der Mensch braucht eine andere stadt*. Verlag nicht ermittelbar.
- Holder, Julian. (1971). Ephemeral Vistas: The Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851–1939. *Journal of Design History*, 6(2), pp. 144–145. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/jdh/6.2.144>
- Kušķe I. (2022). Līdzdalība – ceļš uz uzticēšanos. Cik augstas ir sabiedrības līdzdalības kāpnes? Iegūts no <https://lvportals.lv/viedokli/343270-lidzdaliba-cels-uz-uzticesanos-cik-augstas-ir-sabiedribas-lidzdalibas-kapnes-2022>
- Latvijas Republikas Kultūras ministrija. (2019). *Latvijas arhitektūras politika 2020*. Rīga: Kultūras ministrija. Pieejams: https://www.latarh.lv/storage/files/Latvijas%20arhitekturas%20politika%202020_pa%20lapam.pdf
- Latvijas Arhitektu savienība. *Darbības pārskats 2024*. Rīga: Latvijas Arhitektu savienība, 2024. Iegūts no: https://www.latarh.lv/storage/files/2024_LAS%20darbibas-parskats-2024-05-18.pdf
- Le Corbusier. (1954). *The Modulor: A Harmonious Measure to the Human Scale Universally Applicable to Architecture and Mechanics*. London: Faber and Faber.
- Lepik, Andres. *Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement*. Exhibition catalogue. New York: Museum of Modern Art, 2010.
- Lepik, Andres. (2024). "The Architecture Exhibition as Critical Form Exhibitions I" Lecture, Technical University of Munich.
- Martinsons, Ilze. (2024). "Par 'Latvijas Arhitektūras gada balvu 2024' spriež Miķelis Putrāms un Reinis Saliņš." *Kāpēc dizains?*, Latvijas Radio 3 – Klasika. Pieejams: <https://klasi-ka.lsm.lv/lv/raksts/kapec-dizains/par-latvijas-arhitekturas-gada-balvu-2024-spriez-mikelis-putrams.a198591/>
- Tell, Dave (2019). Measurement and Modernity: Height, Gender, and Le Corbusier's Modulor. *Public Culture*, 31(1): 21–43. doi: <https://doi.org/10.1215/08992363-7181826>
- Ministru kabineta 2014. gada 28. oktobra noteikumi Nr. 671 "Būvniecības ieceres publiskas apspriešanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 219, 04.11.2014. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/269978>
- OMICS International "Exploring the Sociology of Architecture: Intersections of Space, Society, and Identity." *Journal of Architectural Engineering Technology*. Pieejams: <https://www.omicsonline.org/open-access/exploring-the-sociology-of-architecture-intersections-of-space-society-and-identity-129975.html>
- Latvijas Pilsoniskā alianse. (2023). *NVO sektora monitorings 2023*. Pieejams: https://nvo.lv/uploads/nvo_sektora_monitorings_2023_fin.pdf
- Place Alliance. (2020). "A Housing Design Audit for England". London
- Pitcher, Greg. (2018). "Brickies 'Earn More than Architects'." *Architects' Journal*.
- Percival, Jenny. (2009). "Architect Job Losses Soar as Crunch Hits Construction." *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/business/2009/mar/20/architecture-job-losses-construction-unemployment>.
- Pol, Enric. (2007). Blueprints for a History of Environmental Psychology (I): From First Birth to American Transition. *Medio Ambiente y Comportamiento Humano*. 7. pp. 95–113.
- Reuters. (2024). *Germany builds 14% fewer apartments in 2024, falling short of government goals*. Pieejams: <https://www.reuters.com/business/finance/germany-builds-14-fewer-apartments-2024-falling-short-government-goals-2025-05-23/>
- Royal Institute of British Architects. *Finding Ways to Design for the Public Good*. London: RIBA. Pieejams: <https://www.architecture.com/knowledge-and-resources/knowledge-landing-page/finding-ways-to-design-for-the-public-good>
- Rokturis. *Sievietes arhitektūrā*. YouTube video. Publicēts 2024. gada 14. martā. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=Py2AVLz5zQ>
- Sveriges Arkitekter. "Bli medlem." *Arkitekt.se*. Pieejams: <https://www.arkitekt.se/medlem/bli-medlem/>
- The Hyatt Foundation. (2024). *The Pritzker Architecture Prize: About the prize*. Pieejams: <https://www.pritzkerprize.com/about>
- Trading Economics. (2024). *Germany Home Ownership Rate*. Pieejams: <https://tradingeconomics.com/germany/home-ownership-rate>
- Vitruvius. (1914). *The Ten Books on Architecture* (M. H. Morgan, Trans.). Harvard University Press. (Oriģināldarbs publicēts ap 15. gadu p.m.ē.)
- Werkbundarchiv – Museum der Dinge. *Profitopolis oder der Zustand der Stadt*. Izstāde notiek Werkbundarchiv – Museum der Dinge, Berlīnē, 2024. gada 23. maijs – 2025. gada 31. marts. Pieejams: <https://museumderdinge.org/ausstellungen/profitopolis/>

PILSĒTA AR ASTI: DZĪVNIIEKS KĀ PILSĒTAS LĪDZRADĪTĀJS

Lūcija Ceicāne (Baltic Studies Centre)
Staņislavs Šeiko (Latvijas Universitāte)

URBĀNIE DZĪVNIIEKI, PILSĒTAS LĪDZRADĪŠANA, BIOVARA, KOSMOZOOPOLE, PILSĒTVIDES POLITIKA, MIJEDARBĪBA

Pilsēta nav cilvēku monopols. Tā ir dzīva, trokšņaina, nereti haotiska līdzradīšanas telpa, kurā cilvēki nav vienīgie iemītnieki – un ne vienmēr galvenie. Rakstā tiek aplūkots, kā tādi dzīvnieki kā bebbri, klaiņojošie kaķi, sudrabkaijas un vārnas aktīvi veido pilsētas dzīvi, radot izaicinājumus, pārmaiņas un polarizētas politiskās diskusijas.

Teorētiskā refleksija atklāj, ka dzīvnieku klātbūtne pilsētā nereti darbojas kā katalizators spēcīgām sabiedrības reakcijām – dažkārt tā izraisa konkrētus politikas lēmumus (piemēram, par bebru populācijas samazināšanu), citkārt – veido diskusiju telpu, kurā risinās sabiedriskas un institucionālas debates par dzīvnieku vietu pilsētā. Rezultātā diskurss svārstās no pilnīgas vienaldzības līdz aicinājumiem uz elementu iznīcināšanu.

Rakstā divējādi aplūkotas cilvēku un dzīvnieku attiecības: pirmkārt, caur biovaras prizmu, kur cilvēks kā *human animal* pieņem lēmumus par to, kurām dzīvnieku sugām atļauts pilsētā dzīvot, kurām jāpazūd vai pat jāmirst; otrkārt, autori iepazīstina ar mūsdienu provokatīvajām teorijām,

kas saskata dzīvniekos politiskus aģentus un pilsētā – *cosmozoopoli* jeb kopdzīves telpu, kur cilvēku un dzīvnieku sabiedrības līdzpastāv.

Autori piedāvā starpdisciplināru skatījumu uz dzīvnieku lomu pilsētvidē, uzsverot nepieciešamību pārdomāt varas attiecības, plānošanas principus un cilvēkcentrisku perspektīvu. Tajā atspoguļotas iespējas dzīvnieku līdzdalībai pilsētas procesos, kā arī tiek rosināta diskusija par infrastruktūras un politikas pielāgojamību starpsugu līdzāspastāvēšanai. Visiem, kas meklē jaunas pieejas urbānās daudzveidības pārvaldībā, autori ierosina domāt par pilsētu kā kopdzīves telpu, kurā politiska līdzdalība iespējama arī bez vārdiem.

IEVADS

Mūsu pilsētas sākotnēji ir veidotas cilvēkiem un paredzētas cilvēkiem, taču tās ir arī sarežģītas bioloģiskas sistēmas, kas visu laiku pielāgojas, un šajā procesā ir iesaistītas dažādas citas dzīvās sugas (Wolch, 2002; Holmberg, 2015). Iemesls šai sugu daudzveidībai ir ļoti vienkāršs – vieni dzīvnieki (tāpat kā cilvēki) pārvācas dzīvot pilsētās, jo tur ir vairāk izdzīvošanas iespēju, savukārt citi atjēdzas vidē, kas no viņu dabiskās mājas ir pārvērtusies par pilsētu (van Doreen & Rose, 2012). Gan pirmie, gan otrie kļūst par pilsētas (vai urbānājiem) dzīvniekiem, kuriem savā izdzīvošanā jāpaļaujas uz pilsētu, gan jācieš no visiem pilsētas “labumiem” (Holmberg, 2015). Tādējādi urbanizācijas planetārais fenomēns kļūst par vadošo faktoru mūsu planētas vides, veselības, sociālekonomisko attiecību un likumu pārveidotāju (Brighenti & Pavoni, 2021). Dzīvnieki šajā gadījumā ir nozīmīgi pilsētas līdzradītāji.

Pētnieki Barua un Sinha (2019) vērš uzmanību uz jautājumu: “Ko urbanizācija nozīmē pašiem dzīvniekiem?”. Skatījums no šīs perspektīvas palīdz ieraudzīt dzīvniekus ne tikai kā būtnes, kas pielāgojas pilsētas apstākļiem, bet gan kā šo apstākļu aktīvus veidotājus. Dzīvnieki var būt gan sociālo attiecību veidotāji (van Doreen & Rose, 2012), gan kultūras (īpatnējas, dzīvnieku, bet tomēr kultūras) pārstāvji (De Waal, 2019), laužot senos priekšstatus, ka tikai cilvēkiem piemīt “kultūra”. Lai labāk izprastu dzīvnieku lomu pilsētā, pētnieki runā par “kopīgu radīšanu” jeb “līdzradīšanu”, kas nozīmē to, ka dzīvnieki ne tikai dzīvo pilsētā, bet arī palīdz to

veidot – ietekmē tās telpu, normas, vidi un pat politiku, kā arī cilvēku savstarpējās attiecības (Lorimer et al., 2019; Viveiros de Castro, 2019). Kurš, uzdod jautājumu Franzens (Franzén, 2002), ir vispār iesaistīts vietas politikas veidošanas procesā; kurš ir tiesīgs noteikt vietas nozīmi un funkcionalitāti? Mūsu antropocentris-kajās pilsētās un urbānajās vietās (Wolch et al., 1995), kur telpa veidojas kā process, kā formas un pieredzes dialektika (Holmberg 2015), dzīvnieki bieži vien netiek manīti, kaut arī piedalās pilsētas dzīves organizācijā, kopā ar cilvēkiem veidojot ikdienas rutīnu, attiecības un dažreiz – pat vēsturi (Jerolmack, 2013). Piemēram, holobionta koncepts uztver augus vai dzīvniekus par kaut ko vairāk nekā tikai atsevišķiem indivīdiem. Simboliskais tīkls savieno saimniekorganismu (piemēram, cilvēku vai dzīvnieku) un mikroorganismus (baktērijas vai sēnītes), tādējādi veidojot vienotu ekoloģisku vienību (Flores, 2016; Woebken, 2016). Proti, dzīvnieki kļūst arī par pilsētā notiekošo procesu lieciniekiem. Projektā *Holobiont Urbanism* (Hénaff, 2023) medus bišu stropu analīze no Bruklinas, Sidnejas, Melburnas, Tokio un Venēcijas parādīja, kā dažādās pasaules pilsētās mītošās bites “redz” urbāno vidi, kā arī ar kādām dzīvo būtnu grupām visbiežāk nonāk kontaktā, atklājot, ka katrai pilsētai ir unikāls mikrobioloģiskais profils. Tas liek uzdot pavisam konkrētu jautājumu: ja dzīvnieki piedalās pilsētas dzīvē, vai viņiem nav jābūt arī pilsētas politikā? Kādēļ viņu klātbūtne tiek pārvaldīta, bet ne atzīta? Ja dzīvnieki ne tikai pielāgojas, bet arī maina pilsētas telpu, rutīnas un lēmumus, viņi kļūst par tās līdzradītājiem. Šī līdzradīšana nav tikai bioloģiska – tā ir arī politiska. Jautājums nav tikai par viņu vietu pilsētā, bet arī par mūsu spēju to atzīt.

Tas, kā veidojas mūsu attieksmes pret dzīvniekiem, ir sarežģīts process. Piemēram, dzīvnieku morālais statuss ir cieši saistīts ar to, kā sabiedrība uztver un izmanto dzīvniekus. Pēc pētnieka DeMello (2016) teiktā, tas, kā dzīvnieki tiek izmantoti mūsdienu kultūrā, nosaka, kā mēs tos iedalām – piemēram, vai tie ir mājdzīvnieki, pārtikas avots, kažokādu avots, vai tie izmantojami zinātniskos eksperimentos. Tajā pat laikā šī iedalīšana ietekmē arī to, kā mēs izturamies pret dzīvniekiem (Irvine, 2021). Dzīvnieka integrācijas process sociālajā sfērā sākas ar vārda piešķiršanu. Klaiņojošiem dzīvniekiem nav nedz vārds, nedz mājas, kas padara tos par objektiem, nevis subjektiem. Tādējādi dzīvnieka morālo statusu veido tā morālās un juridiskās tiesības,

tā iedzimtā vērtība (Stucki, 2023; Stucki & Kurki, 2020), un tas iekļauj dzīvnieku tiesību paradīgu līdzās cilvēktiesību koncepcijai (Stucki, 2023; von der Decken & Koch, 2020). Šī paradigma savieno vides jautājumus ar rasi, šķiru, dzimumu, un sociālā taisnīguma problēmām, cenšoties panākt taisnīgu dzīvnieku labā (Taylor, 2020). Ja mēs gribam iekļaut urbāno dzīvnieku labbūtību taisnīguma diskursā, mums jāpieņem arī to morālā un politiskā nozīme pilsētā (Campbell, 2024).

Dzīvnieki ir ne tikai “upuri” vai “kaitēkļi”, bet arī nozīmīgi politisko tīklu dalībnieki, kas ietekmē likumus un procesus, kas viņus skar. Piemēram, Donaldsone un Kimlička (2011, 2014) apgalvo, ka dzīvniekus jāuzskata par politiskās kopienas locekļiem, par pilsoņiem ar savām tiesībām un pienākumiem papildus vispārējām cilvēktiesībām. Šī ierosinātā pilsonības paradigma apzīmē pilsētas mājdzīvniekus kā pilntiesīgus pilsoņus, savvaļas dzīvniekus – kā atsevišķu suverēnu kopienu locekļus, bet dzīvniekus, kas pilsētās dzīvo starp cilvēkiem, piemēram, klaiņojošos kaķus – kā migrantus. Kokrans (Cochrane, 2020) ieviesa tādu jēdzienu kā *cosmozoopolis* – tā definējot tādu sabiedrību, kurā līdzās eksistē cilvēki un dzīvnieki, un kurā dzīvniekiem arī tiek piešķirtas politiskās tiesības. Šeit vērts atzīmēt, ka modernajās dzīvnieku tiesību teorijās cilvēki tiek apzīmēti kā *human animals*, savukārt dzīvnieki – kā *non-human animals*. Šo apzīmējumu ideja ir parādīt, cik maza (no bioloģiskā viedokļa) ir pastāvošā starpība starp cilvēku un dzīvnieku. Vai šīs progresīvās koncepcijas iederas mūsdienu pilsētu ietvarā, kad cilvēki joprojām pieņem lēmumus par to, kam jādzīvo un kam jāmirst? Biovaras jēdziens, ko izstrādājis Fuko (Foucault, 1991; 2003), palīdz izprast, kā sabiedrība reglamentē dzīvnieku dzīvi pilsētās, piemēram, caur normatīviem aktiem par sterilizāciju, eitanāziju vai aprūpi, balstoties uz to vietu sociālekoloģiskajā hierarhijā. Šī vara ne tikai strukturē attieksmi pret dzīvniekiem, bet arī nostiprina normatīvas un institucionālas prakses, kas nosaka, kuras dzīvības tiek aizsargātas, pārvaldītas vai izslēgtas no kopējās kārtības.

PĒTĪJUMA MĒRĶIS ir izzināt, kā urbānie dzīvnieki – konkrēti bebbri, klaiņojošie kaķi un tādi putni kā sudrabkaijas un vārnas – līdzrada Latvijas pilsētvidi, ietekmē ikdienas paradumus, rada neērtības un pielāgojas cilvēku radītajiem izaicinājumiem. Tika izvirzīti trīs **pētnieciskie jautājumi:**

1. Kādā veidā urbānie dzīvnieki – beбри, kaķi, sudrabkaijas un vārnas – kā politiskie aģenti līdzrada pilsētvidi un ietekmē cilvēku ikdienas paradumus?

2. Kādas sabiedriskās un institucionālās reakcijas izraisa konkrētu dzīvnieku klātbūtne pilsētā?

3. Kādas varas attiecības nosaka, kurām dzīvnieku sugām pilsētā tiek piešķirta vieta, bet kurām – liegta?

PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Šajā rakstā tiek izmantota **teorētiskās refleksijas** pieeja, kas balstīta uz posthumānisma un daudz-sugu pētnieku idejām. Teorētiskās refleksijas pamatā ir atskats uz pagātnes notikumiem, lai izprastu to cēloņus, kā arī mēģinājums prognozēt nākotnes notikumus (Wallace, 2001). Fakti tiek skaidroti bezpersoniskos terminos, un tā vietā, lai analizētu konkrētus empīriskus gadījumus vai dokumentus, šajā rakstā tiek piedāvātas filozofiskas un ētiskas pārdomas par cilvēku un dzīvnieku līdzāspastāvēšanu pilsētvidē. Kā piemēri diskusijai tiek izmantoti Rīgas pilsētvidē dzīvojošie beбри, klaiņojošie kaķi, sudrabkaijas un vārnas, lai ilustrētu spriedzi starp cilvēkiem un dzīvniekiem, kā arī sniegtu ieskatu cilvēku dažādajās uztverēs un attieksmēs pret iepriekšminētajiem dzīvniekiem.

Teorētiskās refleksijas ietvaru iedvesmo tādu autoru darbi kā Donnas Haravejas (Haraway, 2008) idejas par sugu savstarpējo līdzāspastāvēšanu, Toras Holmbergas (2015) pieeju pilsētas dzīvnieku analīzei, Žaka Deridā (Derrida & Wills, 2008) filozofiskā refleksija par dzīvnieku citādību un Vincianas Desprē (Despret & Buchanan, 2016) uzsvars uz attiecību un jautājumu dinamiku cilvēku un dzīvnieku mijiedarbībā. Šis ietvars ļauj ne tikai analizēt cilvēku–dzīvnieku attiecības kā faktus, bet arī kritiski pārdomāt, kādas epistemoloģiskas un ētiskas nostājas tās atspoguļo un veido.

DZĪVNIEKI KĀ PILSĒTAS LĪDZRADĪTĀJI

Pilsēta nav tikai betons, ielas un cilvēku plūsmas – tā ir dzīva, mainīga skatuve, kur dažādu sugu sadzīvošana veido ne tikai telpu, bet arī attiecības, konfliktus un nozīmes. Dzīvnieki tajā nav tikai fons vai “problēma” – viņi kļūst par līdzradītājiem, kuru klātbūtne ietekmē pilsētas

struktūru, cilvēku paradumus un sabiedrisko kārtību (Van Patter, 2021). Piemēram, beбри pār-būvē ūdensceļus un liek pārdomāt, kur sākas un beidzas cilvēka kontrole pār vidi. Kaķi nemanāmi apmetas uz palikšanu, kļūstot par mikrorajonu neredzamajiem saimniekiem. Kaijas pārņem jumtus un tirgu laukumus, atgādinot, ka gaisa telpa nav tikai mūsu. Šie dzīvnieki nav tikai izņēmumi pilsētas kārtībā – viņu klātbūtne mudina domāt par iekļaujošāku, ētiskāku un savstarpēji cieņpilnu nākotni, kur pilsēta tiek saprasta kā kopdzīves telpa, nevis cilvēku dominances bastions.

Gadījumos, kad dzīvnieku klātbūtne pilsētā izraisa pārmaiņas vai sabiedrības reakcijas, tiek iedarbināti dažādi biovaras mehānismi – no iznīcināšanas līdz institucionalizēšanai. Kamēr beбри un kaijas bieži tiek apspiesti kā problēma, apputeksnētāji, īpaši pilsētas pļavu kontekstā, tiek iekļauti plānošanas politikā kā vērtīgi pilsētas līdzradītāji, kuru klātbūtne tiek veicināta, balstoties gan ekoloģiskos, gan sabiedriskos apsvērumos. Cilvēku veselība un labbūtība ir atkarīga no mijejdarbības ar šīm populācijām (Hénaff et al., 2023). Šie minētie pretstati atklāj plašo spektru, kā dzīvnieki līdzrada pilsētu – no izaicinājuma līdz koprades iespējām.

BEBRI KĀ PILSĒTVIDES INŽENIERI UN BIOVARAS OBJEKTI

Rīga ir mājas ne tikai cilvēkiem, bet arī vismaz 80 bebrim (LSM, 2023). Divkājaino iedzīvotāju skaits sarūk (CSP, n.d.), bet lielo grauzēju populācija pieaug, un tie rada arvien vairāk problēmu pašvaldībai un zemju īpašniekiem. Beбри Rīgā nav tikai ainavisks akcents – tie ir pilsētvides aktīvie līdzradītāji, kuru klātbūtne izraisa telpiskas, institucionālas un politiskas pārmaiņas. Apdzīvojot kanālus, meliorācijas grāvjus un aizaugušas teritorijas, beбри būvē dambjus, gāž kokus un maina ūdens plūsmu, kā rezultātā rodas gan ainaviskas pārmaiņas, gan infrastruktūras bojājumi, piemēram, applūduši pagrabi un ceļi (LSM, 2023). Dabas skaitīšanas eksperti, apsekojot saldūdens biotopu stāvokli, bebru darbības pazīmes – nogāztus kokus, bebru alas, apmetnes un dambjus – fiksējuši 60% no apsekotajiem upju posmiem. Bebru radītie nosprotojumi izmaina upes funkcionēšanu un tajā notiekošos dabiskos procesus (LSM, 2021). Tas liek sabiedrībai un pašvaldībai no jauna pārskatīt pilsētas robežas, kā arī jautājumus – kam pieder telpa un kā to pārvaldīt?

Rīgas pilsētas kanālā, meliorācijas grāvjos un aizaugušās teritorijās bebri jūtas ļoti labi un droši, jo šeit viņiem gandrīz nav dabīgo ienaidnieku – ne vilku, ne lūšu. Vienīgi – Rīgas dome (LSM, 2023), kas bija iecerējusi pielietot biovaru un bebrus ierobežot ar izmedīšanu, izsludinot iepirkumu par bebru izķeršanu un dambju nojaukšanu, pamatojoties uz infrastruktūras aizsardzību un izmaksu optimizāciju (Rīgas dome, 2023). Piemēram, no 2020. līdz 2023. gadam vien bebru dambju nojaukšanai tika iztērēti 27 000 eiro, savukārt bebru izmedīšanai noliģts mednieks ar mērķi līdz nākamā gada beigām samazināt bebru populāciju (Karzubova, 2023). Šādi risinājumi balstīti utilitārā loģikā, kur dzīvnieka dzīve tiek vērtēta tikai caur cilvēka ērtību un īpašuma aizsardzības prizmu. Dzīvnieku draugi mudināja meklēt humānākus risinājumus un mēģināt sadarboties ar bebbiem. Piemēram, nožogot kanālmalā augošos kokus, savukārt bebrus piebarot ar Rīgas Zoodārza starpniecību. Šie pūliņi ir atmaksājušies – nožogotos kokus neviens vairs neapskādē un ar grauzējiem izdodas sadzīvot. Turklāt domes darbības ļauj bebru skaitu kontrolēt (Karzubova, 2023). Faktiski tika veidota jauna sadarbības ekoloģija, kur dzīvnieki un cilvēki līdzās izveidoja kopīgu dzīves telpu.

Šī pieeja apliecina iespējamu pāreju uz iekļaujošāku pilsētplānošanu. Vienlaikus šī spriedze aktivizē arī sabiedriskās diskusijas – medijos un sociālajos tīklos parādās pretrunīgas reakcijas – no asas kritikas pašvaldībai līdz atbalstam humānākām pieejām, kas atzīst bebru kā leģitīmu pilsētas iemītnieku (Rīgas dome, 2023b). Konflikts skaidri izgaismo biovaras darbību praksē, proti, kā caur normatīviem un institucionāliem mehānismiem tiek noteikts, kurām dzīvības formām ir tiesības eksistēt pilsētā (Foucault, 2003). Bebru piemērs atklāj, ka pilsētas telpa nav neitrāla vai tikai cilvēku pārvaldīta, jo dzīvnieki to ne tikai fiziski pārbūvē, bet arī strukturē politisko un institucionālo ainavu. Viņi kļūst par katalizatoriem, kas piespiež sabiedrību pārskatīt attieksmi pret dzīvību, sadzīvošanu un sugu daudzveidību arī pilsētā.

KLAIŅOJOŠIE KAĶI KĀ POLITISKAIS JAUTĀJUMS

Pilsētas sociālajā sfērā kaķi ir izveidojuši savu kaķu domēnu un caur to veido sakarus ar cilvēkiem (Arluke & Sanders, 1996; Philol, 1995). Viens kaķis var uzņemties daudzas lomas

gan sociālo, gan dabisko apstākļu dēļ (Hillier, 2015), un situāciju sarežģī daudzveidīgas, uz attiecībām balstītas pilsētas kaķu tipoloģijas (Brighenti & Pavoni, 2018). Parasti pilsētvidē kaķus klasificē vai kā klaiņojošos, vai kā mājas kaķus (Griffiths et al., 2000), bet šīs lomas pilsētā dažkārt pārklājas (Van Patter & Hovorka, 2017), apgrūtinot dzīvnieku kategorizāciju. Tiek uzskatīts, ka klaiņojoši kaķi kaitē gan bioloģiskajai daudzveidībai (piemēram, putniem), gan pārnēs dažādas slimības (Pimentel et al., 2005), un šī klasifikācija bieži izraisa vardarbīgas emocijas pret klaiņojošo kaķu kolonijām, kas tiek uzskatītas par neindividualizētām, salīdzinot ar mājas kaķiem (Brighenti & Pavoni, 2020). Šīs kolonijas uztver kā draudu sabiedrības veselībai, pilsētas kārtībai, kā sociālo problēmu, ko būtu nepieciešams atrisināt (Spotte, 2014). Ņemot vērā, ka šiem klaiņojošiem kaķiem tiek piešķirta zema finansiālā vērtība (Holmberg, 2015), šo pilsētā nevēlamo dzīvnieku problēmu piedāvāts risināt ar eitanāziju, tā teikt, *human animal* kolektīvas labklājības vārdā (Shingne & Reese, 2022), kas tiek uztverta kā leģitīma politiskā nepieciešamība (Johnston, 2019).

Ielu kaķu kolonijas Latvijas pilsētās arī bieži tiek uztvertas kā problēma, ko nepieciešams “atrisināt” – it īpaši, kad pieaug to skaits vai parādās sūdzības par netīrību vai troksni. Saskaņā ar Rīgas domes datiem, 2023. gadā tika sterilizēti 810 bezsaimnieka kaķi (Rīgas dome, 2024), 2022. gadā – 865 (Rīgas dome, 2023c), savukārt 2021. gadā – 1296 (Rīgas dome, 2022). Ņemot vērā, ka šī programma Rīgā darbojas kopš 2005. gada (LA, 2013), un katru gadu sterilizēto dzīvnieku skaits nemazinās, reālo klaiņojošo kaķu populāciju var tikai minēt. Daļa sabiedrības un pašvaldību pārstāvju uzskata, ka kaķu populācijas kontrolēšana, tostarp caur eitanāziju vai koloniju iznīcināšanu, ir vienīgais efektīvais risinājums (Diena, 2012; Barkāns, 2019; Laizāne, 2024), jo pilsētas telpa tiek uztverta kā cilvēku vajadzībām pakļauta, bet dzīvnieku klātbūtne – kā traucēklis. Vienlaikus šāda attieksme saskaras ar plašu sabiedrības pretreakciju – dzīvnieku aizstāvji, brīvprātīgie dzīvnieku glābēji un daļa veterinārārstu iestājas par humāniem un ilgtspējīgiem risinājumiem, piemēram, sterilizācijas programmām un aprūpētu koloniju atzīšanu pilsētvidē. Šīs diskusijas ne tikai izgaismo atšķirīgus priekšstatus par dzīvnieku vietu sabiedrībā, bet arī liek pārdomāt, kādas dzīves tiek atzītas par vērtīgām. Ielu kaķi kļūst par morālu un politisku jautājumu,

kas prasa pārskatīt pilsētplānošanas principus un sabiedrības attiecības ar neredzamajiem līdzpilsoņiem.

DISKUSIJAS PAR KAIJĀM UN VĀRNĀM PILSĒTĀ

Putnu (īpaši kaiju un vārnu) klātbūtne pilsētā nereti tiek uztverta kā traucēklis, nevis kā urbānās ekoloģijas sastāvdaļa. Viņu balsis skan pār tirgus laukumiem, skolu pagalmiem un autostāvvietām, un šī dzirdamība padara viņas par redzamiem un dzirdamiem pilsētvides dalībniekiem. Atšķirībā no, piemēram, ežiem, vāverēm vai gulbjiem, kuru klātbūtne biežāk tiek romantizēta, kaijas un vārnas bieži kļūst par konflikta zonu starp cilvēku komfortu un dzīvnieku tiesībām uz pilsēttelpu. Viņu pielāgošanās cilvēku paradumiem, piemēram, atkritumu meklēšana konteineros vai ligzdošana uz ēku jumtiem, padara viņus par nevēlamu sugu pārstāvjiem pilsētnieku acīs. Sabiedrībā izskan sūdzības par troksni, netīrību un agresīvu uzvedību, kas dažkārt pāraug prasībās par ligzdu nojaukšanu vai pat dzīvnieku iznīcināšanu (Rozenfelds, 2014; Ventas Balss, 2018; Darīsim Kopā!, 2020). Šie lēmumi bieži balstās nevis uz ekoloģiskiem vai veselības riskiem, bet uz pilsētas kārtības priekšstatu, kas noraida neprognozējamu vai nekontrolējamu klātbūtni. Tai pat laikā cilvēki aizmirst, ka tieši viņu producētie atkritumi, pārtikas pārpalikumi, atkritumu apsaimniekošanas kultūra un daudzstāvu dzīvojamo māju jumtu konstrukcijas pieviline šos putnus, padarot pilsētu par ērtu vietu eksistēšanai, kur nav nepieciešams konkurēt par barību vai ligzdošanas vietām, tādējādi arī mainot šo putnu dabisko uzvedību. Tam pievienojas cilvēki, kuri labu gribot, apzināti piebaro šos putnus, faktiski pieradinot tos. Rezultātā pilsētvidē nereti var novērot, kā sudrabkaijas klauvē pie lodžijas loga, prasot savu ikdienas maltīti, vai arī tās barojas pagalmā kopā ar klaiņojošiem kaķiem.

Šajā kontekstā kaijas un vārnas kļūst par biovaras objektiem – dzīvības formām, kuras tiek vērtētas pēc to spējas iekļauties cilvēku noteiktajos normatīvajos rāmjos (Foucault, 1991). Tā vietā, lai dzīvnieku rīcību interpretētu kā pielāgošanos un līdzdalību pilsētas dzīvē, tā tiek traktēta kā pārkāpums, kas jānovērš. Tajā pašā laikā šie putni faktiski funkcionē kā pilsētas līdzradītāji – viņi ne tikai izmanto cilvēku radīto infrastruktūru, bet arī pārveido tās izmantošanas

veidus, rosina diskusijas un politiskus lēmumus. Diskusijas par kaiju un vārnu “ierobežošanu” atklāj vairāk nekā tikai neapmierinātību ar troksni – tās uzrāda neviennozīmīgu cilvēka un dzīvnieka attiecību politiku, kurā sugas vērtība tiek noteikta pēc tās spējas pakļauties cilvēka komforta zonai. Šāda dinamika vedina pārdomāt ne tikai to, kas drīkst dzīvot pilsētā, bet arī to, kā pilsēta tiek definēta un pārvaldīta kā kopdzīves telpa.

DISKUSIJA

Kokrana (Cochrane, 2020) *cosmozoopolis* koncepts varētu šķist neiespējams tādas cilvēkcentriskās pilsētas paradigmā, kur utilitāra pieeja dominē par dzīvnieku morālo statusu, vai sabiedrībās, kur socio-zooloģiskā hierarhija tiek definēta ar biovaru. Ja atsakāmies no dalījuma cilvēki un dzīvnieki, un aplūkojam pilsētu kā cilvēku un ne-cilvēku dzīvnieku sabiedrību (*human and non-human animal society*), tad dzīvnieki no pasīviem vides objektiem vai traucēkļiem pārvēršas aktīvos sabiedrības līdzdalībniekos: ar savām interesēm un vajadzībām (kas šobrīd tiek ignorētas), kā arī līdzdalības tiesībām (kas šobrīd viņiem dažādos aspektos tiek liegtas).

Vispārīgi raugoties, pilsētā būtu jāievieš daudz-sugu kopdzīves princips, kas prasa, lai pilsēt-plānošanas un politisko lēmumu pieņemšanas procesā tiktu ņemtas vērā arī dzīvnieku intereses. Atzīstot bebrus par ekoloģiskiem inženieriem, būtu jāievēro tāda pilsētplānošana, kurā bebru dzīvotnes tiktu uzskatītas par pilsētvides daļu, savukārt bebru darbība tiktu uzskatīta nevis par postu, bet pretēji – par ieguldījumu pilsēt-plānošanā. Cilvēku rīcības rezultātā (piemēram, dzīvnieku pamešana kaķu u.c. mājdzīvnieku gadījumā, vai atkritumu veidošana putnu gadījumā), klaiņojošie kaķi un putni *de-facto* kļūvuši par urbānas sabiedrības sastāvdaļu un ir par vēlu cīnīties ar cēloņiem, kas ir veicinājuši šo populāciju veidošanos. Beidzot tie varētu tikt *de-jure* atzīti par pilsētas kopienas daļu, par sociālo grupu ar plašākām tiesībām uz aizsardzību un tiesisko aizstāvību, kas šobrīd bieži vien tiem ir ierobežota.

Diskusijā par līdzāspastāvēšanu kļūst arvien nozīmīgāka cilvēka spēja pielāgot pilsētvidi ne tikai savām, bet arī citu sugu interesēm, kā arī iesaistot dzīvniekus pilsētvides kopradīšanā. Tas ir izaicinājums ne tikai pilsētplānošanā, bet arī izpratnē par to, kādas dzīvības mēs iekļaujam

pilsētas kopienā. Īpaši būtisks kļūst jautājums par pamestajām teritorijām, kuras bieži kļūst par dzīvnieku patvērumu – šajās zonās slēpjas potenciāls pārdomāt ne tikai vides pārvaldību, bet arī sugu sadarbības iespējas. Šīs teritorijas var tikt pielāgotas dzīvnieku interesēm, tās neviss iztīrot un padarot par “nekaitīgām” cilvēkiem, bet gan izstrādājot risinājumus, kas ļauj līdzāspastāvēt. Piemēram, var tikt izveidotas apzināti uzturētas “pārejas zonas” – pusdabiskas teritorijas, kuras tiek pārvaldītas (tai skaitā arī no dzīvnieku puses) tā, lai tajās varētu eksistēt gan dzīvnieki, gan cilvēku aktivitātes.

Vienlaikus ir būtiski atzīmēt, ka ne visi dzīvnieki pilsētā saskaras ar ierobežošanas loģiku. Piemēram, apputeksnētāji – savvaļas bites, tauriņi un citi kukaiņi – pilsētās tiek atzīti par vērtīgiem pilsētas līdzradītājiem, kuru dzīvotņu saglabāšanai un veidošanai tiek veltīti īpaši pasākumi, piemēram, tiek pārveidoti mauriņi par savvaļas zālājiem, tādējādi atbalstot ne tikai bioloģisko daudzveidību, bet arī veidojot pozitīvu dzīvnieku un cilvēku sadarbības piemēru pilsētvidē (Latvijas Dabas fonds, 2023). Līdzīgi pilsētās tiek ierīkoti mākslīgie ligzdošanas namiņi putniem, lai putni saglabātu savu vietu pilsētas ekosistēmā. Šādi pasākumi ne tikai nodrošina dzīvnieku līdzdalību urbānajā vidē, bet arī liecina par to, ka sabiedrība pieņem dzīvnieku klātbūtni par neatņemamu pilsētas sastāvdaļu. Šis kontrasts ilustrē, kā vienas sugas tiek veicinātas un aizsargātas, kamēr citas tiek uztvertas kā traucējošas un tiek pakļautas ierobežošanas pasākumiem. Tādējādi dzīvnieku klātbūtne pilsētā atspoguļo plašākas politiskas un sociālas izvēles, nevis vienkārši dabisku līdzāspastāvēšanu.

Te arī vērtīgs brīdis uzdot vairākus jautājumus pašiem sev. Vai dzīvnieks arī pielieto biovaru (pret cilvēku)? Noteikti. Piemēram, bebru radītie dambji maina upju plūsmu, applūšina lielās platības un liek cilvēkiem mainīt savu dzīvesvidi. Sudrabkaijas, kas sāk kliegt līdz ar pirmajiem saules stariem, ietekmē cilvēku miega paradumus vai arī neapzināti degradē cilvēkam tikamo pilsētvidi, izmetājot atkritumu tvertņu saturu. Tādējādi iespējams teikt, ka biovara vairs nav tikai cilvēku instruments, to pielieto arī citas sugas, tai skaitā vērsot to arī pret pašiem cilvēkiem. Dzīvnieki jau sen ir kļuvuši par pilsētas politiskajiem aģentiem – mums atliek vien izvēlēties: atzīt tos par sabiedrības līdzdalībniekiem vai turpināt dzīvot ilūzijā, ka pilsētas pieder tikai cilvēkiem.

Arluke, A. Sanders, S. (1996). *Regarding animals*. Temple University Press. 41 Philol, C. (1995). Animals, Geography, and the City: Notes on inclusions and exclusions. *Environment and Planning D Society and Space*, 13(6), 655–681. <https://doi.org/10.1068/d130655>

Barkāns, E. (2019). *Kuldīdznieki protestē: klaiņojošos dzīvniekus nogādā Saldū nonāvēšanai, taču par patversmē paņemtu kaķi vēl jāmaksā*. Izgūts no <https://jauns.lv/raksts/zinas/317096-kuldiznieki-proteste-klainojosos-dzivniekus-nogada-saldu-nonavesanai-tacu-par-patversme-panemtu-ka-ki-vel-jamaksa>

Barua, M., & Sinha, A. (2019). Animating the urban: An ethological and geographical conversation. *Social & Cultural Geography*, 20(8), 1160–1180.

Brighenti, A. M., & Pavoni, A. (2018). Urban Animals—Domestic, Stray, and Wild: Notes from a Bear Repopulation Project in the Alps. *Society and Animals*, 26(6), 576–597. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341580>

Brighenti, A. M., & Pavoni, A. (2020). Situating urban animals – a theoretical framework. *Contemporary Social Science*, 16(1), 1–13. <https://doi.org/10.1080/21582041.2020.1788131>

Brighenti, A.M. & Pavoni, A. (2021). Situating urban animals – a theoretical framework. *Contemporary Social Science*, 16(1), 1–13, DOI: 10.1080/21582041.2020.1788131

Cochrane, A. (2020). *Should Animals Have Political Rights?* Cambridge: Polity Press.

CSP. (n.d.). *Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas*. Izgūts no <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/247-iedzivotaju-skaitis-un-ta-izmainas?theme-Code=IR>

Darīsim Kopā! (2020). *Apnikuši putni? Vārnu izsaušana Rīgā var izrādīties bistama cilvēkiem*. Izgūts no <https://www.kopaa.lv/ir-problema/2479-apnikusi-putni-varnu-izsausana-ri-ga-var-izradities-bistama-cilvekiem.html>

DeMello, M. (2021). *Animals and society: An introduction to human-animal studies (2nd ed.)*. Columbia University Press. DOI: 10.7312/deme19484

Derrida, J., & Wills, D. (2008). In M.-L. Mallet (Ed.), *The Animal That Therefore I Am* (pp. i–vi). Fordham University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt13x09fn>

Despret, V., & Buchanan, B. (2016). *What Would Animals Say If We Asked the Right Questions?* University of Minnesota Press. <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt1c0gm8j>

De Waal, F. (2019). *Mama's last Hug. Animal emotions and what they tell us about ourselves*. New York: W.W. Norton & Co.

Diena. (2012). *Apinis: Klaiņojošos kaķus un sunus ir jāiznīcina*. Izgūts no <https://www.diena.lv/raksts/latvija/viedokli/apinis-klainojosos-kakus-un-sunus-ir-jaiznicina-13926416>

Donaldson, S. & Kymlicka, W. (2011). *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*. Oxford: Oxford University Press.

Donaldson, S. & Kymlicka, W. (2014). Animals and the Frontiers of Citizenship. *Oxford Journal of Legal Studies*, 34(2), 201–219. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/24562817>

Flores, R. (2016). *Holobiont Urbanism – City as a complex, adaptive, biological superstructure*. Retrieved from <https://www.creativeapplications.net/project/holobiont-urbanism-city-as-a-complex-adaptive-biological-superstructure/>

Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.

Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.

- Franzén, M. (2002). A weird politics of place: Sergels torg, Stockholm (round one). *Urban Studies*, 39(7), 1113–1128.
- Griffiths, H., Poulter, I., & Sibley, D. (2000). "Feral cats in the city," in *Animal Spaces, Beastly Places*, ed. Chris Philo, and Chris Wilbert, 56–70, Routledge.
- Haraway, D. (2008). *When Species Meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Hénaff, E., Najjar, D., Perez, M. et al. (2023). Holobiont Urbanism: sampling urban beehives reveals cities' metagenomes. *Environmental Microbiome* 18(23). <https://doi.org/10.1186/s40793-023-00467-z>
- Hillier, J. (2015). "If Schrödinger's Cat Miaows in the Suburbs, Will Anyone Hear?" *Planning Theory* 14(4), 425–43. <https://www.jstor.org/stable/26098724>.
- Holmberg, T. (2015). *Urban Animals. Crowding in Zoocities*. Routledge.
- Irvine, L. (2021). The Social Construction of Animals. In M. DeMello (Ed.) *Animals and the Society. An Introduction to the Human-Animal Studies*. Columbia University Press.
- Jerolmack, C. (2013). *The Global Pigeon*. Chicago University Press: Chicago, IL.
- Johnston, J. (2019). Incongruous killing: cats, nonhuman resistance, and precarious life beyond biopolitical techniques of making-live. *Contemporary Social Science*, 16(1), 71–83. <https://doi.org/10.1080/21582041.2019.1667523>
- Lorimer, J., Hodgetts, T., & Barua, M. (2019). Animals' atmospheres. *Progress in Human Geography*, 43(1), 26–45.
- Karzubova, K. (2023). Rīgas dome tuvākajos gados plāno nometīt 60 līdz 80 bebru. Izgūts no <https://zinas.tv3.lv/latvija/rigas-dome-tuvakajos-gados-plano-nometit-60-lidz-80-bebru>
- LA. (2013). Rīgā kaķu sterilizēšanai ir pieprasījums. Izgūts no <https://www.la.lv/riga-kaku-sterilizesanai-ir-pieprasijums-2>
- Laizāne, S. (2024). Vai dzīvniekiem ir vieta dzīvokļu mājas pagalmā un pagrabā. Izgūts no <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/34375-vai-dzivniekiem-ir-vieta-dzivoklu-majas-pagalma-un-pagriba-2024>
- Latvijas Dabas fonds. (2023). Pilsētas plāvas Rīgā: apmērsnētāju dzīvotņu saglabāšana pilsētvidē. Izgūts no <https://ldf.lv/lv/pilsetas-plavas>
- LSM. (2021). Dabas skaitīšana: Bebrī ietekmē vairāk nekā pusi Latvijas upju. Izgūts no https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/vide-un-dzivnieki/dabas-skaitisana-bebri-ietekme-vairak-neka-pusi-latvijas-upju.a410812/?utm_source=lsn&utm_medium=theme&utm_campaign=theme
- LSM. (2023). Rīgas bebrī: sadzīvot vai izmedīt? Izgūts no <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/pilsetvide/10.04.2023-rigas-bebri-sadzivot-vai-izmedit.a504328/>
- Pimentel, D., Zuniga, R., Morrison, D. (2005). Update on the environmental and economic costs associated with alien-invasive species in the United States. *Ecol. Econ.* 52 (3), 273–288.
- Rīgas dome. (2022). Rīgas valstspilsētas pašvaldības 2021. gada publiskais pārskats. Izgūts no <https://www.riga.lv/lv/media/28763/download?attachment>
- Rīgas dome. (2023a). Bebru ierobežošanas pasākumi Rīgas valstspilsētas pašvaldības hidrografiskajā tīklā. Izgūts no <https://www.riga.lv/lv/iepirkums/bebru-ierobezosanas-pasakumi-rigas-valstspilsetas-pasvaldibas-hidrografiskaja-tikla-1>
- Rīgas dome. (2023b). Rīgas centra bebrī turpina prietēt rīdniekus un pilsētas viesus. Izgūts no <https://www.riga.lv/lv/jaunums/rigas-centra-bebri-turpinas-prietet-ridziniekus-un-pilsetas-viesus>
- Rīgas dome. (2023c). Rīgas valstspilsētas pašvaldības 2022. gada publiskais pārskats. Izgūts no <https://www.riga.lv/lv/media/39234/download?attachment>
- Rīgas dome. (2024). Rīgas valstspilsētas pašvaldības 2023. gada publiskais pārskats. Izgūts no <https://www.riga.lv/lv/media/48408/download?attachment>
- Rozenfelds, U. (2014). Nošaut kaijas. Un tās barotājus. Izgūts no <http://www.baltairuncis.lv/blogs/nosaut-kaijas-un-tas-barotajus/>
- Shingne, M. C., & Reese, L. A. (2022). Animals in the city: Wither the human-animal divide. *Journal of Urban Affairs*, 44(2), 114–136. <https://doi.org/10.1080/07352166.2020.1779006>
- Spotte, S. (2014). *Free-ranging cats: behavior, ecology, management*. John Wiley & Sons.
- Stucki, S. (2023). One Rights: Human and Animal Rights in the Anthropocene. *SpringerBriefs in Law*. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-031-19201-2
- Stucki, S., & Kurki, V. (2020). Animal rights. In M. Sellers & S. Kirste (Eds.), *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Dordrecht: Springer. DOI: 10.1007/978-94-007-6730-0_407-1
- Taylor, V. (2000). Emotions and identity in women's self-help movements. In S. Stryker, T. Owens & R. White (Eds.), *Self, identity, and social movements* (pp. 269–299). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- van Doreen, T., Rose, D.B. (2012). Storied-places in a multispecies city. *Humanimalia*, 3(2), 1–27.
- Van Patter, L. E., & Hovorka, A. J. (2017). 'Of place' or 'of people': exploring the animal spaces and beastly places of feral cats in southern Ontario. *Social & Cultural Geography*, 19(2), 275–295. <https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1275754>
- Van Patter, L. E. (2021). Individual animal geographies for the more-than-human city: Storying synanthropy and cynanthropy with urban coyotes. *Environment and Planning E*, 5(4), 2216–2239. <https://doi.org/10.1177/25148486211049441>
- Ventas Balss. (2018). "Skaisti dziedī lakstīgala", jeb kā man patīk sudrabkaijas! Izgūts no <https://www.ventasbalss.lv/forums/pilseta/2272>
- Viveiros de Castro, E. (2019). On models and examples: Engineers and bricoleurs in the Anthropocene. *Current Anthropology*, 60(20), 296–308.
- von der Decken, K., & Koch, N. (2020). Recognition of new human rights: Phases, techniques and the approach of 'differentiated traditionalism'. In A. Von Arnould, K. Von der Decken, & M. Susi (Eds.), *Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric* (pp. 7–20). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallace, R. (2001). Practical reasoning: philosophical aspects. In *Elsevier eBooks* (pp. 11939–11945). <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/00994-3>
- Woebken, Ch. (2016). *Holobiont Urbanism*, 2016. Retrieved from <https://chriswoebken.com/Holobiont-Urbanism>
- Wolch, J.R., West, K., Gaines, T.E. (1995). Transspecies urban theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(6), 735–760.
- Wolch, J. (2002). Anima Urbis. *Progress in Human Geography*, 26(6), 721–742.

**Funded by
the European Union**

VIDZEMES
AUGSTSKOLA

FREE RIGA